

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KEMALPAŞAZÂDE'NİN EL-FEVÂİDÜ'L MÜTRA 'ATÜ'L-
HIYÂZ FÎ ŞERHİ KİTÂBİ'R-RİYÂZ İSİMLİ ESERİNDEKİ
ŞERH METODU**

NİSANUR HATEMOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ NAGİHAN EMİROĞLU

ŞUBAT - 2024

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Nisanur HATEMOĞLU

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****KEMALPAŞAZÂDE’NİN EL-FEVÂİDÜ’L MÜTRA‘ATÜ’L-HİYÂZ Fİ
ŞERHİ KİTÂBİ’R-RİYÂZ İSİMLİ ESERİNDEKİ ŞERH METODU****NİSANUR HATEMOĞLU****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ****TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI****DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ NAGİHAN EMİROĞLU**

Araştırmamızın konusu 16. Yüzyılda Osmanlı devletinde hatırı sayılır bir konumda bulunan Kemalpaşazâde’nin hayatı ve *el- Fevâidü’l Mütra’atü’l- Hiyâz fî Şerhi Kitâbi’r-Riyâz* isimli eserinde izlemiş olduğu metottur. Araştırmamız 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm giriş mahiyetinde olmakla beraber araştırmanın konusu ve önemi belirtilirken tez de uygulanan metod ve kullanılan kaynakların zikredilmesiyle son bulmaktadır. İkinci bölümde ise; müellifimiz Kemalpaşazâde’nin içinde bulunduğu ortam ve şartlar özet bir şekilde gösterilerek hayatı ve ilmi kişiliğine değinilmiş hemen akabinde Nevevî için de aynı sıralama gözetilerek ilgili bölümler biraz daha kısa tutulmuştur. Bölüm sonu olarak *Riyâsü’z-Sâlihîn* isimli eserden bahsedilerek ikinci bölüm bitirilmiştir. Üçüncü bölüme geldiğimizde ise, metod incelemesi ve şerhte kullanılan kaynakların tespit edilmesi bu bölümde yer almaktadır. Şerh literatüründe gerekli görülen hususlar örneklerle izah edilerek tez bitirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Hadis, Şerh, Metot, Nevevî, Kemalpaşazâde, Riyâzüs’Sâlihîn

Şubat 2024, 149 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****THE METHOD OF SHARH OF THE HADITHS IN THE
KEMALPASHAZADA'S BOOK: AL-FAWA'ID AL-MUTRA'AT AL-HIYAZ
FI SHARHI KITAB AL-RIYAZ****NİSANUR HATEMOĞLU****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
SUPERVISOR: ASSIST. PROF. DR. NAGİHAN EMİROĞLU**

The subject of our research is the life of Kemalpaşazâde, who had a considerable position in the Ottoman state in the 16 th century, and the method he followed in his work titled "*al-Fawâidü'l Mütra'atü'l- Hiyâz fî Şerhi Kitâbi'r-Riyâz*". Our research consists of 3 chapters. The first chapter is in the form of an introduction and ends with the subject and importance of the research and the method applied in the thesis and the sources used. In the second part, the environment and conditions in which our author Kemalpaşazâde lived were summarized and his life and scholarly personality were mentioned, and then the relevant sections were kept a little shorter by following the same order for al-Nawawî, and finally the second part was completed by mentioning the work named *Riyâsu'z-Sâlihîn*. When we come to the third chapter, the methodological analysis and the identification of the sources used in the commentary are included in this chapter. The thesis is concluded by explaining the issues deemed necessary in the commentary literature with examples.

KEYWORDS: Hadith, Sharh, Method, Nawawî, Kemalpaşazâde, Riyâzüs'Sâlihîn

February 2024, 149 Page

TEŞEKKÜR

İslam dini içerisinde Hz. Peygamber (s.a.v)'in sözleri asırlardır önemini korumakta, ondan rivâyet edildiği kat'i delillendirilen sözler can kulağıyla dinlenip, ezberlenmektedir. İnsanlar için bu kadar önem arz eden bir mefhumun üzerine çeşitli çalışmalar yapılması olağan bir gerçektir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in sözleri gerek müslümanlar gerekse gayrimüslimler için çalışma alanı oluşturmaktadır. Tabi ki bu durumda yapılan çalışmalarda niyetin farklılık göstereceği göz önünde bulundurulmalıdır. İslam âlimlerinin yaptığı çalışmalar, daha çok onun sözlerinin iyi anlaşılıp öğrenilmesi niyetiyle yapılırken oryantalistlerin niyeti ise ekseriyetle açık arama mahiyetindedir. Hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması ve uygulanması için gayret eden âlimlerin yapmış olduğu çalışmalardan bir tanesi şerhlerdir. Nitekim anlaşılmayan kelimelerin manası ve i'rabları hadislerin hükmü, mezhepsel farklılıklar, müphem görünen meseleler vb. şeyler şerhler vasıtasıyla ortaya konulmaktadır. Bu sebeptendir ki birçok hadis kitabı üzerine farklı âlimler tarafından çeşitli şerh çalışmaları yapılmış okuyucu tarafından kabul görmüştür. İncelediğimiz eser ise şerh literatürü içerisinde yer almakla birlikte Osmanlının siyasi ve sosyal olarak yükselişte olduğu bir dönemde, devrinin öne çıkan Şeyhülislâmı tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Bu çalışmayı yaparken desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Nagihan Emiroğlu'na, Dr. Öğretim Üyesi Selman Keleş'e, Doç. Dr. N. Vildan Güloğlu'na, rahmetli hocam Musa Özdağ'a, Dr. Hüseyin Sıcak'a, maddi-manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli anne ve babam, Gülcan, Seyfi Hatemoğlu'na teşekkür ederim.

Nisanur HATEMOĞLU

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	1
1.2 Araştırmanın Metodu ve Kaynak Değerlendirmesi.....	2
2. NEVEVÎ, KEMALPAŞAZÂDE VE RİYÂZÜ'S-SÂLİHÎN	6
2.1 Nevevî'nin Yaşadığı Ortam, Hayatı, Eserleri ve Riyâzüs'-Sâlihîn.....	6
2.1.1 Nevevî'nin İçinde Bulunduğu Siyasi, Sosyal ve İlmi Ortam.....	6
2.1.2 Nevevî'nin Hayatı.....	11
2.1.3 Nevevî ve Eserleri.....	17
2.1.4 Riyâzü's-Sâlihîn.....	18
2.2 Kemalpaşazâde'nin Yaşadığı Ortam, Hayatı ve İlmi Kişiliği.....	22
2.2.1 Kemalpaşazâde'nin Yaşadığı Ortam	22
2.2.2 Kemalpaşazâde'nin Hayatı	25
2.2.3 İlmi Kişiliği.....	28
2.2.3.1 Tefsir alanına ait eserleri ve bu alandaki çalışmalar	31
2.2.3.2 Hadis alanına ait eserler ve bu alandaki çalışmalar	34
2.2.3.3 Fıkıh alanına ait eserleri ve bu alandaki çalışmalar	39
2.2.3.4 Kelâm, Akaid, Felsefe ilimlerine ait eserleri ve bu alanlardaki çalışmalar	42
2.2.3.5 Arap Dili Edebiyatı, Farsça ve Türk Edebiyatına ait eserleri ve bu alanlardaki çalışmalar.....	45
2.2.3.6 Tasavvuf alanına ait eserleri ve bu alandaki çalışmalar.....	48
2.2.3.7 Tarih alanına ait eserleri ve bu alandaki çalışmalar	50
3. KEMALPAŞAZÂDE'NİN EL-FEVÂİDÜ'L MÜTRA'ATÜ'L-HİYÂZ FÎ ŞERH-İ KİTÂBİ'R-RİYÂZ ADLI ESERİNDEKİ ŞERH METODU	54
3.1 Eserin Müellife Âidiyeti ve Nüshası	54
3.2 El-Fevaidü'l mütra'atü'l-Hiyâz Fî Şerh-i Kitâbi'r-Riyâz'ın Kaynakları	55
3.2.1 Mukaddimede İsmi Geçen Eserler ve Rumuzları	56
3.2.2 Mukaddimede İsmi Geçmeyen Tespit Edilen Kaynaklar.....	58
3.2.2.1 Hadis kaynakları.....	59
3.2.2.2 Tefsir ilmi kaynakları.....	68
3.2.2.3 Fıkıh ilmi kaynakları	70
3.2.2.4 Akaid ilmi kaynakları.....	71
3.2.2.5 Tasavvufi kaynaklar	72
3.2.2.6 Dil ve lugat ilimleriyle ilgili kaynaklar	73
3.2.2.7 Siyer, tarih, tabakat ve diğer alanlarla ilgili kaynaklar	74

3.2.2.8	Müellifi tespit edilemeyen eserler ya da eseri tespit edilemeyen müellifler	76
3.3	Değerlendirme	78
3.4	Hadisleri Şerh Metodu.....	79
3.4.1	Hadisler ve Âyetler Arasında Bağlantı Kurması ve Açıklamaları Tekrar Etmemesi.....	79
3.4.2	Bâb Başlıklarının İzahı	81
3.4.3	Bâb Başlıklarıyla İlgili Âyetleri Tefsir Etmesi	83
3.4.3.1	Âyetlerin hadislerle izahı	83
3.4.3.2	Tefsirlerden alıntı yaparak açıkladığı âyetler.....	85
3.4.3.3	Kendisinin bizâtihi açıkladığı âyetler.....	86
3.4.4	Riyazü's-Sâlihîn'deki Âyetlerin Bâb Başlığıyla Münâsebetini Vermesi	87
3.4.5	Âyetlerin Özünü Açıklaması	88
3.4.6	Nevevî'nin Bahsettiği Âyetlerin Haricinde Bâbla Alakalı Başka Âyetlere Yer Vermesi	89
3.4.7	Şerhini Yaptığı Hadisleri Numaralandırırken İzlediği Metod	90
3.4.8	Hadis Metinlerindeki Kelimelerin Dil Bilgisi Kurallarına Göre Tahlili.....	91
3.4.9	Hadis Metinlerindeki Kelimelerin Zaptını Belirleme.....	92
3.4.10	Hadis Metinlerindeki Kelime ve Cümlelerin Mânâlarının İzah Edilmesi	93
3.4.11	Hadislerin Âyetlerle İzahı.....	96
3.4.12	Hadislerin Hadislerle İzahı	97
3.4.12.1	İktibas yaptığı hadisleri mânen riâyeti	101
3.4.12.2	Hadislerin şevâhidine yer vermesi	103
3.4.12.3	Şerhte kullandığı hadislerin senetlerine yer vermesi	106
3.4.12.4	Şerhte kullandığı hadislerin başka tariklerdeki ziyadeyi belirtmesi.....	107
3.4.12.5	Rivâyetlerdeki lafız farklılıklarına dikkat çekmesi	108
3.4.12.6	Kaynağını belirterek rivâyet ettiği hadisler (Tahrîç).....	109
3.4.12.7	Kaynağını belirtmeden rivâyet ettiği hadisler.....	109
3.4.13	Hadisleri Âlimlerin Görüşleri ve Eserlerinden Yaptığı İktibaslarla İzahı	112
3.4.14	Hadislerle İlgili Kendi Görüşlerine Yer Vermesi.....	114
3.4.15	Riyâzü's-Saihîn'de Tamamı Verilmeyen Hadisleri Tamamlaması	116
3.4.16	Riyâzü's-Sâlihîn'de Geçen Hadisleri Şerhe Alırken Değişiklikler Yapması	118
3.4.17	Hadislerdeki Müphemleri Tespit Etmesi	118
3.4.18	Hadisleri Fıkhî Çerçeve Değerlendirilmesi.....	119
3.4.19	Akaidle İlgili Açıklamalar	121
3.4.20	Tasavvufi Meselelerdeki Açıklamalar	123
3.4.21	Hadislerin İzahında Edebiyat İlimlerinden Yararlanması ve Şiirle İstişhâdı	124
3.4.22	Yaptığı İktibasları İkmâl Etmesi.....	127
3.4.23	İktibas Yaptığı Eserin Metninde Değişiklik Yapması	129
3.4.24	Hadislerin Fevâidini Belirtmesi	130
3.4.25	قلت- قلنا- قالت- أقول- قيل- يقال Gibi Lafızlarla Hadisleri Açıkladığı Yerler.....	135

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	137
KAYNAKLAR	139

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1 Nihal Atsız'ın tasnifine göre farklı dillerde vermiş olduğu eserlerin sayı dağılımı.	29
Tablo 2.2 Nihal Atsız'ın tasnifine göre Arap dilinde yazdığı eserlerin sayısının farklı ilim dallarındaki paylaşımı.	30
Tablo 2.3 Muammer Sarıkaya'nın tespit etmiş olduğu eserlerin sayısı ve ilim dallarına göre dağılışı.	31
Tablo 2.4 Tefsir alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	33
Tablo 2.5 Tefsir alanında yapılan Doktora çalışmaları.....	34
Tablo 2.6 Hadis alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	39
Tablo 2.7 Fıkıh alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	40
Tablo 2.8 Fıkıh alanında yapılan doktora çalışmaları.....	41
Tablo 2.9 Kelâm ve Akaid alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	43
Tablo 2.10 Kelâm ve Akaid yapılan doktora çalışmaları.....	44
Tablo 2.11 Felsefe alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	44
Tablo 2.12 Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	46
Tablo 2.13 Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılan doktora çalışmaları.....	47
Tablo 2.14 Edebiyat alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	47
Tablo 2.15 Edebiyat alanında yapılan doktora çalışmaları.....	48
Tablo 2.16 Tasavvuf alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	50
Tablo 2.17 Tarih alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.....	52
Tablo 2.18 Tarih alanında yapılan doktora çalışmaları.....	53
Tablo 2.19 Kemalpaşazâde üzerine yapılan, yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayısı.....	53
Tablo 3.1 İlim dalları ve eser sayısı.....	78

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a.mlf.	: Aynı Müellif
akt.	: Aktaran
b.	: Bin, İbn (Oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazretî
Krş.	: Karşılaştır
M	: Milâdî
Mlf.	: Müellif, Yazar
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahuanh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok

1. GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olmaya başlamasından itibaren tebliğ ve tebyîn görevini üstlenen Hz. Muhammed (s.a.v), ümmetin ilk öğretmeni olarak bu vazifesini vefâtına kadar devam ettirmiştir. Bu kapsamda Hz. Peygamber, âyetlerde müphem bırakılan lafızlar ile mücmel olan ibareleri açıklamış, sahâbe ve sonraki nesiller arasında oluşabilecek anlam karışıklığının önüne geçmeyi amaçlamıştır. İşte bu durumda Hz. Muhammed'in sözlerinin ve rivâyetlerin ona âidiyetinin tespiti ayrı bir önem arz etmektedir. Ayrıca rivâyetlerin kaynağı ve sıhhatinin tespiti kadar hadis metninin doğru bir şekilde anlaşılması da gerekmektedir. Ancak bazen hadislerde kullanılan kelime, kavram, olay ve şahıslar net olarak anlaşılammakta, bunların açıklamasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda da hadis şârihleri ilk dönemlerden itibaren kendilerine has metotlarla hadisleri açıklayarak hadis metninin anlaşılmasına büyük katkı sunmuşlardır.

İlk dönem hadis şerhlerinde genellikle garîb ve az kullanılan sözcüklerin açıklanması şeklinde bir yol izlenirken, daha sonraki şerhlerde sadece kelime özelinde kalınmamış; fikhî çıkarımlar, şârihlerin genel kanaatleri, farklı ilimleri ilgilendiren meselelere dair açıklamalar, hadisin sebab-i vürûdu, müphemlerinin açıklanması gibi meseleler eklenerek oldukça geniş hacimli eserler meydana getirilmiştir.

1.1 Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

10./16. Asır, Osmanlı Devleti'nde yaşayıp zenginleşme ve yükselmenin yaşandığı dönemlerdir. Bu dönem Şeyhülislâmlık vazifesini yerine getirerek çeşitli ilimlerde göstermiş olduğu başarıyla adından çok söz ettiren bir âlim olan Kemalpaşazâde, hadis ilmiyle de ilgilenmiş ve bu ilimle alâkalı eserler de kaleme almıştır. Bu kapsamda Kemalpaşazâde'nin yazdığı eserlerden biri de İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Riyâzü's-Sâlihîn* isimli eserine yazdığı *el-Fevâidü'l Mütra'atü'l-Hıyâz fi Şerhi Kitâbi'r-Riyâz* adını verdiği şerhtir. *Riyâzü's-Sâlihîn* üzerine birçok şerh çalışmasının varlığı bilirse de Kemalpaşazâde'nin bu şerhi, bu esere yapılmış olduğu bilinen en eski şerh olması bakımından çok önemlidir. Zira şimdiye kadar bu eserin ilk şerhinin, İbn Allân'ın (ö. 1057/1648) "*Delîlü'l- fâlihîn li- turuki Riyâzi's-sâlihîn*" adlı eseri

olduğu kabul edilmekteydi.¹ Kemalpaşazâde'ye ait bir *Riyâz* şerhi olduğu Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinde² yer almadığı gibi maddeler yayımlandıktan sonra gelen dokümanlar arasında da Kemalpaşazâde'nin söz konusu şerhi ile ilgili bir belge bulunmamıştır. Bu nedenle bu çalışma, 2014 yılında neşredilen Kemalpaşazâde'nin eserinin gerek literatürde *Riyâz*'ın ilk şerhi olduğunu ortaya koymak gerekse çok yönlü bir âlim olarak tanınan Kemalpaşazâde'nin söz konusu şerhinde takip ettiği metottan hareketle hadisçiliğini ele almak açısından oldukça önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Kemalpaşazâde'nin *Riyâz* üzerine yazdığı *el-Fevâid* isimli şerhinde, nasıl bir metot takip ettiğini ve kendinden önceki şerh müktesebatı ile ilmi kaynaklardan ne ölçüde istifa ettiğinin tespiti amaçlanmaktadır. Ayrıca Kemalpaşazâde'nin yapmış olduğu şerh çalışmaları dikkate alınarak onlar içerisinde *el-Fevâid*'de diğer şerhlerinden farklı bir metot benimseyip benimsemediğini ortaya koymak ve şerhinde izlediği metottan hareketle onun muhaddis kimliği hakkında ipuçları yakalamak da bu çalışmanın amaçları arasındadır.

1.2 Araştırmanın Metodu ve Kaynak Değerlendirmesi

Araştırma Kemalpaşazâde veya İbn Kemal şeklinde şöhret bulan müellifin *el-Fevâidü'l Mütra'atü'l-Hiyâz fî Şerhi Kitâbi'r-Riyâz* isimli eserine dayanmaktadır. Bu nedenle ismi geçen eser merkeze alınmakla birlikte gerek söz konusu müellifin yaşadığı dönem gerekse şerhteki metodunu tespit mahiyetinde pek çok farklı esere müracaat edilmiştir.

Çalışma ilki giriş olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın önemi, amacı ve metodu ile araştırmada başvuru kaynaklar kısaca değerlendirilmiştir.

¹Raşit Küçük, "Riyâzü's-Sâlihîn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/146-147.

²"Kemalpaşazâde" maddesinde müellifin, hadis ilmine dair eserleri zikredilirken bu şerhin ismine yer verilmemiştir. Bk. Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002); "Riyâzü's-Sâlihîn" maddesinde de *Riyâz*'ın şerhleri arasında Kemalpaşazâde'nin eseri zikredilmemiştir. Bk. Küçük, "Riyâzü's-Sâlihîn".

İkinci bölümde öncelikle şerhin müellifi Kemalpaşazâde'nin yaşadığı dönem, hayatı ve ilmi birikimine yer verilmiştir. Çok yönlü bir âlim olan Kemalpaşazâde'nin farklı ilim dallarına ait eserlerine değinilmekle birlikte onun söz konusu alanlardaki eser ve etkinliği ile ilgili günümüz araştırmacıları tarafından hazırlanan çalışmalara da liste halinde yer verilmiştir. Bununla farklı branşlarda çalışan sonraki araştırmacılara mevcut çalışmaların bir dökümü sunularak onların tekrara düşmesine engel olmak amaçlanmıştır. Ayrıca bu bölümde Kemalpaşazâde'nin şerh yazdığı eserin müellifi Nevevî'nin yaşadığı dönem ve hayatı ile meşhur eseri “*Riyâzü's-Sâlihîn*” ele alınmıştır.

Tezin ana bölümünü oluşturan üçüncü bölüm ise şerhin kaynaklarının ve metodunun tespit edilip örneklemelerle açıklandığı bölümdür. Bu bölümde öncelikle Kemalpaşazâde'nin şerhinde kullandığı kaynaklar tespit edilmiş ve ilim dallarına göre farklı başlıklar halinde ele alınmıştır. İbn Kemal'in iktibas yaptığı kaynaklardan sadece eserin adını zikredip müellifin adını zikretmediği veya tam tersine müellifin adını zikredip müellifin hangi eserini kullandığını açıklamadığı kaynaklar ayrı bir başlık halinde gösterilmiştir. Daha sonra şerhte takip ettiği metot farklı başlıklar halinde ele alınmış ve her bir başlıkta örneklerle müellifin yönteminin izahı amaçlanmıştır. Şerhte nispeten daha az görülen metotlar daha kısa şekilde ele alınırken sık rastlanan yöntemler ile ilgili daha fazla miktarda örneklendirme yapılmıştır. Verilen örneklerde geçen âyet ve hadislerin Arapça metinlerinin gösterilmesinin gerekli görüldüğü durumlarda Arapça olan kısma ya metin içerisinde ya da dipnotta yer verilmiştir. Zamanın sınırlı olması nedeniyle şerhte kullanılan hadislerin tahriçleri yapılamamıştır.

Tezin ikinci bölümünü oluşturan Kemalpaşazâde ve Nevevî'nin yaşadıkları dönem ve hayat hikayeleri pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu nedenle bu bölüm çoğunlukla Türkçe kaynaklardan, tez ve makalelerden istifade edilerek yazılmıştır. Ayrıca az da olsa Arapça kaynaklara da başvurulmuştur. Nevevî'nin hayatı ile ilgili bölüm yazılırken başvuru kaynaklardan bir tanesi ise öğrencisi İbn Attar'ın *Tuhfetü't-tâlibîn fî tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn (el-İcâz fî şerhi Ebî Dâvûd es-Sicistânî içinde)* isimli eseridir. Bunun yanında sıklıkla Zehebî (ö. 748/1348)'nin *Tarîhu'l-İslâm*'ı ve *Tezkiretü'l-Huffaz*'ından istifade edilmiştir. Yaşadığı dönem hakkında bilgi verilirken

ise Nagihan Emiroğlu³ ve İmran Hüseyin Çelik⁴'in doktora tezleri başta olmak üzere konuyla ilgili tez ve makalelerden faydalanılmıştır.

Bu kapsamda Kemalpaşazâde'nin yaşadığı dönem için Yaşar Yücel ve Ali Sevim'in *Türkiye Tarihi* ve Sayın Dalkıran'ın *İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz* isimli eserleri tezimiz için yol gösterici olmuştur. Kemalpaşazâde'nin hayatı ve ilmi kişiliği yazılırken Taşköprizâde (ö. 968/1561)'nin *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-osmâniyye* adlı eseri ve bu eser üzerine yazılan Ali B. Bâli (ö. 992/1532) ve Nev'izâde Atâi (ö. 1045/1635)'nin *Zeylleri*, Seh'î (ö. 955/1548)'nin *HeştBihîşt* ve Lâtifi (ö. 990/1582) *Tezkiretü's-şuarâ* adlı eserleri kullanılmıştır. Kâtip Çelebi (1067/1657)'nin *Keşfü'z-Zunûn*'u da yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Kemalpaşazâde'nin şerh metodunu konu edinen üçüncü bölümde ise *el-fevâid*'in 2014 yılında 7 cilt olarak basılan nüshası esas alınmıştır. Kemalpaşazâde'nin metodunu tespit etmek adına tüm ciltler gözden geçirilmiş temsil kabiliyeti yüksek pek çok bölüm de ayrıntılı şekilde okunmuştur. Metodun tespit edilmesinde yöntem olarak Rufet Şirinov'un Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (*Mirkâtul'l-Mefâtiḥ* Örneği)⁵ isimli doktora tezinden istifade edilmiştir. *Riyazü's-Sâlihîn*'in içerisinde geçen hadislerin çevirisi konusunda M. Yaşar Kandemir, Raşid Küçük ve İ. Lütfi Çakan'ın 8 ciltlik şerhinden yararlanılmıştır.

Çok yönlü bir âlim olan Kemalpaşazâde pek çok açıdan birçok çalışmaya konu olmuştur. Ancak hadis ilmi ile ilgili çalışmaları diğerlerine nispeten daha azdır. Bu kapsamda bu çalışma ile doğrudan ilgili olarak Emrah Uçar'ın 2019 yılında Ürdün Üniversitesi'nde hazırladığı "*İbn Kemalpaşa ve Hadis ilmindeki yeri*" isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁶ Uçar tezinde, Kemalpaşazâde'nin hadis ilmine dair eserlerindeki metotlarını ayrı başlıklar altında incelerken *el-Fevâidü'l-Mütra'atü'l-Hiyâz fî Şerhi Kitâbi'r-Riyâz* isimli esere de yer vermiştir. İlgili tezde, Kemalpaşazâde'nin hadis ilmi ile ilgili kaleme aldığı eserlerinden hareketle hadis

³ Nagihan Emiroğlu, *Türk (Bahrî) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)* (Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019).

⁴ İmran Hüseyin Çelik, *İslam Hukuk Tarihinde İmam Nevevî ve Fıkhî Tercihleri* (Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020).

⁵ Rufet Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtiḥ Örneği)* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019).

⁶ Emrah Uçar, *İbni Kemal Paşa ve Hadis İlmindeki Yeri* (University of Jordan, Yüksek Lisans, 2019), 102-125.

ilmindeki konumu gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak Uçar'ın hazırlamış olduğu tezde *el-Fevâidü'l-Mütra'atü'l-Hıyâz*'a ayırdığı bölüm sınırlı tutulmuştur. Uçar, müellifin hadisle ilgili tüm eserleri incelemeyi konu edindiğinden söz konusu eser hakkındaki değerlendirmeleri ve tanıtımı ayrıntı verilmeden yapmıştır. Bu çalışma ise sadece Kemalpaşazâde'nin *el-Fevâidi*'ine yoğunlaştığından eserin tanıtımında daha detaylı bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Örneklendirecek olursak Uçar, eserde kullanılan kaynaklara muhtasar şekilde yer vererek Kemalpaşazâde'nin sadece sıklıkla iktibasta bulunduğu kaynakların isimlerini belirtmekle yetinirken bu çalışmada herhangi bir eserden bir iki defaya mahsus olmak kaydıyla iktibas yapılmış dahi olsa Kemalpaşazâde'nin kullandığı kaynaklar listesinde eserin ismine değinilmiştir. Bu kapsamda Uçar'ın tezinde, Tefsir ilmine dair 7, Hadis ilmine dair 11, diğer kaynaklar başlığı altında da 15 tane kaynak ismi bulunurken, bu çalışma da ise her ilim dalında kullanılan kaynakların gösterilmesi amacıyla farklı ilim dalları için ayrı başlıklar açılmış toplam 131 eser tespit edilmiştir. Ayrıca eser ismi veya müellifin isminin tespit edilemediği bazı kaynaklar da farklı bir başlıkla gösterilmiştir.

Öte yandan Uçar, tezinde eserin tanıtımıyla ilgili özet niteliğinde bir metot sunmuştur. Tezde Kemalpaşazâde'nin şerhte takip ettiği metotla ilgili olarak “hadislerin hadislerle şerhi” başlığı açılmış, kullanılan hadislerin sıhhatlerine göre bir taksimat yapılmamış sadece Kemalpaşazâde'nin hadislerde hüküm belirtmesi şeklinde değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmada ise kullanılan hadislerin sıhhat bakımından çeşitleri gösterilmiştir. Ayrıca Uçar'ın tezinde, şerhte farklı ilim dallarına ait açıklamaların bulunduğu dair bilgiye de rastlanmamıştır. Uçar tezde sadece, Fıkhî açıklamalar ve farklı mezhep görüşlerine yer vermiş ancak kelâm, tasavvuf ve edebiyat ilimlerine dair açıklamalara değinmemiştir. Bu araştırmada ise, şerhte yer alan pek çok ilim dalına ait bilgiler örneklerle açıklanmıştır. Bununla birlikte Uçar, el aldığı başlıklar altında bir iki örnek vermekle yetinirken bu tezde her başlık altında Uçar'ın örneklerinden farklı olarak duruma uygun başka örneklere de dikkat çekilmiştir. Emrah Uçar 2022 yılında Ankara da düzenlenen Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu'nda yüksek lisans tezinden hareketle hazırladığı “İbn Kemal Paşa'nın '*el-Fevâidü'l-Mütra'atü'l-Hıyâz fî Şerhi Kitâbi'r-Riyâz*' İsimli Eserinde Hadisleri Şerh Etme Metodu” isimli bir tebliğ de sunmuştur.

2. NEVEVÎ, KEMALPAŞAZÂDE VE RİYÂZÜS’S-SÂLİHÎN

2.1 Nevevî'nin Yaşadığı Ortam, Hayatı, Eserleri ve Riyâzüs'-Sâlihîn

Tezimizin bu kısmında Nevevî'nin yaşamış olduğu zaman dilimindeki siyasi ve sosyal durum, siyasi ve sosyal sıkıntılar, ilme ve ulemaya verilen değer ele alınacak, böylece araştırmaya konu olan eserin, müellifi ile yazıldığı ortam arasında bağ kurulmaya çalışılacaktır. Ayrıca eser ve müellifi hakkında bilgilere yer verilecektir.

2.1.1 Nevevî'nin İçinde Bulunduğu Siyasi, Sosyal ve İlmi Ortam

Hicri 7. asırda Dımaşk (Şam) bölgesinde dünyaya gelen Nevevî'nin (ö. 676/1277) doğduğu yıllarda Eyyûbiler Devleti hüküm sürmekteydi. Devlet adını devletin kurucusu olan Selâhaddin Yûsuf b. Eyyûb'un babası Necmeddin Eyyûb b. Şâdi'den almıştır. Selâhaddin Eyyûbi (ö. 589/1193) Zengilerin yönetiminde olduğu zamanlarda da Nureddin Zengî'nin (ö. 569/1174) yardımcılarında en yakını olmuş başarılarıyla kendinden söz ettirmiştir. Fatımîlerin propagandalarına karşılık birçok Sünnî yenilik yapan Selâhaddin, Nureddin Zengî'nin vefâtından sonra başa geçen oğlu İsmail ile mücadele ederek Suriye yönetimini kendi hakimiyetine bağlamıştır. Haçlılarla mücadeleye Hittîn savaşıyla (583/1187) son veren Selâhaddin asırlar sonra da Kudüs Fatihisi olarak anılmıştır.⁷

Eyyübî devletinden sonra bölgedeki hükümdarlığı ellerine alan Memlükler 648/1250 yıllarında resmen kurulmuş oldu.⁸ Türk asıllı Memlüklerin Eyyûbi ordusunda görev yapmakta iken önemli başarılar elde etmeleri, Eyyûbi hükümdarı Turan Şah tarafından hükümdarlık için bir tehdit olarak görüldü ve bu nedenle Turan Şah Memlük liderlerini görevden alarak ordudan ihraç etti. Bunun üzerine Emîr Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları Turan Şah'a bir saldırı düzenleyerek Turan Şah'ın öldürülmesine sebep

⁷Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/31-33.

⁸İsmail Yiğit, "Memlükler", TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/97-100.

olmuşlardır. Onun vefâtıyla Mısır'da Eyyûbiler yıkılmış Memlûkler'in hükümdarlığı başlamıştır.⁹

Nevevî Eyyûbiler zamanında doğmuş gençlik yıllarından vefâtına kadar olan dönemi ise Memlûklülerin hakimiyet kurduğu asırda geçirmiştir.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere 7./13. yüzyıl Moğol istilası ve Haçlı seferleri gibi birçok kargaşayı içinde bulunduran bir dönemdir. Dımeşk (Şam) bölgesinde ise diğer bölgelerden farklı olarak daha huzurlu bir ortam hâkimdi, yöneticiler şehrin düzeninin bozulmaması için ellerinden geleni yapar, halkı koruyamaya özen gösterirdi. Herhangi bir düşman saldırısı söz konusu olsa bile muhaliflerin şehrin içine girmelerine fırsat verilmez, düşman ordusu şehrin dışında karşılanır, şehrin tahrip edilmesine imkân verilmezdi. Bu durum dönem itibariyle ilmin ve kültürün gelişimi için oldukça iyi bir sebep olup dönemin âlimlerinin bölgeye göç etmelerini kolaylaştırmış, Dımeşk (Şam)'i kıymetli âlimlerin bulunduğu maden rezervi haline getirmiştir.¹⁰

İlim öğrenilmesi için hem maddi olarak geniş imkanların sağlanmış olması hem de ortamda kargaşa ve fitnenin olmaması gerekir. Pek tabidir ki canın tehlikede olduğu bölgelerde ilimle uğraşmak zor bir durum olsa gerekir. İdarecinin zulmünden korkma gibi nedenler hakkın gizlenmesine sebep olabilmektedir. Zalim bir yöneticinin reayasın da bulunmak âlimlerin fikirlerini söylerken çekimser davranmalarına, doğruyu gizlemelerine sebep olmakla beraber Memlûklülerde ise bu durumun tam aksi bir hâl söz konusu olup sultanların ve yöneticilerin âlimlere kıymet vermesi yapılacak işlerde, verilecek kararlarda âlimlerle istişare yapmaları âlimleri cesaretlendirmiş olup cesurca fikirlerini söylemelerine fırsat vermiştir. İzz b. Abdisselam (ö. 660/1262), İbn Hâcib el-Mâlikî (ö. 646/1249)¹¹ ve Nevevî (ö. 676/1277) dönemin önemli ilim adamları ile yöneticileri arasında birçok mektuplaşmanın varlığı bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹²Ömrünün büyük bir kısmını Dımeşk'da geçiren Nevevi gerek Dımeşk'ın

⁹Yiğit, "Memlûkler", 29/97-100.

¹⁰Çelik, *İslam Hukuk Tarihinde İmam Nevevî ve Fıkhî Tercihleri*, 14.

¹¹Çelik, *İslam Hukuk Tarihinde İmam Nevevî ve Fıkhî Tercihleri*, 14.

¹²Mektuların örnekleri için bk: Ebû'l-Hasan Alaeddin Ali b. İbrâhim b. İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü'l-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn (el-İcâz fi şerhi Ebî Dâvûd es-Sicistânî içinde)*, thk. Ebû, Ubeyde b. Hasan Âli Selmân (Amman: Dârü'l Eseriyye, 2007), 95-98; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-Zehbî, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Malemi (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiiyye, 2009), 4/1473.

düşman tehdidinden uzak huzurlu yapısı gerekse Memlûk sultanlarının ilme ve âlimlerin fikirlerine değer veren tutumları sayesinde ilmi açıdan son derece uygun bir ortamda yaşamını sürdürmüştür.

Bu dönem eğitim kurumları açısından çeşitlilik ve sayı bakımından da oldukça zengindir. Bu durum devletin ilme ve âlimlere önem vermesiyle ilgili olmakla birlikte Fâtîmilerin yürüttükleri Şîî propagandalara karşı halkı bilinçlendirmek de eğitim mekanlarının çok olmasının başka bir sebebi olarak gösterilebilir. Sapık görüşlere karşı Sünni geleneği savunmak ve Fâtîmilerin halk üzerindeki etkisini kırmak isteyen Sünniler, bu açığı medrese açarak kapatmaya çalışmışlardır.¹³

Bu bağlamda ders okutulabilecek birçok mekân bulunmasına rağmen yenileri de eklenmiş olup bu mekanlarda kıymetli hocalar tarafından çok değerli kitaplar okutulmuştur.¹⁴ Makrîzî'nin (ö. 845/1442) vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Kahire de farklı mezheplere ait medreselerin sayısı toplamda 74 iken Nuaymî'nin (ö. 927/1521) vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Şam da bulunan toplam medrese sayısı 159 dur.¹⁵ Bunlara ek olarak ders okutulan mekanlar arasında; vakıflar, camiler, hankah, ribât ve zâviyeler bulunurken daha özel meclislerin kurulduğu evler, bahçeler, türbe ve kütüphanelerde de dersler yapılmaktaydı.¹⁶

Mektepler daha çok çocukların ilk eğitiminin verildiği kurumlardı.¹⁷ Mektebe gelenlere öncelikle Kur'an okuma usul ve kaideleri öğretilir günümüzdeki ismiyle Tashih-i hurûf derslerinden sonra Kur'an'ın hıfzına başlanırdı. Kur'an dersleriyle

¹³ Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 15.

¹⁴ Bu dönemde talebelere okutulan eserler arasında; Tek Hadis Cüzleri, Erbâûn, Emâlî, Fihrist, Meşyaha ve Mu'cem türü eserler, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) es-Sahîh'i, Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) Müsned'i, Kütüb-i Tis'a ile beraber Şerh ve Haşiye çalışmaları vardır. Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 88.

¹⁵ Aygül Düzenli, "Memlûkler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)", *Osmanlı medreseleri: eğitim, yönetim ve finans*, ed. Şükran Fazlıoğlu - Fuat Aydın, Mahya yayıncılık (İstanbul: Mahya, 2019), 449-450.

¹⁶ Dönemin ünlü hadisçilerinden olan Mizzi; kızı Zeynep, damadı İbn Kesir ve torunuyla beraber kendi evinde ders halkası kurmuş, onlara kitap okutmuş ve hadis rivâyet etmiştir. Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 48.

¹⁷ Mektebe başlama yaşının yedi, mektepten ayrılma yaşı olarak ise buluğa ermiş olmanın esas alındığı kaynaklarda geçmektedir. Öğrenci buluğa erdiği halde hâla Kur'an ezberini tamamlayamamışsa mektepte kalması için öğrenciye biraz daha mühlet verilirdi. Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 11.

beraber çocukların yaşlarına uygun bir şekilde bazı dini bilgiler ve ahlak bilgileri öğretilirdi.¹⁸

Medreseler; günümüzdeki üniversiteye denk diyebileceğimiz eğitim kurumları olup buralarda dört mezhebe göre eğitim verildiği gibi farklı mezhep görüşlerinin ayrı ayrı veya iki mezhebin görüşlerinin karma bir şekilde öğretildiği medreselerde bulunmaktaydı¹⁹

Dârülhadisler ise uzmanlaşmanın sağlandığı günümüzdeki yüksek lisans, doktora programlarına denk sayabileceğimiz kurumlardır. Dönemin en önemli dârülhadislerinden biri Nevevî'nin de 11 yıl görev yaptığı Eşrefiyye Dârülhadisi (630/1233) dir.²⁰

Nûriyye Dârülhadisi (566/1170) Memlükler coğrafyasının en eski dârülhadisidir.²¹ Fâzılıyye (593/1196), Urviyye (617/1220), el-Eşrefiyyetü'l-Cevvâniyye (630/1232) ve el-Eşrefiyyetü'l-Berrâniyye (634/1236), Kürûsiyye (641/1243), Nasırıyye (654/1256) Şükaysakiyye (657/1259), Sükkeriyye (674/1275), Nefisiyye (696/1297), Sâmeriyye (696/1297), Devâdâriyye (698/1299) dârulhadisleri de dönemin önemli eğitim kurumlarıdır.²²

Camiler ise halkın her kesiminin geldiği kuşatıcı özelliğe sahip mekanlardır. İlim öğrenmek isteyenler zaten medreselere gidip eğitim alma imkânı bulurken geçimi için çalışan insanların camideki ilim halkalarıyla bilgi ve görgülerini artırmaları sağlanmaktadır. Birçok kadın ve erkek muhaddisin camide hadis rivâyet edip icazet verdiği kaynaklarda geçmektedir.²³

Hankah, ribat, ve zaviyeler sufilerin ibadet yeri olarak kurulmuş olsalar da bu mekanlar sonra ki zamanlarda ders okutulan yerler olmaya başlamıştır. Bu özelliğiyle Ribatlar

¹⁸Emiroğlu, *Türk (Bahrî) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 16.

¹⁹Seyfettin Kalavun (ö. 689/1290) Mansûriyye Medresesinde ders vermeleri için her dört mezhepten bir hoca, hocaların her birine ayrı ayrı üç müd, elli öğrenci ayarlatmıştır. Emiroğlu (Yanar), *Türk (Bahrî) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 18.

²⁰Emiroğlu, *Türk (Bahrî) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 27.

²¹Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/527-529.

²²Bozkurt, "Dârülhadis", 8/527-529.

²³ Emiroğlu, *Türk (Bahrî) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 37.

eşlerinden boşanan kadınların barınabildiği, eğitim görebildiği yerler olmuş, günümüzdeki Kadın sığınma evlerine denk sayılabilecek Ribatlar da hocalık yapan kadın muhaddislere tarihi kayıtlarda rastlanmaktadır.²⁴

Kütüphaneler de dönemin eğitim kurumları arasında sayılabilmektedir. Zira bu dönemde kitaplar elle yazılarak çoğaltıldığı için verilen emeğin karşılığı olarak kitap ücretleri bir hayli maliyetliydi²⁵ bu sebeple dönemin âlimleri kütüphanelere müracaat ederek oradaki kitaplardan yararlanırlar ve kütüphanelerde ders halkaları kurmayı tercih ederlerdi.²⁶

Bu dönemde yetişen âlimlerin sayısı ile orantılı olarak yazılan eserler de oldukça fazladır. Pek çok türde sayısız eserler kaleme alınmış olup bu eserler hadis ilmi açısından oldukça önemlidir. Temel hadis kaynakları üzerine yapılan şerhler, kırk hadis ve tek hadis şerhleri, tahrîc kitapları, zevâid kitapları, ihtisar, cem ve derleme çalışmaları, hâşiye ve talikler, kırk hadis, ahkâm hadisleri, terğîb-terhîb eserleri, cüz ve emâliler, etraf kitapları, mevzû ve meşhur hadis kitapları, siyer ve şemâil kitapları, tarih, tabakât ve terâcim, kitapları, cerh ve tadil durumuna göre râvîleri konu edinen kitaplar, râvî isimleri, künye ve ensâb bilgisine dair eserler, bir kişinin biyografisine dair kitaplar, mucem/meşyeha/fihrist/sebet tarzı eserler, hadis usulü ve ilimleri ile ilgili eserler, şerh, ihtisar, nüket ve nazım türünde eserler, reddiyeler, fetâvâ ve mesâil, fezâil ve menâkıblar bu dönemin telifat türleri arasında sayılabilir.²⁷

Eğitim mekânları ve telifatın bu denli fazla olduğu, pek çok âlimin yetiştiği bu dönemde, her dönemde olduğu gibi mezhepsel ve bireysel farklılıklardan kaynaklı çatışmalarda yaşanmıştır. Gerek Hanefî ve Şâfiî ulema gerekse Hanbelî ve Eş'arî âlimler arasında birtakım anlaşmazlıkların olduğu kaynaklarda yer almaktadır.²⁸

²⁴ Ribatlarda görev yapan bayan hocalara Zeyneb bint Muhibbuddin, Ümmü Muhammed Sittülfukahâ bint Takıyyüddin örnek verilebilir. Bayan hocalar tek başlarına ders yapabildikleri gibi erkek hocalarla da ders okuttukları olmuştur. Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 40-47.

²⁵ Öyle ki bazı eserlerin fiyatları bir evin satılmasını gerektirecek kadar pahalı olmuştur. Nevevî'nin Peygamberimiz'in (s.a.v) yaptığı ümmetine de öğrettiği duaları topladığı eser olan Ezkâr için âlimler "evi sat, Ezkâr'ı al" demişlerdir. Nevevî, *Riyazü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), 1/56.

²⁶ Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 52.

²⁷ Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 186-245.

²⁸ Emiroğlu (Yanar), *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, 124.

2.1.2 Nevevî'nin Hayatı

Nevevî yaşadığı dönemde çevresi ve arkadaşları tarafından sevilmiş, ahirette şefaati umulmuş,²⁹ kendisinden yüzyıllar sonrasında bile eserlerinin okuyucuları tarafından değer görmüş kıymetli bir âlimdir. İsmi kaynaklarda Muhyiddin Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref b. Mürî eş-Şâfî el- Hizâmî en-Nevevî olarak geçmektedir. 631/1234 senesinde muharrem ayında Nevâ da tevellüd etmiştir.³⁰ Şafî mezhebine mensup olan Nevevî'nin nisbesini Dımeşkli olmamasına rağmen Dımeşkî diye zikredenlerde vardır. Zira Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)'ten bir bölgede dört sene ve daha fazla kalan kişinin orayla nisbeleneceğine dair bir rivâyet bulunmaktadır. Nevevî de Dımeşk'de yaklaşık olarak 28 sene kaldığı için³¹ bu nisbe ile de anılmıştır.³² Hiç evlenmemiş olan Nevevî'nin evlenmeme sebebi ise günümüz araştırmacıları tarafından “ömrünü ilimle nikahladığı için evlenmemiştir” şeklinde yorumlanmıştır.³³ Ayrıca çocuğu olmamasına rağmen Ebû Zekeriya künyesiyle anılmasının sebebini talebesi İbn Attar, “Nevevî'nin yaşadığı coğrafyada, ismi Yahya olanlar Ebu Zekeriya künyesiyle anıldıklarından Nevevî de genel bir kullanım olması hasebiyle bu künyeyle çağrılmayı tercih etmiştir. Ancak kendisine dini ihya eden manasına gelen Muhyiddin denilmesinden hoşlanmamıştır.”³⁴ Kaynaklarda Nevevî'nin annesi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Daha çocuk yaşlarındaiken yaşitları top oynarken onun Kur'an'a olan ilgisi başkaları tarafından da dikkat çekmiştir.³⁵ Henüz yedi yaşlarında iken gerçekleşen bir olayı Nevevî'nin babası rivâyet etmiştir. Buna göre

Nevevî gece yarısı uykusundan heyecanla uyanmış ev ahalisini de uyandırmıştır. “Evin içinde parlayan ışığı görmüyor musunuz?” diyen Nevevî kendi gördüklerini

²⁹Nevevî, *Riyâzû's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, 66.

³⁰İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddin*, 42; Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-Zehebi, *Tarihü'l-İslâm ve fevâyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmür (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1996), 50/246; a.mlf. *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1470.

³¹Abdulğani Dakr, *el-İmâmu'n-Nevevî Şeyhu'l-İslam ve'l-Müslimin ve-Umdetu'l-Fukahâi ve'l-Muhaddisin* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1994), 156.

³²Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. İbrâhim b. İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, thk. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan âl-i Selman (Umman: Dâru'l-Eseriyye, 2007), 42.

³³İmam Nevevî, El-Ezkar, çev. M. Yaşar Kandemir (Tahlil Yayınları, 2020), 27.

³⁴İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 39.

³⁵Şeyh Yâsîn b. Yusuf el-Merâkeşi (ö. 687/1289) Nevevî'yi uzaktan gözlemlemiş arkadaşları top oynarken Nevevî'nin onlarla oynamaktan hoşlanmadığı, hatta sıkıntısından ağlar bir vaziyette ezberinden Kur'an okuduğunu görmüştür. Bunun üzerine Nevevî'nin Kur'an hocasının yanına giderek Nevevî'ye daha fazla özen göstermesini tembihlemiş, ileride onun zamanının en iyi âlimlerinden olacağını söylemiştir. Yâsîn b. Yusuf el-Merâkeşi, Nevevî'nin ömrünün ilerleyen zamanlarında da sözünü dinleyip kıymet verdiği bir hocası olmuştur. İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddin*, 44; Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, 50/247.

teyit ettirmek istemiştir. Ancak Nevevî'den başka kimsenin bu ışığı görmediği vaki olmuştur. Bu olayın yaşandığı gece Ramazan'ın yirmi yedisine tekabül ettiğiinden bu gecenin kadir gecesi olma ihtimali hasebiyle böyle bir olayın vuku bulduğu rivâyet edilmiştir.³⁶

Nevevî buluşa ermeden önce Kur'an ezberini tamamlamış ardından hemen ilim tahsiline başlamayıp uzun denilebilecek bir aradan sonra diğer ilimleri öğrenmek için memleketi Nevâ'dan ayrılmıştır.³⁷ 649/1251 yılında babası ile Dımaşk'e ilim öğrenmek için gelen NevevîRavâhiyye Medresesi'ne yerleşerek iki sene burada eğitim görmüştür.³⁸

Nevevî, dört buçuk ay gibi kısa bir süre de Şâfiî mezhebinin beş temel muhtasarından birisi olan Ebû İshak eş-Şirazî'nin (ö. 476/1084) "*et-Tenbih*" adlı eserinin tamamını yine aynı müellifin "*Mühezzeb*" adlı kitabının dörtte birlik kısmını ezberlemiş ve hocası Kemâleddin İshak b. Ahmed el-Mağribî'ye (ö. 656/1258) ezberden okumuştur.³⁹ İbnü'l-Attâr, hocası Nevevî'nin bir günde on iki farklı dersi, üzerine düşünerek ve konular üzerinde açıklamalar yaparak hocalarına okuduğunu bize aktarmaktadır.⁴⁰

Nevevî'nin bu ilimlerin yanında bir ara Tıp ilmine de merak saldığı, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) "*el-Kânûnfi't-tıb*" adlı eserini satın alarak bu ilim üzerine çalışmalar yaptığı ancak tıp ilmiyle meşgul olduktan sonra ruhunda sıkıntı ve bıkkınlık hissettiği hiçbir işle ilgilenmediğini nakledilmektedir. Ruhunda ki sıkıntının sebebi üzerine düşünen

³⁶İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 43; Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, 50/247.

³⁷İbnü'l-Attâr hocası Nevevî'den rivâyetle Nevevî'nin on dokuz yaşında köyü Nevâ'dan ayrılıp Dımeşk'a geldiğini aktarmaktadır. Ancak doğum yılından Dımeşk'a geldiği tarihi çıkardığımızda ilmi yolculuğunun başladığı yaş on dokuz değil de on sekiz olarak hesaplanmaktadır. On yaşında hafızlığını tamamladıktan sonra sekiz senelik bir arayış neden verdiği bilinmemekle beraber babasının dükkanında çalışmış olması tahmin edilmektedir. İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmâm Muhyiddin*, 45.

³⁸İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 45; Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, 50/248; a.mlf. *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1470.

³⁹Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, 50/248; a.mlf. *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1470.

⁴⁰Bu dersleri şöyle sıralayabiliriz; iki ders Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) müellifi olduğu *el-Vasît*, bir ders Ebû İshâk eş-Şirazî (ö. 476/1083)'nin *el-Mühezzeb*'i, bir ders Humeydî'nin (ö. 448/1095) *el-Cem' beyne's-Sahihayn*'i, bir ders *Sahîh-i Müslim*, bir ders İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Lüma' fi'l-'Arabîyye*'si, bir ders İbnü's-Sikkît'in (ö. 244/858) eseri *İslâhu'l-mantık*, bir ders sarf ilmi, bir ders fıkıh usulü, bir ders *esmau'r-ricâl*, bir ders de usulü'd-dindir. Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, 50/248; a.mlf. Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1470; İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 49-50.

Nevevî, Tıp ilmiyle meşgul olduğu için böyle bir hâl yaşadığını fark etmiş ve *el-Kânûn* kitabını başka bir yere yollayarak tıp ilmiyle uğraşmayı bırakmıştır.⁴¹

“Nevevî değişik ilim dallarında birçok hocadan istifade etme imkânı bulmuştur. Hadis ilimlerini öğrendiği hocaları; Ebû İshak İbrahim b. İsa el-Murâdî el-Endülüsî (ö. 668/1269) Ebû'l-Bekâ' Halid b. Yusuf en-Nâblûsî (ö. 663/1264)⁴² Fıkıh ilmini öğrendiği hocaları; Ebû İbrahim İshak b. Ahmed b. Osman el-Mağribî ed-Dımaşkî (ö. 650/1253) Ebû Muhammed Şemsüddin Abdurrahman b. Nûh el-Makdîsî ed-Dımaşkî (ö. 650/1252)⁴³ Ebû'l-Hasan Sellar b. Hasan el-Erbilî (ö. 670/1271)⁴⁴ Kâdi İzzüddin Ebû Hafs Ömer b. Es'ad er-Rebe'î el-Erbilî (ö. 675/1276)⁴⁵ Kâdi Ebû'l-Feth Ömer b. Büндâr et-Tiflîsî (ö. 672/1273)⁴⁶ Sarf ve Nahiv ilmindeki hocaları ise; Fahrüddin el-Mâlikî Ebû'l Abbâs Amed b. Sâlim el-Mısrî (ö. 664/1265)⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî (ö. 672/1273)'dir.”⁴⁸

Kütüb-i Tis'a içerisinde yer alan eserlerin tamamı ile İmam Şafî'nin (ö. 204/820) *Müsnedi*, Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin (ö. 316/929) *Müsned'i*, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin (ö. 307/919) *Müsned'i*, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki'nin (ö. 383/994) *es-Sünenü'l Kübrâ'sı* Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-Sünne'si* ve Humeydî'nin (ö. 219/834) *el-Cem' beyne's-Sahîhayn'*ı icazet aldığı eserlerden birkaçıdır.⁴⁹

“Ayrıca Nevevî'nin Ebû İshak eş-Şirazî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin tamamı ile aynı müellifin *Mühezzeb* adlı eserleri, Beğavî'nin *Me'âlimü't-Tenzil'* adlı tefsiri, Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870) soy bilgisini içeren *Kitabü'l-Ensâb'*, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1070)'nin *el-Câmi'li-ahlâkı'r-râvi ve âdabi's-sâmi'* adlı eserlerini de okuyup ezberlediği nakledilmektedir.”⁵⁰

⁴¹Zehebi, *Tarîhu'l-İslâm*, 50/249; a.mlf. *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1470.

⁴²İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 59-60; Zehebi, *Tarîhu'l-İslâm*, 50/251.

⁴³İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 54; Zehebi, *Tarîhu'l-İslâm*, 50/250.

⁴⁴İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 55; Zehebi, *Tarîhu'l-İslâm*, 50/250.

⁴⁵Zehebi, *Tarîhu'l-İslâm*, 50/250.

⁴⁶İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 58; Zehebi, *Tarîhu'l-İslâm*, 50/250.

⁴⁷İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 58; Zehebi, *Tarîhu'l-İslâm*, 50/250.

⁴⁸İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 59.

⁴⁹İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 60; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1470.

⁵⁰İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 60.

İlme, yaşadığı zamana göre geç denilebilecek yaşta başlayıp erken yaşta vefât etmesine rağmen geride bıraktığı eserleriyle ömürdeki bereketin ne demek olduğunun canlı göstergesi olan Nevevî, sadece eser telifiyle de meşgul olmamıştır. 34 yaşında iken 665-676/1267-1277 yılları arasında Eşrefiyye Dârulhadisi'nde hocalık yapıp, ders okutan Nevevî,⁵¹ on bir yıllık bu zaman diliminde birçok öğrencinin yetişmesine vesile olmuştur. Dârulhadiste resmi olarak göreve başlamadan önce hocası Kemâleddin İshak el-Mağribî (ö. 656/1258) Nevevî'ye olan sevgisinden dolayı ona bir nevi staj denilebilecek görev verip, kendine yardımcı tayin etmiştir.⁵² Nevevî'nin yetiştirdiği öğrencilerden bazıları eserlerde şu şekilde geçmektedir; Alaaddîn b. Attâr (ö. 724/1324), Nevevî'nin en yakın talebesi olup hocasının özel hizmetinde bulunmuş bu sebeple hocasının pek çok anında yanında bulunma fırsatına erişmiştir. Asıl ismi Alaaddîn Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhîm b. Dâvud b. Süleyman'dır.⁵³ Nevevî hakkında yazılan birçok esere kaynaklık eden ve İbnü'l-Attâr'ın bizzat hocası Nevevî'ye tashih ettirdiği “*Tuhfetü't-Tâlibîn*” adlı eseri literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Nevevî hakkında ulaşılan bilgilerin çoğuna talebesi Ebû'l-Hasan Alaaddin İbnü'l-Attâr (ö. 724/1324) kaynaklık etmektedir. Nevevî ömrünün son altı yıllık kısmında⁵⁴ onu yanından hiç ayırmamış kendisine ondan başkasının hizmet etmesine müsaade etmemiştir.⁵⁵ Hocasının yanında bulunup onu dikkatlice gözlemleyen, davranışlarını özümseme fırsatı bulan İbnü'l-Attâr'ın “Muhtasaru'n-Nevevî”⁵⁶ diye anılmasının sebebi ise davranışları ve hareketleriyle hocasına çok benzemesidir. Nevevî'nin öğrencisi İbnü'l-Attâr'a olan sevgisi de göz ardı edilmemelidir. Öğrencisine olan güvenini gösteren önemli bir kayıt ise şöyledir;

Nevevî; “*Mühezzeb*” adlı eseri şerh ettiği sırada kendisinin şerhi tamamlayamayacağı ihtimalini düşünmüş olacak ki eğer ben vefât edersem bu şerhi sen tamamla diyerek İbnü'l-Attâr'a vasiyette bulunmuştur.⁵⁷ Ne yazık ki İbnü'l-Attâr da şerhi

⁵¹Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik Nevevî'nin Hadis Usûlü*, ed. Muhammed Enes Topgöl - Ömer Faruk Maden (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 14.

⁵²İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 47.

⁵³İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddin*, 27; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, 50/250; Dakr, *el-İmâmu'n-Nevevî Şeyhu'l-İslam ve'l-Müslimin ve-Umdetu'l-Fukahâi ve'l-Muhaddisin*, 191.

⁵⁴İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 29.

⁵⁵İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 52.

⁵⁶İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 28.

⁵⁷İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 53.

tamamlayamamış, şerh “Takıyyüddin es-Sübkî ve Muhammed Necib el-Mutî” tarafından tamamlanmıştır.⁵⁸

Diğer bir talebesi “Cemâluddin Ebü'l-Huccac Yusûf b. Zekki Abdurrahmân b. Yusûf el-Mizzî (ö. 742/1342)” döneminin ünlü hadis âlimlerindedir. 23 sene Eşrefiyye dârulhadisi'nde hocalık yapmış olup meşhur Hadis ve Tefsir âlimi İbn-i Kesir onun damadıdır.⁵⁹ “Şihabuddin Ebû Abbas Ahmet b. Ferah b. Ahmet el-Lahmi el-İşbîlî eş-Şâfiî (ö. 624/699) de Nevevî'nin öğrencileri arasındadır.”⁶⁰

Vefât etmeden hemen önce, İmam Şafiî'yi kabri başında ziyaret eden, medreseden kazandığı paralarla aldığı kitapları da vakfettikten sonra köyü Nevâ'ya giden Nevevî doğduğu topraklarda hastalanmıştır. Nevevî'nin hastalığının ağırlaştığını duyan İbnü'l-Attâr hocasını ziyaret için Dımaşk'dan Nevâ ya gitmiştir. Bu ziyarete ziyadesiyle sevinen Nevevî onu çok fazla yanında oyalamamış eşinin ve çocuklarının yanına geri dönmesini istemiştir.⁶¹ Nevevî, 676/1277 senesi Recep ayının yirmi dördüncü gecesi vefât ettiği bilinmektedir.⁶² Sevenlerini üzen vefât haberi eğitim ve meslek hayatının geçtiği Dımaşk'a ulaştığında oradaki dostları tarafından gıyabi cenaze namazı kılınmıştır.⁶³ Yaşadığı asırdan günümüze kadar eserleri okutulan Nevevî'nin vefâtı üzerine birçok mersiye yazılmıştır. Âlimlerin yazdığı mersiye talebesi İbnü'l-Attâr, Nevevî'yi anlattığı kitabının son kısmında yer vermiştir.⁶⁴

Dönemi'nin kıymetli âlimlerinden olan Nevevî aynı zamanda bir lokma bir hırka diyeceğimiz bir yaşam tarzı benimsemiştir. Zamanının en önemli dârulhadisin de müderrislik görevini yürütmüş olmasına rağmen yaşamında hiçbir kibir ve gurur emaresine rastlanmamıştır. İbnü'l-Attâr hocası için “dünyanın zâhidi, ahiretin râğibi idi” diyerek hocasını nitelemiştir.⁶⁵ Nevevî'nin zahidâne bir hayat sürmesinin bir

⁵⁸Söz konusu olan şerh de Nevevî baş kısmından Bâbü'r-ribâ'nın üçüncü faslına kadar olan kısmı kendisi şerh etmiş, Takıyyüddin es-Sübkî'de onun kaldığı yerden Bâbü bey'il murabaha'ya kadar tamamladıktan sonra eserinin kalan kısmına Muhammed Necib el-Mutî son noktayı koymuştur. Bilal Aybakan, “el-Mühezzeb”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/517-519.

⁵⁹Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*, 50/250; a.mlf. Tezkiretü'l-huffâz, 4/1498.

⁶⁰Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1486.

⁶¹Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*, 50/254.

⁶²İbnü'l-Attâr, *Tuhfetu't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddin*, 43; Dakr, *el-İmâmu'n-Nevevi Şeyhu'l-İslam ve'l-Müslimin ve-Umdetu'l-Fukahâi ve'l-Muhaddisin*, 197.

⁶³Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*, 50/254.

⁶⁴İbnü'l-Attâr, *Tuhfetu't-tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 114.

⁶⁵İbnü'l-Attâr, *Tuhfetu't-tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 40.

sebebi de h. 7. asırda hâkim olan “aşk anlayışı” olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁶ İbn Arabî (ö. 638/1240) ve Mevlânâ (ö. 672/1273) da bu asırda yaşamış olmaları ilgili düşünceden etkilenmiş olabileceğini doğrular nitelikte sayılabilmektedir. Nevevî'nin bu kadar çok sevilmesinin, eserlerinin asırlar boyu okunup, okutulmasının sebebi dinindeki samimiyetle beraber sadece sözleriyle değil hareket ve ahlakıyla da örnek teşkil etmesi olsa gerekir. Nevevî'nin görüntü itibariyle siyah saçlı olduğu, heybetinin dikkat çektiği, fukaha'nın yaptığı tartışmalara karışmadığı, sakin, anlaşılır bir şekilde konuştuğu ve muhatabına önem vererek dinlediği,⁶⁷ Helallerden yemeye özen gösterdiği, takvasıyla öne çıktığı bilinmektedir.⁶⁸ Salihlerin adı anıldığı zaman onları tazim edip, hürmet gösterdiği, ariflerin menakıp tarzı hikayelerine de önem verdiği bilinmektedir.⁶⁹

Mücellid kitapların haricinde Nevevî ve eserleri üzerine Türkiye’de yapılmış Yüksek lisans ve Doktora çalışmaları da mevcuttur.⁷⁰

⁶⁶Emine Erdoğan Marsak, “Nevevî ve Riyâzu’s-Sâlihîn’de Yöntem Arayışları Üzerine”, Toplum Bilimleri Dergisi 29 (2020), 171.

⁶⁷Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 50/256.

⁶⁸Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1474.

⁶⁹Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 50/252; a.mlf. *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1473 Nevevî hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşım daha fazla malumat öğrenmek isteyenler için müstakil olarak şu eserleri sıralayabiliriz; Alâaddin İbn Attar, *Tuhfetü't-Talibin fî Tercemeti İmam Muhyiddin*, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdürrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Menhelü'l-Azbü'r-ravî fî Tercemeti kutbi'l-Evliyâ en-Nevevî*, Celeleddin Abdurrahman es-Suyuti, *el-Minhacu's-Seviy fî Tercemeti'n-Nevevî*, Abdulğani ed-Dakr, *İmam en-Nevevî Şeyhu'l-İslam ve'l-Müslimin ve Umdetu'l-Fukahai ve'l-Muhaddisin*, Ahmed Abdülazîz Kâsım el-Haddâd, *el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhü fî'l-Hadîs ve Ulûmihî*, Muhammed İbn Muhammed İbni Ahmed en-Nüveyri; *Tuhfetü't-Talib ve'l Müntehi fî Tercemeti'l-İmâm en-Nevâvî*, İbn İmâmül Kâmilîyye Muhammed İbni Muhammed İbni Abdurrahman el-Kâhirî, *Buğyetü'r-Râvî fî Tercemeti'l-İmâm en-Nevevî*, Abdullah el-Hüseynî, *Bulûğu's-Süreyya fî Ferâide ani'l-İmâm en-Nevevî*. Müstakil olmayan içerisinde Nevevî hakkında bilgiler veren diğer eserler ise şöyledir; Yûnînî, Kutbuddin Ebû'l-Feth Musa b. Muhammed, *Zeylu Mir'âti'z-Zamân* 3.cilt 284-291 (Dâru'l-Kütübî'l İslâmî, Kâhire,1992 Baskısı), İbn Kesîr, Ebûl- Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* 17.cilt 540-541 (Dâru'l-Hicr,Kahire 1997-1999 Baskısı), İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed, *Şezarâtüz-Zehab fî Ahbâri men Zehab* 7.cilt 618-621 (Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1992. Baskısı), Kütübî, Ebû Abdullah Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-Vefayât ve'z-zeyl'aleyha* 4.cilt 265-267 (Dâru Sâdr, Beyrut 1973-1974. Baskısı), Tâceddin es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ* 8.cilt 395-397 (Dâru'l-Hicr, Kahire 1992 Baskısı), Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Târîhu'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşâhir ve'l-a'lâm*, 50. cilt 247-254 (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1996 Baskısı), A.mlf. *Tezkiretü'l-Huffâz* 4.cilt 174-176 (Darü'l Kütübî'l-İlmîyye Beyrut 2009 Baskısı).

⁷⁰ İmran Hüseyin Çelik, *İslam Hukuk Tarihinde İmam Nevevî ve Fikhî Tercihleri* (Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020); İbrahim İlhan, *İmâm Nevevî'nin Hayatı Minhâcü't-Talibîn Eserindeki Farklı Görüş ve Tercihleri* (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014); Semih Acet, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi* (Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018); Mehmet Bahattin Alphan, *el-Minhâc Adlı Eseri Çerçevesinde İmam Nevevî'nin Şâfiî Mezhebine Katkıları* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014); Yakup Koçyiğit, *Muhyiddin en-Nevevî'nin hayatı, eserleri ve Sahih-i Müslim Şerhi'ndeki metodu* (Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1989); Ahmed Yıldız, *Yahya en-Nevevî'nin Kur'an'a Yaklaşımı* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2012); Ayşegül Köstü, *İmâm Nevevî'nin Kırk Hadis Adlı Eserinde Değerler Eğitimi* (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017); İsmail Rençber, *En-Nevevî'nin “el-Erba'un en-Neveviyye” Eserinden Hareketle Hz. Peygamberin Sözlerinin İ'râb ve Belâgat Yönünden Tahlili* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014).

2.1.3 Nevevî ve Eserleri

Nevevî hadis alanında kıymetli eserler vermesinin yanında fıkıh alanındaki otoritesiyle de kendini göstermiş, Şâfiî mezhebinin ikinci Şâfiî'si olarak anılmıştır.⁷¹

Öğrencilik yıllarını dolu dolu geçiren Nevevî, on bir yıllık bir eğitimden sonra ise ilk eserini yazmaya başlamıştır. Eser telif etmeye başladığı sene kaynaklarda 660 /1262 olarak geçmektedir.⁷²İbnü'lAttâr ise net bir tarih vermemekle beraber, ilim tahsili ile altı sene meşgul olduktan sonra eser tasnifine başladığını söylemektedir.⁷³

Çalışkanlığı ve gayretiyle örnek teşkil eden Nevevî, vefâtına kadar eser yazmayı bırakmamıştır. Nevevî'nin yazmakta olduğu bazı eserlerin vefâtı sebebiyle yarım kaldığı bilinmektedir.⁷⁴ Eser yazmaya başlamasından vefâtına kadar süren on altı yıllık zaman diliminde sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte elli civarında eserinin olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu sayıyı altmışa çıkaranlarda vardır.⁷⁵Tabî bu eserlerin hepsi küçük risaleler şeklinde de değildir. Yazmış olduğu bazı eserler birden fazla cilt tuttuğu da olmuştur. Nevevî Fıkıh ve Hadis kimliğiyle öne çıkmış olsa da Kur'ân İlimleri, Siyer, Dil Bilimleri ve Biyografi türünde de eserler telif etmiştir. Nevevî'nin "*Riyâzü's-sâlihîn, el-Erba'in'ün-Nevevîye, el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc, et-Talhîs Şerhu'l-Buhârî, Âdâbü'l-Fetvâve'l-Müftî ve'l Müsteftî, Bustânul'-Ârifîn, et-Tibyan fi Âdâbi Hameleti'l-Kur'an*" ismiyle kaleme almış olduğu kitaplar eserleri arasında şöhreti duyulmuş olanlardır.⁷⁶

Nevevî hakkında ulaşılan bilgilerin çoğuna talebesi Ebü'l-Hasan Alaaddin İbnü'l-Attâr (ö. 724/1324) kaynaklık etmektedir. Nevevî ömrünün son altı yıllık kısmında⁷⁷ onu yanından hiç ayırmamış kendisine ondan başkasının hizmet etmesine müsaade etmemiştir.⁷⁸ Hocasının yanında bulunup onu iyice gözlemleyen, davranışlarını

⁷¹Aybakan, "el-Mühezzeb", 31/517-519.

⁷²Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1472.

⁷³İbnü'l-Attâr, *Tuhfetu't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 64.

⁷⁴Nevevî *et-Telhîs şerhu'l-Buhârî* ismiyle *Sahîh-i Buhârî*yi de şerh etmek istemiş Kitâbu'l-İmân'ı yazmış geriye kalan kısmını yazamadan vefât etmiştir. M. Yaşar Kandemir, "Nevevî" (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

⁷⁵Çelik, *İslam Hukuk Tarihinde İmam Nevevî ve Fikhî Tercihleri*, 43.

⁷⁶Eserlerinin tamamının ismi için bk. Çelik, *İslam Hukuk Tarihinde İmam Nevevî ve Fikhî Tercihleri*, 59-73.

⁷⁷İbnü'l-Attâr, *Tuhfetu't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 29.

⁷⁸İbnü'l-Attâr, *Tuhfetu't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 52.

özümseme fırsatı bulan İbnü'l-Attâr'ın "Muhtasaru'n-Nevevî"⁷⁹ diye anılmasının sebebi ise davranışları ve hareketleriyle hocasına çok benzemesidir. Nevevî'nin öğrencisi İbnü'l-Attâr'a olan sevgisi de göz ardı edilmemelidir. Öğrencisine olan güvenini gösteren önemli bir kayıt ise şöyledir;

Nevevî; *Mühezzeb* adlı eseri şerh ettiği sırada kendisinin şerhi tamamlayamayacağı ihtimalini düşünmüş olacak ki "eğer ben vefât edersem bu şerhi sen tamamla" diyerek İbnü'l-Attâr'a vasiyette bulunmuştur.⁸⁰ Ne yazık ki İbnü'l-Attâr da şerhi tamamlayamamış, şerh Takıyyüddin es-Sübki ve Muhammed Necib el-Mutî tarafından tamamlanmıştır.⁸¹

2.1.4 Riyâzü's-Sâlihîn

Yazıldığı dönemden yedi buçuk asır sonrasında bile kıymetini koruyan, İslam'ın özü diyebileceğimiz, her Müslümanın bilip hayatına yerleştirmesi gereken konulara değinerek Allah'ın razı olduğu bir kul nasıl olur, ailemiz ve çevremizle olan ilişkilerimiz nasıl olmalı, günlük davranışlarımızda nelere dikkat edilmeli gibi soruları âyet ve hadislerden örnekler vererek her davranışımızı Kur'an ve Sünnete göre yönlendirmeye çalışan kıymetli bir kitaptır. Yazıldığı dönemde meydana gelen hem siyasi hem fikri karışıklıklar neticesinde insanlar ne yapacaklarını bilemez olmuş, kimisi kendini öylece dünyaya verirken kimisi de zahidâne bir hayat yaşamak adına dünyadan kendini tamamen çekmiştir.⁸² Oysa İslam, her zaman ve her alanda mutedil olmayı öğütlemektedir. Eserin günümüzde de hâla kıymet görmesinin sebebi; insanlara Kur'an ve Sünnet temelli bir yaşam tarzı sunarak İslam'ın bireysel ve sosyal alanda yerinde ölçütler koyduğunun kanıtı olsa gerekir.

Eserin tam ismi "*Riyâzü's-sâlihîn min hadîsiseyyidi'l-mürselîn*"dir". Nevevî bu kıymetli eseri 40'lı yaşlarında 14 Ramazan 670 tarihinde⁸³ tamamlamıştır. Kitap 18

⁷⁹İbnü'l-Attâr, *Tuhfetu't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 28.

⁸⁰İbnü'l-Attâr, *Tuhfetu't-Tâlibîn fi Tercemeti İmam Muhyiddin*, 53.

⁸¹Söz konusu olan şerh de Nevevî baş kısmından Bâbü'r-ribâ'nın üçüncü faslına kadar olan kısmı kendisi şerh etmiş, Takıyyüddin es-Sübki'de onun kaldığı yerden Bâbü bey'il murabaha'ya kadar tamamladıktan sonra eserin kalan kısmına Muhammed Necib el-Mutî son noktayı koymuştur. Aybakan, "el-Mühezzeb", 31/517-519.

⁸²Nevevî, *Riyâzü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, 69.

⁸³Küçük, "Riyâzü's-Sâlihîn", 35/146-147.

tane ana başlık 372 tanede alt başlıktan oluşmakla beraber içerisinde 1900'e yakın hadis ihtiva etmektedir.⁸⁴

Her başlığın altında bulunan hadis sayıları da aynı değildir. Bazen birkaç hadis bazen onlarca hadis örneği verilmiştir. Nevevî eserine aldığı rivâyetlerin çoğunu *Kütüb-i Sitte* müellifleri ve eserlerinden seçmiş olsa da az denilebilecek miktarda İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı Ebu Bekir el-Humeydi'nin *el-Cem' beyne's-Sahihayn*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Dârîmî ile Dârekutnî'nin *Sünen*'lerinden de rivâyetler almıştır.⁸⁵ Burada ismi geçen eserlerin hepsi Nevevî'nin hocalarına okuyup icazetini aldığı eserlerdir.⁸⁶

Her ne kadar Nevevî kitabın ön sözünde hadisleri sahih olanlardan seçtiğini söylese de içerisinde zayıf rivâyetlerinde bulunduğunu söylemek gerekir. Nâsirüddin el-Elbânî'nin tahkikine göre zayıf rivâyetlerin sayısı 64'ü bulmaktadır. Bu sayının içerisinde mükerrer rivâyetlerde vardır. Elbânî özellikle sahih hadisleri topladığı eseri *Silsiletü ehâdîsi's-sahîha*'da bu zayıf rivâyetlere yer vermiştir. Bu rivâyetlerin zayıf olduğu tespit edildiği halde neden sahihler içerisinde alındığı bilinmemektedir.⁸⁷ İsnadı zayıf rivâyetlerin bazıları sahih senetlerle desteklenirken bazıları tek kalmıştır.⁸⁸

Yapılan araştırmalarda *Riyâz*'daki mütabi ve şâhid ile takviye edilemeyen zayıf hadis sayısı mükerrerleriyle birlikte 54 mükerrersiz 51 tane iken takviye edilebilen zayıf hadis sayısı mükerrerleriyle 54 mükerrersiz 52 tane olarak tespit edilmiştir.⁸⁹ Nevevî'nin *Riyâzu's-Sâlihîn*'de yöntem olarak ana konuların altındaki alt başlığı verdikten hemen sonra konuyla ilgili âyetlere yer vermekte, ardından başlıkla alakalı hadisleri sıralamaktadır. Ancak Nevevî söz konusu sistematığı sadece tövbe bahsi için bozmuş olup bu bahiste âyet ve hadislerden önce âlimlerin tövbeyle ilgili görüşlerine yer vermiştir.⁹⁰

⁸⁴Nevevî, *Riyâzü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, 70.

⁸⁵Nevevî, *Riyâzü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, 71.

⁸⁶İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibin fî tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, 60; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1470.

⁸⁷Nevevî, *Riyâzü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, 72.

⁸⁸Marsak, "Nevevî ve Riyâzu's-Sâlihîn'de Yöntem Arayışları Üzerine", 177.

⁸⁹Samet Onur, *Riyâzü's-Salihîn'de Zayıf Olduğu İddia Edilen Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021), 392.

⁹⁰Marsak, "Nevevî ve Riyâzu's-Sâlihîn'de Yöntem Arayışları Üzerine", 173.

Nevevî'nin kullandığı ikinci yöntem ise; bâb başlıklarındaki uyumdur. Eser tasnif edilirken rivâyetler ve bâb başlıkları gelişi güzel sıralanmış değildir. Eser dikkatlice incelendiğinde her bâb başlığının birbiriyle uyumlu ve birbirini tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. Kitabın ilk ana başlığı ihlas ve niyet olup ‘Ameller niyetlere göredir’ hadisiyle başlamaktadır.⁹¹ Eserin bitimindeki son başlık ise cennetteki nimetlerle ilgilidir.⁹² Ayrıca Nevevî hadislerin senetlerine yer verirken sahâbîravisinin ismini söylemekle yetinmiş, bazen de ravi olan sahâbîlerin hem isimleri hem künyeleriyle yer vermiştir. Sahabe dışındaki diğer ravilerisened zincirinde bahsetmemiştir. Eğer hadisi rivâyet eden sahâbînin babası ve dedesi de sahâbî ise onlarında sâhâbî olduklarına vurgu yapmıştır.⁹³ Nevevî rivâyetlerin sonunda Hadis usulüne dair terimlere ve yeri geldikçe diğer âlimlerin konuyla alakalı görüşlerine değinmiş, kendi kanaatlerine ise çok az yer vermiştir.⁹⁴

“*Riyâzü's-sâlihîn*”in üzerine yapılmış birden fazla şerh ve ihtisar çalışması mevcuttur. Muhammed b. Allân (ö. 1057/1648) tarafından yapılan “*Delilü'l-fâlihîn li turuki Riyâzü's-sâlihîn*” adlı eser şimdiye kadar, *riyâz* üzerine yapılmış şerhlerin ilki olarak bilinmesi ve tanınması sebebiyle ismi duyulan önemli bir çalışmadır.

Bir komisyon tarafından hazırlanan *Nüzhetü'l-müttakin şerhu Riyâzis-sâlihîn*'i, Subhî es-Sâlih'in (ö. 1986) *Menhelü'l-vâridîn şerhu Riyâzi's-sâlihîn*, Ebû Usâme Selîm b. İd el-Hilâlî'nin *Behcetü'n-nâzirîn şerhu Riyâzi's-sâlihîn*'i; Abdülkadir İrfân b. Selîm el-Aşşâ Hassûneed-Dımaşkî'nin *Ravzatü'l-müttakin şerhu Riyâzi's-sâlihîn*'i ve Muhammed Ali es-Sabunî'nin (ö. 2021), *Şerhu Riyâzi's-sâlihîn* adlı eserleri *Riyâzü's-sâlihîn* üzerine yapılmış şerhlerden bazılarıdır. Öte yandan Türkiye’de yapılan çalışmalar arasında; M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan ve Raşit Küçük (ö. 2022) tarafından hazırlanan *Riyâzü's-sâlihîn*, *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri* adlı şerh

⁹¹Ebû Zekerriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dımaşk: Dâru'l Me'emûni li't-Türâs, 1990), 17.

⁹²Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 683.

⁹³Marsak, “Nevevî ve Riyâzu's-Sâlihîn'de Yöntem Arayışları Üzerine”, 176.

⁹⁴Nevevî tarafından izâh ve hükümlerine yer verilen âlimler; Tirmizi (ö. 279/892), Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), Şafî (ö. 204/820), Herevî (ö. 434/1043), Hattâbî (ö. 388/998) dir. Marsak, “*Nevevî ve Riyâzu's-Sâlihîn'de Yöntem Arayışları Üzerine*”, 181.

çalışması da ayrı bir önemi haiz olup, bugüne kadar yapılan en kapsamlı çalışmalardandır.⁹⁵

Riyâzü's-sâlihîn üzerine yapılan diğer bir çalışma türü ise ihtisarlardır. Eserin bilenen ilk muhtasarı, “Yûsuf b. İsmâil en-Nebbâni'nin (ö. 1932) *Riyâz*'daki müttefekun aleyh rivâyetleri bir araya getirerek yaptığı *Tehzîbü'n-nüfûs fî tertîbi'd-dûrus* isimli çalışmasıdır.” Bunun dışında, “Sâlih Ahmed Rızâ'nın, *Kutûf min riyâzi's-sünne dirâse tahlîliyye li-ehâdis muhtâre min kitâbi Riyâzi's-sâlihîn*, Muhammed Abdulhamîd Mirdâd'ın (ö. 1915), *İthafü'l-müslimîn fî teshili ihtisâri Riyâzi's-sâlihîn*, Saffet es-Sekka'nın, *Miftâhu'r-râhilîn ilâ Riyâzi's-sâlihîn*, Muhammed Hayr Muhamed el Hımsî'nin, *Muhtasaru Riyâzi's-sâlihîn*, Cemâleddin Seyravân ve Nûreddin Karaali'nin, *el-Muhtâr min Riyâzi's-sâlihîn ve'l-ezkâr*, Muhammed Adnân Sâlim'in, *Merâti'u'l-mü'minîn fî Riyâzi's-sâlihîn*” isimli eserleri “*Riyâzü's-Sâlihîn*” üzerine kaleme alınmış muhtasar örneklerindedir.⁹⁶

Riyâzü's-sâlihîn çok kez Türkçe'ye çevrilmiştir. İlk defa Türkçe'ye Hasan Hüsnü Erdem tarafından çevrilmiş olup eser, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır. Eseri Türkçeye çevirenler arasında Mehmet Emre, Sıtkı Gülle, Salih uçan ve İhsan Özkes bulunmaktadır. Kitabın son olarak yapılan tercümesi Bünyamin Erul ve M. Emin Özafşar'ın Diyanet İşleri Başkanlığı tarafınca yayımlanan 3 ciltlik eseridir. Eserin İngilizce ve Fransızca çevirileri de bulunmaktadır.⁹⁷

⁹⁵Küçük, “*Riyâzü's-Sâlihîn*”, 35/146-147.

⁹⁶Küçük, “*Riyâzü's-Sâlihîn*”, 35/146-147.

⁹⁷Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. 1/80.

2.2 Kemalpaşazâde'nin Yaşadığı Ortam, Hayatı ve İlmî Kişiliği

Bu bölümde müellifin hayatı ve ilmî birikimi üzerinde durulmakla beraber eserin muhtevasının daha iyi anlaşılması adına müellifin konumu veya kişiliğinin eser üzerinde etkisinin olup olmadığı, eserin yazıldığı dönem ve şartlarda ne gibi sorunların olduğu ve dönem içerisinde var olan imkanların ilmî gelişimin seyrinde ne gibi etkiler oluşturduğuna değinilecektir. Ayrıca “*Riyâsü's-Sâlihîn*’in” müellifi Nevevî’nin (ö. 676/1277) yaşamış olduğu devletin Memlûkler olduğu bilinmektedir. Osmanlı ve Memlûkler arasındaki ilişkilerin tarihi geçmişine bakıldığında bazen dostane bazen de hasmane bir seyire rastlanmaktadır. Zannımız odur ki “*Riyâsü's-Sâlihîn*” üzerine yapılan ilk şerh çalışmasının Kemalpaşazâde’ye (ö. 940/1534) ait olmasında müellifin yaşadığı dönemde Memlûk devleti ile Osmanlı arasındaki yakın ilişkilerin etkisi vardır.

2.2.1 Kemalpaşazâde'nin Yaşadığı Ortam

Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) hayatı incelendiğinde yaşamı boyunca dört padişahın hükümdarlığına tanıklık ettiği görülmektedir. Kemalpaşazâde’in doğum yılı 874/1469 esas alındığında bu tarihte Osmanlı devletinde padişahın Fatih Sultan Mehmet (ö. 886/1481) olduğu tarihi kayıtlarda mevcuttur. Bu tarihlerdeki Osmanlı Memlûk ilişkilerine baktığımızda Fatih devrinin önemli olaylarından bir tanesi İstanbul’un fethinin gerçekleşmesi sonrasında Memlûk devletine yollanan mektupla fethin müjdelenmesi olmuştur. Bu olay Kahire’de sevinç ve coşkuya sebep olmuş, bu dönemde iki devlet arasındaki dostluk sıkı bir hal almıştır. Ancak Fatih’in ölümü üzerine taht kavgasına girişen II. Bayezid (ö. 918/1512) ve Cem Sultan (ö. 900/1495) arasındaki çekişmede Cem’in Memlûk sultanına sığınması ve sultan Kayıtbay’ın (ö. 901/1496) Cem’i kabul etmesi Osmanlı aleyhinde bir tutum olarak kabul edilmiş ve daha öncesinde yaşanan bazı olaylar iki devletin arasının açılmasında rol oynamıştır.⁹⁸ II. Bayezid’in tahta olduğu 885-917/1481-1512 yıllar İbn Kemal’in 12-43 yaş aralığına denk gelmekle beraber bu yıllardaki Osmanlı devletiyle Memlûkler arasında yaşanan ilişkilere baktığımızda iki devlet arasındaki süregelen gerginliğin neticesi olan 889/1485 yılında başlayıp 6 yıl süren Osmanlı-Memlûk savaşı olduğu görülmektedir.

⁹⁸Yaşar Yücel - Ali Sevim, *Türkiye Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 2/208.

Bu savaşın kesin kazananı olmamakla beraber on beş yıllık bir barış anlaşması imzalanarak savaş son bulmuştur. Ayrıca tahta olduğu süre boyunca ılımlı bir siyaset benimseyen II. Bayezid, Anadolu da Şîî politikasının yayılmasına yol açmıştır. Vefâtına yakın II. Bayezid'in hastalığı Anadolu da otorite boşluğuna sebebiyet vererek 917/1511 yılında Şahkulu isyanının meydana gelmesine böylelikle Sünni- Şiî çatışmasının boy göstermesine sebep olmuştur.⁹⁹ Kardeşler arasında yaşanan taht mücadelesi sonucunda 918/1512 de II. Bayezid, tahtı oğlu Yavuz Sultan Selim'e bırakmış böylece Osmanlı devletinin yeni hükümdarı ilan edilen Yavuz'un saltanat devri başlamıştır.¹⁰⁰ Hükümdar olmasından sonra Osmanlı devlet tarihinde yaşanan önemli gelişmeler mevcuttur ki bunlar 920/1514 Çaldıran Savaşıyla Şah İsmail'in yenilgiye uğratılması, 921/1515 Dulkadiroğulları Beyliğinin sonunun hazırlanması, 922/1516 Mercidabık Savaşıyla Memlûk devletinin hezimete uğraması ayrıca Memlûk devletine son verilip Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılmasına sebep olması ve 923/1517 Ridaniye Savaşıdır.¹⁰¹ Ayrıca müellifimizle alakalı parantez arası denilebilecek şu bilgi de zikredilebilir ki Safevîlerle olan mücadelede sultana destek vermek amacıyla Şah İsmâil ve inanç sistemini eleştiren, onlarla yapılacak mücadelenin cihad yerine geçeceğini belirten bir risale yayınlamakla Kemalpaşazâde, bu olaylar cereyan ederken iştigal ettiği konuma uygun görevi yerine getirerek kendi isminin duyulmasını sağlamıştır.¹⁰² Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta geçen Kanûnî Sultan Süleyman, Yavuz'un tek oğlu olması hasebiyle herhangi bir taht mücadelesi vermeden yönetimi eline almış, babasının kendisine bıraktığı, zengin ve İslam ülkelerinde söz sahibi bir devletin hükümdarlığını 926/1520 yılında yerine getirmeye başlamıştır. Neredeyse elli yıl kadar saltanat süresi olan Kanûnî devrinde Osmanlının, "16. yüzyılın ortalarına doğru yönetimi, hukuku, ekonomi teşkilatı, bilimsel ve sosyal kurumlarıyla yüksek bir İslam uygarlığının bütün özelliklerine sahip" bir devlet haline geldiği görülmektedir.¹⁰³

⁹⁹Şerafettin Turan, "Bayezid II", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/234-238.

¹⁰⁰Yücel - Sevim, *Türkiye Tarihi*, 2/231.

¹⁰¹Yücel - Sevim, *Türkiye Tarihi*, 2/338-339.

¹⁰²Ahmet Uğur, "Kemalpaşazâde ve Şah İsmâil (Safavîler)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 13-27; Cafer Acar, "Kemalpaşazâde'in Şah İsmâil'e Yönelik Tekfirinin Siyâsi Boyutları Üzerine", *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (20 Eylül 2022), 105-131.

¹⁰³Yücel - Sevim, *Türkiye Tarihi*, 2/259.

Bu yıllarda Osmanlı devlet medreselerinde hâkim olan düşünce yapısına bakıldığında ise Fahreddin er-Râzi'ye ait ekolün kabul edildiği görülmektedir.¹⁰⁴ Aynı zamanda 16. Yüzyıl'da Osmanlı medreselerinde günlük okutulan ders sayısının beşi bulunduğu görülmektedir.¹⁰⁵ Okutulan dersler ise sadece naklî ilimlerle sınırlı olmamıştır. Fatih devrinden başlayarak devam eden aklî ilimlere verilen önemin artması felsefi düşüncenin gelişeceği bir ortamı da hazırlamıştır.¹⁰⁶ Ayrıca medreselerde okutulan eserlerden *Keşşâf*, *Envâru't-Tenzîl*, *Sahih-i Buhâri*, *Şerh-i Adûd*, *Hidâye*, *Telvîh* en meşhurlarıdır.¹⁰⁷ Uygulanan eğitim metodu ise “müderres dersi anlatır, talebe bunu dinlerdi. Önceden hazırlanan derslerin müzakeresi yapılır, ders dışında talebe muide dersi anlatır, muîd ise eksikleri ve hataları düzeltirdi” şeklinde kaynaklarda belirtilmiş olup ayrıca medrese öğrencilerinin farklı fikirdeki kişilerle görüş alışverişi yapmak için ders vakitlerinin haricinde hususen akşamları farklı medreselere gittikleri bilinmektedir.¹⁰⁸ Bu dönemde içerik itibariyle ihtisaslaşmaların olduğu medreseler de bulunmaktaydı. Bunlar arasında; Umumî Medreseler, İhtisas Medreseleri, Dâru'l-Hadisler, Dâru'l-Kurrallar, Dâru't-Tıblar vardı.¹⁰⁹ Tüm bunlarla birlikte Osmanlı düşünce yapısında medreselerin haricinde hâkim olan çeşitli düşünce ekolleri ve tarikat diye adlandırılabilir gruplaşmalar da mevcuttu. Medrese hârici düşüncelerden Kızılbaşlık, Melâmîlik, Kalenderîlik, Hurûfîlik, Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi akımlar önemli bir yer tutmaktaydı.¹¹⁰

Osmanlı medreseleriyle ilgili bir diğer özellik ise öğretici atamalarında referans olma ve o kişinin himaye altına alınması gerekmekteydi, nitekim Kemalpaşazade'nin ilk görev yeri olan Edirne Ali Bey Medresesi'ne tayin edilmesinde Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin sultan II. Bayezid'e Kemalpaşazâde hakkında övgü dolu sözler söylemesinin etkili olduğu görülmektedir.¹¹¹ Bunun gibi birçok farklı örneğe

¹⁰⁴Sayın Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri* (Harran Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 260 y./14; Ahmet Ulusoy, *Kuruluşundan 17. yüzyıla kadar Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim faaliyetleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2007), 67.

¹⁰⁵Ulusoy, *Kuruluşundan 17. yüzyıla kadar Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim faaliyetleri*, 67.

¹⁰⁶Ulusoy, *Kuruluşundan 17. yüzyıla kadar Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim faaliyetleri*, 69.

¹⁰⁷Ulusoy, *Kuruluşundan 17. yüzyıla kadar Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim faaliyetleri*, 70-73.

¹⁰⁸Ulusoy, *Kuruluşundan 17. yüzyıla kadar Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim faaliyetleri*, 85.

¹⁰⁹Ulusoy, *Kuruluşundan 17. yüzyıla kadar Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim faaliyetleri*, 91-92.

¹¹⁰Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 17-21.

¹¹¹Ahmet Uğur, *İbn-i Kemal* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987), 5.

tarihi kayıtlarda rastlanmaktadır.¹¹² Osmanlıda medreseler ile buralarda okutulan dersler, derslerin içeriği ve diğer meselelerle ilgili ayrıntılı çalışmalar bulunmaktadır. Burada konunun daha fazla uzatılmaması adına bu kadarlık bilgiyle iktifa edilmiştir.¹¹³

2.2.2 Kemalpaşazâde'nin Hayatı

Muasırı tarihçiler tarafından, “yüce âlim, büyük müftü,”¹¹⁴ “müctehidfukahâ'nın sonuncusu, dinin ve milletin güneşi, beşer içerisinde eşine az rastlanır biri, doğunun ve batının âlimi, insanların ve cinlerin müftüsü,”¹¹⁵ “erdemliler listesinin başı, ulemanın önde geleni”¹¹⁶ nitelemeleri yapılan Kemalpaşazâde, Osmanlının şahlandığı, ilimden sanata, fetihlerden anlaşmalara pek çok başarıya şahit olduğu, devlet hazinesinin sonuna kadar dolduğu, zirve bir dönemde Yavuz Sultan Selim'in (ö. 926/1520) saltanatı zamanında medreselerde hocalık yapmış, Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) döneminde ise Şeyhülislâmlık görevinde bulunmuştur. Asıl ismi Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemalpaşa'dır.¹¹⁷ Babası Süleyman Efendi, dedesi Kemalpaşa'dır. Annesi Küpelizâde Molla Mehmed'in iki kızından birisidir.¹¹⁸ Kemalpaşazâde'nin doğum yeri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır, Latîfi (ö. 990/1582), Kemalpaşazâde'nin doğum yerinin Tokat olduğunu, yetişmesi ve büyümesinin ise Edirne'de gerçekleştiğini belirtirken,¹¹⁹ Sehî (ö. 955/1548) Kemalpaşazâde'nin Edirneli olduğunu söylemektedir.¹²⁰ Hüseyin Hüsameddin Yasar Efendi (ö. 1939) ise Amasya'nın tarihini yazdığı eserinde Kemalpaşazâde'nin *Tevârih-i Âli Osman* eserinin bir bölümünde Amasya için güzel sözler söyleyip

¹¹²Murat Çelik, *Osmanlı Medreseleri ile Avrupa Üniversitelerinin İşleyişleri Bakımından Mukayesesi: 1450-1600* (Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), XIII, 503 y./262.

¹¹³Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l- Hadislerin Yeri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 1989); Betül Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009); Çelik, *Osmanlı Medreseleri ile Avrupa Üniversitelerinin İşleyişleri Bakımından Mukayesesi: 1450-1600*; Ekrem Yücel, *Osmanlı Devri Dâru'l-hadisleri ve hadis eğitimi.*; (Ankara : Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012).

¹¹⁴Ali. b. Bâlî, *El-ikdu'l-manzum fi zikri efazuli'r-rum*: Ali B. Bali'nin şaka'ik zeyli, thk. Suat Donuk - Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2018), 552.

¹¹⁵Latîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, thk. Rıdvan Canım (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 116.

¹¹⁶Latîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 465.

¹¹⁷Ahmadibn Mustafa Taşköprüzade, *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-osmâniyye*, ed. Muhammet Hekimoğlu - Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 588; Muhammed Hayrüdî ez-Zirikli, *el-A'lâm*(b.y.: Darul-İlim lil-Melayin, 2002), 8/1/133.

¹¹⁸Uğur, *İbn-i Kemal*, 2.

¹¹⁹Latîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 116.

¹²⁰SehîBeg, *HeştBihîşt*, ed. Halûk İpekten vd. (Ankara: T.C. Kültür ve Truzim Bakanlığı, 2017), 57.

bölgeyi övmesi hasebiyle Kemalpaşazâde'nin Amasyalı olduğunu iddia etmektedir.¹²¹ Şerafettin Turan ise bu iddiayı asılsız saymakta, bir yerden güzellikle bahsedilmesinin bahseden kişiyi o bölgeye ait yapmadığını belirtmektedir.¹²² Soylu bir aileye mensup olup gerek baba tarafı gerekse anne tarafından büyükleri, devletin ileri kademelerinde, sultanlara yakın görevlerde bulunan Kemalpaşazâde,¹²³ meslekî görevine asker olarak başlamış, yaşadığı bir olay sebebiyle kendisinin, ilim ehlinde olmasının daha uygun olacağı kanaatine varmış, askerlik görevini bırakarak, ilim öğrenmeye karar vermiştir.¹²⁴ Çocuk yaşlarda Kur'ân-ı Kerîm ezberini tamamlayan Kemalpaşazâde, ailesinin Amasya'da yaşadığı yıllarda bölge ulemasından Arap dili ve edebiyatı, Mantık ve Farsça öğrenmiştir.¹²⁵ Askerlik görevini bıraktıktan sonra ise illim tahsiline Edirne Dârülhadisinde Molla Lutfî'nin (ö. 900/1495) talebesi olarak başlamış, Kastallânî (ö. 901/1496), Hatibzâde (ö. 901/1496), Muarrifzâde (ö. 986/1578) gibi âlimlerin derslerine katılıp ilimlerinden istifâde ettikten sonra¹²⁶ kendisi öğretici konumuna geçerek öğrenciler yetiştirmeye başlamıştır. Yetiştirdiği öğrencilerden;

¹²¹Fatih Erkoçoğlu, “Hüseyn Hüsameddin'in Kemalpaşazâde'nin Amasyalı Olduğu İddiasını İspat Çabasına Tarihçilik Açısından Bakış”, Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Nisan 2017, Amasya = International Amasya Scholars' Symposium 2 (2017), 420. Kemalpaşânın Amasya için ilgili methi şu şekildedir; “Amasya, ihtişam ve ziynette Mısır ve Nil'in hem- 'ayâdır diyemem. Amasya bir cennettir. Irmağı da o cennetin Nil'idir. Irmağın her tarafı bağlar ve bağçelerle müzeyyendir. Üzerindeki dolaplar, da'ima dönerek kararsız olan çarh-ı feleğe benzer. Havâlisinde köyler ve mezra'lar o kadar çoktur ki en aşağı yüzdür ve kazası zer'ıyyât ü zîneti mükemmel ve mergûb olan Merzifon kasabasıdır. Merzifon, avam dilinde Merzefan, Mârtivândinmekdedir.”

¹²²Erkoçoğlu, “Hüseyn Hüsameddin'in Kemalpaşazâde'nin Amasyalı Olduğu İddiasını İspat Çabasına Tarihçilik Açısından Bakış”, 422.

¹²³Baba tarafından dedesi Kemalpaşa, II. Bayezid'e (Yıldırım Bayezid) lalalık yapmış, babası Süleyman Çelebi ise Fatih devrinin önemli kumandanlarındandır. Annesinin babası Küpelizâde Molla Mehmed Muhyiddin ise devrinin âlimleri arasında sayılmakla beraber Fatih'in padişah olduğu dönemde bir süre kazaskerlik görevi de yapmıştır ayrıca Molla Mehmed, iki kızından birisini Süleyman Çelebi'ye diğer kızını ise dönemin önemli âlimlerinden biri olan Edirne Dârülhadisi ve Sahn-ı Seman Medreselerinde müderrislik görevi yapmış Sinan Paşa'ya (ö. 891/1486) nikahlamıştır. Uğur, *İbn-i Kemal*, 1-2.

¹²⁴Kemalpaşazâde böyle bir karar almasını şöyle anlatmaktadır: “Yıldırım Bayezid Han ile seferde iken vezir ve emirlerin bulunduğu bir ortama, o sıralarda Filibe Medresesi'nde görevli Lutfî adında bir âlim geldi (Burada ismi geçen âlim Molla Lutfî [ö. 900/1495] olmakla beraber daha sonra Edirne Medresesi'nde göreve devam etmiş ve Kemalpaşazâde'ye hocalık yapmıştır, Kemalpaşazâde Muhammed er-Râzî et-Tahtânî'ye [ö. 776/1365] ait Şerhu'l-Metâli' adlı eseri ismi geçen medresede eğitim gördüğü sıralarda Molla Lutfî'ye okumuştur.) aylık gelirinin düşük olmasına rağmen vezirler ve emirlerin oturduğu makama kimsenin çıkmasına izin verilmezken o'nun oturmasına izin verilmesi, orada bulunanların ise bunu engellemesi dikkatimi çekti, bu ta'zime özenerek ilmiye sınıfına geçmeye karar verdim. Vezir İbrahim Paşa b. Halil emir ise Ahmed Bey b. Evrenos isminde, meşhur ve kendisinin onun önüne geçirilmesine müsaade edilmeyen birisiydi.” Taşköprizade, *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 598; İbrahim b. Ahmed el-Amâsi, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*, ed. Gökhan Alp, (Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2021), 461-462; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihi İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Abdü'l-Kâdir Arnaût - Muhammed Arnaût (Dimeşk-Beyrut: Darü İbn Kesîr, 1986), 10/335.

¹²⁵Turan, “Kemalpaşazâde”, 25/238-240.

¹²⁶Taşköprizade, *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 600.

Ebüs-suûd Efendi, ¹²⁷ Ali b. Bâli (ö. 992/1584), ¹²⁸ Alâaddin el-Manavgâdî (ö. 974/1567), ¹²⁹ Musluhiddin Bostan (ö. 777/1570), ¹³⁰ Perviz Abdullah Efendi (ö. 981/1574), ¹³¹ Muhyiddin Efendi, İbnü'l-İmâm (ö. 973/1566) ¹³² tanınmış, yaşamış oldukları dönemlerde öne çıkmış isimlerdir. II. Bayezid'in padişahlığı zamanına tekabül eden 1506/1507 yıllarda ¹³³ müderris sıfatıyla ilk görev yeri Edirne Ali Bey Medresesi'nde vazifeye başlamıştır. ¹³⁴ Daha sonra bugün Makedonya Cumhuriyetine bağlı bulunan, Kemalpaşazâde'nin yaşadığı dönemde ise Osmanlı sınırları içerisinde devrin tanınan bir medresesi olarak hizmet veren İshakiyye yada İsa Bey isimleriyle de bilinen Üsküp Medresesi'nde 911/1505 tarihinde müderris olarak görev yapmıştır, ayrıca müderris sıfatıyla görev yaptığı yerler sırasıyla 914/1508 yıllarında Edirne Halebiyye Medresesi, Üç Şerefeli Medrese, Sahn-ı Seman Medreseleri ve 917/1511 yılında Edirne'de bulunan Bayezid Han Medresesidir. İsmi geçen medreselerde görevini tamamladıktan sonra ise görev hayatına 921/1515 yıllarında Edirne'de Kadı sıfatıyla devam etmiş bu göreve geldikten bir yıl sonra da terfi ederek Anadolu Kazaskerliğine getirilmiştir. İlimde derinleştikten sonra daha önce de görev yaptığı Edirne Darülhadisine 926/1520 ikinci bir sefer hoca olarak atanan buradan sonra da Sultan Bayezid Medresesi 928/1522 ve İstanbul'daki Fatih medreselerinde 930/1524 görev yapan Kemalpaşazâde, 932/1525 yılında Zenbilli Ali Efendi'nin vefât etmesi üzerine Şeyhülislamlık makamına getirilerek vefâtına kadar bu vazifesini layıkıyla yürütmüştür. ¹³⁵ Kişiliği hakkında ise, hoş sohbet, nüktedan, güler yüzlü ve sağlam karakterli olduğu kaydedilmiştir ¹³⁶ Kendisinin vermiş olduğu bazı fetvalar incelendiğinde de bu nüktedan üslubunun fetvalarına yansıdığı gözlemlenmiştir. ¹³⁷

¹²⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 2/677.

¹²⁸Bâli, *El-ikdu'l-manzum fi zikri efazili'r-rum*, 27.

¹²⁹Bâli, *El-ikdu'l-manzum fi zikri efazili'r-rum*, 260.

¹³⁰Bâli, *El-ikdu'l-manzum fi zikri efazili'r-rum*, 308.

¹³¹Bâli, *El-ikdu'l-manzum fi zikri efazili'r-rum*, 452.

¹³²Bâli, *El-ikdu'l-manzum fi zikri efazili'r-rum*, 220; Kemalpaşazâde'nin tespit dilebilen diğer öğrencileri için bk: Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 52.

¹³³Uğur, *İbn-i Kemal*, 5.

¹³⁴Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şaka'iku'n-nu'maniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye = Osmanlı alimleri (çeviri-eleştirmeli metin)*. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 600; Amâsi, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'maniyye*, 462-453.

¹³⁵Efendi, *eş-Şaka'iku'n-nu'maniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye = Osmanlı alimleri (çeviri-eleştirmeli metin)*, 600; Zirikli, *el-A'lâm*, 8/1/133; Turan, "Kemalpaşazâde", 25/238-240.

¹³⁶Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/671; Uğur, *İbn-i Kemal*, 14.

¹³⁷Kemalpaşazâde'ye esrarın ve afyon'un haramlığı konusunda fetva sorulduğunda, kullanılan esrar sarhoş etmeyecek kadar kullanıldıysa helal olduğunu, afyon'un ise aslının helal olduğunu belirten bir fetva verdiğinde, mizahen sorulduğu anlaşılan içkinin haramlığıyla alakalı "Ey esrara helal diyen zamanın müftüsü, Allah için söyle ya kırmızı şaraba ne dersin?" şeklinde başka bir fetva sorulmuş, cevap da Kemalpaşazâde tarafından mizah yoluyla

Vefât tarihi 16 Nisan 941/1534'dür. Kefenine “Hiye âhiru'l-libâs” “İşte bu son elbisedir” notu düşülmüş, Fatih Cami'sinde kılınan cenaze namazının ardından Mehmet Çelebi zaviyesine defnedilmiştir.¹³⁸ Ayrıca Kemalpaşazâde'nin vasiyetnamesi günümüze ulaşmış olup vasiyetnamenin İbn Kemal hakkında araştırma yaptığı esnada bir nüshasının Seyit Bahçivan tarafından Amerika Princeton Üniversitesi Kütüphanesinde, ikinci nüshasının ise Köprülü Kütüphanesinde bulunduğu bilinmektedir.¹³⁹

2.2.3 İlmî Kişiliği

Kemalpaşazâde dini ilimlerin tamamına yakınında eserlerinin olması ve pek çok ilim dalına vâkıf olması sebebiyle Celâlüddîn es-Süyûtî'ye benzetilmiştir. Sâ'deddin et-Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi âlimlerle kıyas edilen bir ilmî kimliğe sahiptir.¹⁴⁰ Farklı ilim dallarında eserler veren Kemalpaşazâde, eser verdiği alanlarda çalışmalar yapan araştırmacıların da ilgi odağı olmuş, vermiş olduğu eserler için uzmanları tarafından incelerken genel bir kanaat oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın bu kısmında yapılan araştırmalar incelenip, onlardan faydalanarak Kemalpaşazâde'nin farklı bilimlerdeki ilmî derinliğine değinilecektir. Ayrıca her ilim dalının başlığı altında, Kemalpaşazâde ve eserleri üzerlerine yapılan tamamlanmış veya devam eden yüksek lisans ve doktora tezlerinden örnekler vermekle yetinilecek, makale, kitap vb. çalışmalara yer verilmeyecektir. Kemalpaşazâde üzerine yapılan çalışmaları konu edinen müstakil bir makale, ilk olarak Halis Demir ve Kemal Çatılı

şu şekilde verilmiştir; “Kulak verin, şarabın helal oluşuna güzel bir nükte buldum; sarhoş olun da sizden yükümlülük düşsün, ondan sonra şarabı içersiniz.” Burada sarhoşluktan maksatın ölüm sekeratı olduğunu, öldükten sonra cennette şarabın içilebileceğinin kastedildiğini, Ebüssuûd Efendi açıklamıştır. Muhittin Eliaçık, “Şeyhülislam Kemalpaşazâde'nin Esrar ve Şarap Hakkında Manzum Fetvaları”, *International Journal of Language Academy* 35/35 (2020), 23-25.

¹³⁸Vefâtının ardından “Vay gitti Kemâli bu asrın” denilmiştir. Uğur, *İbn-i Kemal*, 10-11.

¹³⁹ Kemalpaşazâde'nin vasiyetinde istedikleri şu şekildedir; “ölmek üzereyken sünnet üzere beni kibleye çevirsinler, bir kişi teenni ile Kur'an okusun ve yanımda kelime-i şehâdeti tekrar etsinler. Ruhumu teslim ederken on dört kişi ayrı ayrı yetmiş bin kere Lâ ilâhe ilallah desin ve sevabını bana bağışlasınlar bu kişilere de bin akçe tasadduk edilsin. Cenazemi salihlerden, hiçbir kimseyi yıkamamış biri yıkasın. Her camide salâ vermesinler, Sultan Mehmed Camiinde salâ verilmesi yeterlidir ve yine yıkarken de cenazemi kabre götürürken de açıktan zikir etmesinler, şöhrete gerek olmayıp sünnet üzere olsunlar, dervişâne götürsünler. Kabrim, müslümanların mezarlığında yol üzerinde yüksek bir yere yapılınsın ama kabrimin üzeri yüksek olmasın, mezarımı belli edecek yontulmamış taşlar diksinler. Defnedildiğimde üzerime cüz okumasınlar tahfif-i Kur'an olur, kurban da kesmesinler, fakirlere akçe dağıtılsın. Salihlerden bazı kimselere bir miktar akçe verip evlerinde Kur'an hatmi yaptırınsınlar. Ayrıca ruhum için yedi gün boyunca yemek pişirip yedirilsin, yedi gün kabrimin başında beklenip dua ve tesbih edilsin bunlara da bin akçe harcansın, hac için de beş bin akçe vasiyet ettim bir kişiye verip hac ettirsinler. Vasiyetimi kabul edip yerine yetirsinler.” Seyit Bahçivan, “Şeyhülislam Kemalpaşazâdepaşa'nın Vasiyetnamesi”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2001), 212-214.

¹⁴⁰Turan, “Kemalpaşazâde”, 25/238-240.

tarafından 2019 yılında yayınlanmış yapılan çalışmada 198 araştırma tespit edilmiştir, bunun akabinde Furkan Ramazan Öge'nin 2021 yılında yayınlanan makalesinde, 198 araştırmaya ek olarak 288 çalışma daha eklenmiş böylece Kemalpaşazâde ile alakalı toplam 486 tane tamamlanmış araştırma tespit edilmiştir.¹⁴¹Bu çalışmaların haricinde ilki 26-29 Haziran 1985 tarihinde Tokatta gerçekleştirilen İbn Kemal Sempozyumu ve bu sempozyumda sunulan 21 tebliğ mevcuttur. Türkiye Diyanet Vakfı, Tokatta gerçekleştirilen bu sempozyumun bildirilerini kitaplaştırarak 1986 yılında yayınlamıştır. Tebliğ sunumlarının kincisi ise 13-15 Mayıs 2022 tarihinde Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumunda 136 akademisyen tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tebliğlerde aynı yılın ağustos ayında Fecr Yayınlarından iki cilt halinde basılarak yayınlanmıştır. Kemalpaşazâde'nin eserlerinin sayısı hakkında ise birkaç farklı görüş vardır.¹⁴² Bu çalışmada Nihal Atsız'ın ve Muammer Sarıkaya'nın görüşü tercih edilerek ikisinin yapmış olduğu tasnif mukayeseli olarak gösterilecektir. Kemalpaşazâde'nin Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere 3 dilde eserler verdiği bilinmektedir. Nihal Atsız'ın tasnifine göre bu dillerde vermiş olduğu eserlerin sayı dağılımı şu şekildedir:¹⁴³

Tablo 2.1 Nihal Atsız'ın tasnifine göre farklı dillerde vermiş olduğu eserlerin sayı dağılımı.

Türkçe	Farsça	Arapça
19	7	183

Yine Atsız'ın yapmış olduğu tasniften yararlanılarak Arap dilinde yazdığı eserlerin sayısının farklı ilim dallarındaki paylaşımı şu şekildedir: ¹⁴⁴

¹⁴¹Halis Demir - Kemal Çatlı, “Kemalpaşazâde Üzerine Yapılan İlmî Çalışmalar”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/ Tokat İlmîyat Dergisi VII/1 (2019), 151-178; Furkan Ramazan Öge, “16. Yüzyıl Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kemalpaşazâde'ye Dair İlmî-Akademik Literatür Değerlendirmesi”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 (2021), 321-354.

¹⁴²Eserlerin sayısı hakkında verilen bilgiler şu şekildedir; “Faik Reşad 300'e yaklaştığı, Ayvansarayı 300'e ulaştığı, Parmaksızoğlu 300'den fazla, Hamid Vehbi 400-500 civarı demişlerdir. Eserlerinin tam bir listesini ise Azamzâde Cemil, Ukudu'l-Cevher adlı eserinde, Kemalpaşazâde'nin eserlerinin ismini harf sırasına göre sıralayarak 214 tane eser ismi zikretmiştir. Şerafettin Turan, İlmîye Salnamesinde verilen 200 rakamınının daha doğru olduğunu belirtirken, Nihal Atsız, Kemalpaşazâde'nin eserlerinin sayısını 209 olarak tespit etmiştir” Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 59.

¹⁴³Nihal Atsız, “Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri”, Şarkiyat Mecmuası 6 (20 Aralık 2011), 73.

¹⁴⁴Atsız, “Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri”, 73.

Tablo 2.2 Nihal Atsız'ın tasnifine göre Arap dilinde yazdığı eserlerin sayısının farklı ilim dallarındaki paylaşımı.

İlim Dalı	Sayı
Kur'an	12
Hadis	8
İslam Hukuku	43
Felsefe	50
Edebiyat	22
Mantık	8
Tasavvuf	2
Ahlâk	2
Ansiklopedik	7
Arap Dili ve Grameri	21
Fars Dili ve Grameri	2
Farklı Türde Eserler ¹⁴⁵	6

Muammer Sarıkaya'nın tespit etmiş olduğu eserlerin sayısı ve ilim dallarına göre dağılışı ise şu şekildedir:¹⁴⁶

¹⁴⁵Büşra Seda Yılmaz, sadece tıp alanına ait Arapça ve Türkçe olmak üzere sekiz eserinin olduğunu söylemektedir. MükerrerremBedizel Aydın - Büşra Seda Yılmaz, "Şeyhülislam Kemalpaşazâde'ye Ait Bir Tıp Risalesi: Fevâidü'l-Kemalpaşazâde", Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9 (29 Haziran 2021), 169. (Kemalpaşazâde'nin ilgili risalesinde yiyeceklerin faydaları, zararları, tabiatları ve zararlarından korunma yolları hakkında bilgi verilmiştir).

¹⁴⁶Bunlara ek Kemalpaşazade'ye adanmış 25 eser daha olmakla beraber 114 tane risalesi "Mecmû'ü Resâilü'l-Allâme İbn Kemâl Paşa" ismiyle toplu olarak basılmıştır. Yunus Yazıcı, "Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı", Uluslararası Kemalpaşazâde (Kemalpaşazâde) Sempozyumu, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Feccr, 2022), 2/357.

Tablo 2.3 Muammer Sarıkaya'nın tespit etmiş olduğu eserlerin sayısı ve ilim dallarına göre dağılışı.

İlim Dalı	Sayı
Kur'an ve Kur'an İlimleri	35
Hadis ve Hadis Usulü	20
Fıkıh ve Fıkıh Usulü	74
Felsefe ve Mantık	49
Akaid ve Kelâm	57
Tasavvuf ve Ahlak	14
Arap Dili	26
Sarf- Nahiv	18
Belagat	33
Edebiyat	7
Tarih	5
Tıp	5
Farklı Türde Eserler	4

2.2.3.1 Tefsir alanına ait eserleri ve bu alandaki çalışmalar

Dönemi içerisinde din işlerinden sorumlu bir devlet başkanı olmasıyla beraber bu yoğunluğa ek olarak kaleme aldığı eserlerle de adından söz ettiren Kemalpaşazâde, İslam dininin ana kitabı Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederek mezkûr alanı da ihmal etmemiştir. Her ne kadar tamamlanmamış bir tefsir olarak kayıtlara geçmiş olsa bile¹⁴⁷ risaleler şeklinde yazdığı bazı sure tefsirleriyle Kur'an'ın tamamına yakını bitirmiştir. Kendi tefsiri haricinde “*Keşşaf ve Envâru't Tenzil*”e yazmış olduğu haşiyelerle de bilinmektedir.¹⁴⁸

Tefsirinde yer yer Mu'tezile'yi sert bir dille eleştiren Kemalpaşazâde kimi zaman bu eleştirilerini doğrudan yapmış kimi zaman ise Zemahşeri'nin görüşleri üzerinden bazen de hedefi doğrudan doğruya belli etmeden telmih yoluyla gerçekleştirmiştir.

¹⁴⁷ Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l- Kütübve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941), 6/1/439.

¹⁴⁸ Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hizzî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997), 1/374; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/6/439.

Kemalpaşazâde'nin genel olarak tenkit usulü kişilerden bağımsız düşünceler üzerinedir.¹⁴⁹

Tefsirinde yaptığı alıntılarda ise isim belirtmemeyi tercih etmiştir.¹⁵⁰ Zemahşerî ve Beydâvi'nin eserlerinden bol miktarda iktibas yapmış olsa da onların görüşlerini de sıklıkla eleştirmiştir.¹⁵¹ Ayrıca mezhep taassubu yaptığı da görülmeyen Kemalpaşazâde yeri geldikçe kendi mezhebinin de eleştirilmesi gereken yönlerine dikkat çekmiş, yani kendi görüşleri hakkında da olumsuz fikir beyan etmekten geri durmamıştır.¹⁵² Müteşabih âyetlerde te'vil metodunu benimsemiştir.¹⁵³

Kıraat vecihlerini söylerken kârihlerin isimlerini söylememiş, kıratın mütevâtir mi ya da şâz mı olduğuna değinmemiştir.¹⁵⁴ İsrâiliyata ait bilgileri tefsirine almaktan kaçınmıştır. Tefsirinde Uzun uzadıya açıklamalar yapmaktan geri durarak özet bilgilere yer vermiştir.¹⁵⁵ Muteber hadis kaynaklarında yer almayan hadislere de yer vermiştir. Tabiîn'den gelen bir sözü hadis diye naklettiği de vâkidir. Hz. peygambere ait bir sözü sahabe sözü gibi aktardığına rastlanılmış olup zayıf hadisi sahih hadis gibi gösterdiği de görülmüştür. Lügavî bilgileri açıklarken bazı yanlış açıklamalara yer verdiği de tesbit edilmiştir.¹⁵⁶

“*Hâşiye 'alâ es-Seyyid eş-Şerif 'ale'l-Keşşaf, Hâşiye 'alâ tefsir el-Beyzavi*¹⁵⁷ Tefsir ve Kur'an ilimlerine dair eserleri arasındadır.

Tefsir alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır:

¹⁴⁹Hüseyin Çiçek, *Şeyhülislam Kemalpaşazâdepaşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi* (Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2022), 74 y./22.

¹⁵⁰Çiçek, *Şeyhülislam Kemalpaşazâdepaşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi*, 20.

¹⁵¹Çiçek, *Şeyhülislam Kemalpaşazâdepaşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi*, 21.

¹⁵²Kemalpaşazâde Ahmed Şemseddin Kemalpaşazâde, *Şerhu Riyazi's-Sâlihîn = el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz fi şerh-i kitabı'r-riyaz*, thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah - Ahmed Fevvâz el-Humeyyir vd. (Katar: Darü'n-Nevadir Vezaretü'l-Evkaf ve Şuûnu'l-İslamiyye, 2014), 24.

¹⁵³Çiçek, *Şeyhülislam Kemalpaşazâdepaşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi*, 22.

¹⁵⁴ Çiçek, *Şeyhülislam Kemalpaşazâdepaşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi*, 22; Rabia Hacer Bahçeci, *Kemalpaşazâde tefsirinin el-Keşşâf geleneğindeki yeri: Dil ve belâgat ilimleri çerçevesinde mukayeseli bir inceleme*. (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 32.

¹⁵⁵Çiçek, *Şeyhülislam Kemalpaşazâdepaşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi*, 20-24.

¹⁵⁶Çiçek, *Şeyhülislam Kemalpaşazâdepaşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi*, 26-28.

¹⁵⁷Edirnevî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/374; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/6/439; Tefsir ilmiyle alakalı diğer eserleri için bk. Muammer Sarıkaya, *Kemalpaşazâde'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004), 335-337.

Tablo 2.4 Tefsir alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları

Tefsir alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Muhammed Seyyid Sultan Abdurrahim, <i>el-Mesâilu'l-Belâğîyye fi Tefsir İbn Kemâlbâşâ min evveli sûreti'l-Furkan ilâ âhiri Sûreti's-Saffât</i> , (Kahire: Ezher Üniversitesi, 1989)
2	Muhammed Abdil hâiz Hâmid, <i>el-Mesâilu'l-Belâğîyye fi'r-rub'i's-sâlis min Tefsiri İbn Kemalpaşa min sûreti Meryem ilâ âhiri sûreti'n-Nûr</i> , (Kahire: Ezher Üniversitesi, 1985)
3	Nuh Mustafa Muhammed er-Rebâbi'a, <i>Tefsir İbn Kemâlbâşâ li sûreteyn el-Fâtîha ve'l-Bakara</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1992)
4	Mehmet Mahfuz Ata, <i>İbn Kemal ve Risale fi İcazi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tahkiki</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1992)
5	Yunus Abdilhayy Mâ, <i>Tefsîru İbn Kemâlbâşâ Tefsîru sûreteyi'l-Fâtîha ve'l-Bakara</i> , (Medine: İslam Üniversitesi, 1992)
6	Tahsin Ahmed-Muhammed Ahmed, <i>Tefsir İbn Kemâlbâşâ min hilâl sûretey et-Tevbeve Yûnus</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1994)
7	Havle Ahmed Ebu Minşâr Huseyn, <i>Sûreteyel-Arâfve'l-Enfâl min Tefsir İbn Kemâlbâşâ</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1995)
8	Abdullah Osman Ahmed Galip, <i>Tefsir İbn Kemâlbâşâ min hilâl sûret Lokman es-Secde el-Ahzâb Sebe' Fâtır Yasîn es-Sâffât</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1996)
9	Bedruddin Muhammed Bedr Meysâ, <i>Tefsir İbn Kemâlbâşâ, min hilâl süver el-Enbiyâ ve'l-Hacc ve'l-Mu'minûn ve'n-Nûr</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1996)
10	İsmail Emel-Salih Yusuf, <i>Sûreteyn Âl-İmrân ve'n-Nisâ min Tefsir İbn Kemalpaşa</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1996)
11	Tağrîd Abdülfettah Muhammed Tâye, <i>Tefsir İbn Kemâlbâşâ min hilâl süveri İbrahîm el-Hicren-Nahlel-İsrâ</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1996)
12	Muhammed Abdülhalîm Mahmud Katişât, <i>Tefsir İbn Kemâlbâşâ min hilâl süveri'l-Furkân eş-Şu'arâ en-Neml el-Kasas el-Ankebût er-Rûm</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1997)

Tablo 2.4'ün devamı

Tefsir alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
13	Su'âd İbrahim Muhammed Arikât, <i>Tefsir İbn Kemâlbâşâ min hılâl süveri'l-Kehf ve Meryem ve Tâhâ</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 1997)
14	Murat Ustakurt, <i>İbn Kemal Paşa'nın Tefsirül'l-Fatiha Adlı Eseri</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009)
15	Ali Ahmed, <i>Uslûbu'l-Hakîm Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm</i> , (Cezayir: Câmiatu'l-Kâsidi, 2014)
16	Muhammed Turdi, <i>Şeyhulislam İbn Kemal Paşa'nın Tefsiri (Meryem ve Taha Sûrelerinin) İnceleme ve Tahkiki</i> , (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2017)
17	Rabia Hacer Bahçeci, <i>İbn Kemal Tefsirinin el-Keşşâf Geleneğindeki Yeri: Dil ve Belâgat İlimleri Çerçevesinde Mukayeseli Bir İnceleme</i> , (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2019)
18	Yusuf Memük, <i>Taşköprüzâde'nin Kemalpaşazâde'ye Yönelttiği Eleştiriler: Hâşiye'Alâ Şerhi'l-Keşşâf li'l-Cürcânî Bağlamında</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019)

Tablo 2.5 Tefsir alanında yapılan Doktora çalışmaları

Tefsir alanında yapılan Doktora çalışmaları	
1	Mustafa Kılıç, <i>İbn-i Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu</i> , (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1981)
2	Muhammed Ali Herîdî, <i>el-Mesâilu'l-Belâğıyye fi'r-rub'i's'-sânî min Tefsir İbn Kemâlbâşa (min evveli sûreti'l-Arâf ilâ ahiri sûreti'l-Kehf)</i> , (Kahire: Ezher Üniversitesi, 1986)
3	Lutfi es-Seyyid Sâlih Kındîl, <i>el-Bahsu'l-Belâgî fi Tefsiri İbn KemâlBâşâ er-rub'il-evvel</i> , (Kahire: Ezher Üniversitesi, 1987)

2.2.3.2 Hadis alanına ait eserler ve bu alandaki çalışmalar

Kur'an-ı Kerimden sonra en muteber kaynağın hadisler olduğu bir gerçektir. Şeyhülislamlık ve müftülük görevlerini icra eden Kemalpaşazâde pek tabii ki bu alanla da yakından ilgilenmiş gerek fetvalarında gerekse eserlerinde hadisleri birçok yerde

kullanmış ve hususen bu alanı ilgilendiren eserler kaleme almıştır. Asıl itibariyle hadis ilmiyle alakalı olmadığı düşünölebilecek bir eserde bile hadislere yer verdiği görölmektedir. Bu eserlere *Selimmâmesi ve Tevâhir-i* örnek gösterilebilir. Bununla beraber söz konusu eserlerde kullandığı hadislerin kaynağını belli etmemiştir.¹⁵⁸ Kemalpaşazâde'nin hadis eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde oluşan genel kanaat Kemalpaşazade'nin diğer ilimlere gösterdiği ihtimamı hadis ilmine göstermediği ve diğer ilimlerde yakaladığı başarıyı hadis ilminde yakalayamadığı şeklindedir. Kemalpaşazâde'nin hadis alanında vermiş olduğu eserlerin sayısı kimilerine göre 8¹⁵⁹ iken kimilerine göre 20 dir.¹⁶⁰

Hadis Usulüne Dair Eserleri;

1. *Risale fî istilâhat el-muhaddisin/Mustalahatu Ehli'l-Hadis*¹⁶¹
2. *Risale fî tahdid el-hadis el-mütevâtir*¹⁶²

Hadis Şerhleri;

3. *Şerhu Sahih el-Buharî "Keyfe Kâne bed' el-vaHY*
4. *Şerhu Mesabih es-Sünneli'l-İmam Bağavî*¹⁶³
5. *Şerhu Meşarîk el Envâr*
6. *el-Fevaidu'l-Mutrietu'l-Hiyaz Fi Şerhi Kitabi'r-Riyaz*¹⁶⁴

¹⁵⁸KemalpaşazâdeSelimname de bir hadise yer vereceği zaman "hadisi mücibince" gibi lafızlar kullanmıştır. Ali Kökoğlu, *Kemalpaşazâde'ninSelimmâmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1994), 27.; Uğur, *İbn-i Kemal*, 25.

¹⁵⁹Atsız'ın görüşü bu şekildedir. Atsız, "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", 73.

¹⁶⁰Yunus Yazıcı'ıKemalpaşazâde'nin Hadis eserlerinin sayısını 20 olarak tespit etmiştir.Yazıcı, "*Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmi Müktesebatı*", 2/347-364.

¹⁶¹Salih Özer, "Şeyhu'l-İslam Kemâl Paşazâde'nin (ö. 1534) Hadis İlmine İlişkin Faaliyetleri, Şerhçiliği ve Hadis Usûlü Risâlesinin Tercümesi", Dini Araştırmalar 9/26 (01 Haziran 2006), 193-210; Necdet Aydoğdu, "Risâletün fî mustalahâti'l-muhaddisîn Risalesi Bağlamında Kemalpaşazâde'in Hadisçiliği", Uluslararası Kemalpaşazâde (Kemalpaşazâde) Sempozyumu, thk. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fecr, 2022), 405-425.

¹⁶²Yazıcı, "Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmi Müktesebatı", 2/359-360.

¹⁶³Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zunûn, 6/2/1698.

¹⁶⁴Bu eser üzerine inceleme ilk olarak Emrah Uçar'ın Yüksek Lisans Tezinin bir kısmında yer verdiği bölümdür. Uçar, *İbni Kemal Paşa ve Hadis İlmindeki Yeri*, 102-125.

7. İki adet *Erbe 'une hadisen ve şerhuhû* isimli kırk hadis şerhi
8. *Selasûne hadisen ve şerhuhû*
9. *Erba 'a ve işrûne hadisen ve şerhuhû*
10. *Sitte ve selâsûne hadisen ve şerhuhû*
11. *Risâle fî Şerhi HadîsiSeuhbirukumbi Evveli Emri*
12. *Risâle fî beyani Hadisi izâTahhartumfi 'l-Umûr*
13. *Risâle fî şerhi Duai 'l-Kunût*¹⁶⁵
14. Hz. Peygamberin “Hiçbir şey yokken Allah vardı” Sözüünün Beyani ile ilgili Risale
15. *Risâle fî Tefsiri ba 'dî 'l-Ehadîs*
16. *Risâle fî Enne 'l-Fakra Sevâdü 'l-VechFi 'd-Dareyn*
17. *Şerhu li ehadise cemme*
18. *Risâle “el-Ervah cunudemucennede*
19. *Risale fî ed 'iyet et-ta 'un*¹⁶⁶

Kemalpaşazâde'nin Hadisçiliği hakkında ise eserlerinde yer verdiği hadislerin manasına önem vererek hadisin isnadı ve sıhhatini ikinci plana attığı söylenebilir.¹⁶⁷ Merfû, mevkuf, maktu hadislerle beraber kaynağı bulunmayan rivâyetleri de eserlerine almış; açıklamalarında sahih, hasen hadisleri kullanmış, yer yer zayıf ve mevzû

¹⁶⁵Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zunûn, 6/2/1042.

¹⁶⁶Sarıkaya, *Kemalpaşazâde'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*, 337-338; Yazıcı, “Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı”, 2/360-363.

¹⁶⁷Yazıcı, “Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı”, 2/364; Halil İbrahim Doğan, “İbn Kemâl Paşa'nın et-Tefsîr'indeki Hadisçiliği”, Uluslararası Kemalpaşazâde (Kemalpaşazâde) Sempozyumu, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fecr, 2022), 2/392.

rivâyetlere yer vermekten de çekinmemiştir.¹⁶⁸ Hadis şerhlerinde münker ve mevzû rivâyetleri de kullanmıştır.¹⁶⁹ Kemalpaşazade'nin *Risâle-i münire*'sindeki hadislerin tahrîcini yapan Hakan Tahtacı'nın konuyla alakalı tespitleri şu şekildedir; “159 hadisin 67'si makbul, 92'si ise merdûd rivâyetlerdir. Makbul rivâyetlerin 54'ü sahih, 13 tanesi ise hasen hadislerdir. Merdûd rivâyetlerin ise 58'i zayıf, 25'i mevzu ve 9 tanesi de aslına ulaşılmayan ve hakkında hüküm verilmeyen hadislerdir.”¹⁷⁰ Genel bir metod olarak ise senet tenkidinden önce metin tenkidini öncelediği görülmektedir.¹⁷¹ Ona göre, manası doğru olan bir hadisin sened bakımından sahih olması gerekmemektedir bu ise eleştiriye açık bir tutumdur.¹⁷²

Hadis şerhleri incelendiğinde ise kitabında kendi açıklamalarına yer vermiş olsa da daha çok farklı ilim dallarındaki meşhur ve alanında yetkin müelliflerin eserlerinden iktibaslar yaparak hadisleri açıkladığı görülmektedir.¹⁷³

Şerhlerinde, müstakil hadis eserlerinde bulunmayan hadis rivâyetlerine yer vermiştir.¹⁷⁴ Hadislerin sahabe ravisini ve kaynaklarını çok az sıklıkla belirtir. Hadislerin senedini zikretmez, ravi değerlendirmesi yaptığı çok az görülmektedir.¹⁷⁵

Hadislerde geçen kelimelerin sözlük ve ıstılahı anlamları üzerinde durduktan sonra hadislerin ihtiva ettiği manaları açıklar.¹⁷⁶ Metinde geçen harfi cer ve bağlaçların barındırdığı farklı anlamlardan çıkarımlarda bulunur.¹⁷⁷

¹⁶⁸Yazıcı, “Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı”, 2/366.

¹⁶⁹ Muammer Bayraktutar, “Kemalpaşazâde'nin Kırk Hadis Şerhlerinde Eleştiriye Açık Bazı Yaklaşım ve Yorumlar”, Uluslararası Kemalpaşazâde (Kemalpaşazâde) Sempozyumu, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fecr, 2022), 1/472.

¹⁷⁰Hakan Tahtacı, *Kemalpaşazâde'nin Risâle-i Münîra İsimli Eserindeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirilmesi* (Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017), 169.

¹⁷¹Yazıcı, “Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı”, 2/364; Doğan, “İbn Kemâl Paşa'nın et-Tefsîr'indeki Hadisçiliği”, 2/397; Özer, “Şeyhu'l-İslam Kemâl Paşazâde'nin (ö. 1534) Hadis İlmîne İlişkin Faaliyetleri, Şerhçiliği ve Hadis Usûlü Risâlesinin Tercümesi”, 199.

¹⁷²Bayraktutar, “Kemalpaşazâde'nin Kırk Hadis Şerhlerinde Eleştiriye Açık Bazı Yaklaşım ve Yorumlar”, 1/469.

¹⁷³Yazıcı, “Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı”, 2/364.

¹⁷⁴Örnekler için bk: Bayraktutar, “Kemalpaşazâde'nin Kırk Hadis Şerhlerinde Eleştiriye Açık Bazı Yaklaşım ve Yorumlar”, 1/474-477.

¹⁷⁵Yazıcı, “Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı”, 2/365; Özer, “Şeyhu'l-İslam Kemâl Paşazâde'nin (ö. 1534) Hadis İlmîne İlişkin Faaliyetleri, Şerhçiliği ve Hadis Usûlü Risâlesinin Tercümesi”, 200.

¹⁷⁶Yazıcı, “Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı”, 2/365.

¹⁷⁷Mehmet Çetin, “Kemalpaşazâde'nin Beşinci Risâledeki Kırk Hadis Şerhi ve Şerh Yöntemi”, Uluslararası Kemalpaşazâde (Kemalpaşazâde) Sempozyumu, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fecr, 2022), 1/513.

Eserlerinde yer verdiği hadislerin lafızlarında değişiklikler yapmış bazen aynı manaya gelebilecek kelimelerin yerlerini değiştirmiş bazen de zamirlerde ve fiillerin kullanımında değişikliğe gitmiştir.¹⁷⁸ Sahabeden rivâyet edilen bir hadisi peygamberimizden rivâyet edilmiş gibi kullandığına rastlanmaktadır.¹⁷⁹ Hadisleri şerh ederken âyet ve hadisleri kullanmış, sahâbe, tâbiîn ve mezhep imamlarının görüşlerine yer vermiş ve bununla beraber edebi unsurlarla da şerhini zenginleştirmiştir.¹⁸⁰ Kırk hadis risalelerinde, anlamı vazıh olmayan müşkil hadisleri açıklamada yetersiz kalmıştır.¹⁸¹

Hadis ıstılahları ve usulüne dair yazmış olduğu risalelerde bazı hadis ıstılahlarını kendine göre yorumlamış bazı terimlerde ise genel itibariyle hadisçilerin yapmış olduğu tanımlamaları kabul etmiştir.¹⁸² Hadisçilerin genelini tanımlayarak uyumlu olan terimler; merfu, mevkuf, mürsel, gâib, mevzu, maklub, meçhul, zayıf, müsned, muhtasar-müsteksa, nâsih-mensuh iken hadisçilerin tanımlarından bazı farklılıklarla ayrılan terimler ise; aziz, meşhur, müdrec, şaz, münker, müselsel'dir. Kendisinin kullanmış olduğu bir terim daha vardır ki oda sakimle eş anlamlı olarak kullandığı meriz kavramıdır.¹⁸³

Hadis alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır;

¹⁷⁸Çetin, "Kemalpaşazâde'nin Beşinci Risâledeki Kırk Hadis Şerhi ve Şerh Yöntemi", 1/496; Yazıcı, "Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı", 2/266.

¹⁷⁹Yazıcı, "Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı", 2/366.

¹⁸⁰Bayraktutar, "Kemalpaşazâde'nin Kırk Hadis Şerhlerinde Eleştiriye Açık Bazı Yaklaşım ve Yorumlar", 1/467; Yazıcı, "Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı", 2/366; Kırk hadis şerhlerinde uyguladığı usulde bu şekildedir. Özer, "Şeyhu'l-İslâm Kemâl Paşazâde'nin (ö. 1534) Hadis İlmine İlişkin Faaliyetleri, Şerhçiliği ve Hadis Usûlü Risâlesinin Tercümesi", 202.

¹⁸¹Örnekler için bk: Bayraktutar, "Kemalpaşazâde'nin Kırk Hadis Şerhlerinde Eleştiriye Açık Bazı Yaklaşım ve Yorumlar", 1/477-481.

¹⁸²Aydoğdu, "Risâletü'n fi mustalahâti 'l-muhaddisîn Risalesi Bağlamında Kemalpaşazâde'in Hadisçiliği", 2/408.

¹⁸³Aydoğdu, "Risâletü'n fi mustalahâti 'l-muhaddisîn Risalesi Bağlamında Kemalpaşazâde'in Hadisçiliği", 2/409-423.

Tablo 2.6 Hadis alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.

Hadis alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Kahraman Bulgurcu, <i>Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler Örneği)</i> , (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2004)
2	Hakan Tahtacı, <i>Kemalpaşazâde'nin Risâle-i Münîra İsimli Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi</i> , (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017)
3	Emrah Uçar, <i>İbn Kemal Paşa ve Hadis İlmindeki Yeri</i> , (Amman: Ürdün Üniversitesi, 2019)

2.2.3.3 Fıkıh alanına ait eserleri ve bu alandaki çalışmalar

Bir şeyhülislam olan Kemalpaşazâde vermiş olduğu fetvalarla da öne çıkmış ve dönemi içerisinde adından söz ettirmiştir. Ne var ki Ali b. Bâli'nin “*Şakâik*” zeylinde anlatmış olduğu bir olay bazı fetvalarıyla ilgili soru işareti oluşturmuş fakat Abdurrahim el- Müeyyidi'nin kerameti nev'inden olan bu hadiseye fazla önem verilmemiştir.¹⁸⁴

Bir müftünün fetva verirken insanlar için kolay olanı gözetmesi gerektiğini savunmuş,¹⁸⁵ sosyal hayatta halkın âdet olarak kabul ettiği bazı ritüelleri de göz önünde bulundurarak hukuk dışı saymamış, devlet yönetiminin izin verdiği meseleleri de meşru kabul etmiştir.¹⁸⁶ Fıkıh alanında yazmış olduğu eserlerde içtihatlardan bazılarını ve âlimlerin görüşlerini eleştirmiştir.¹⁸⁷ Zaruri durumlarda mezhepler arası geçişi caiz görmüş ve bu tarz fetvalara da izin vermiştir.¹⁸⁸ Yine yazmış olduğu

¹⁸⁴ “Şeyh Abdurrahim kendinden geçip bir müddet murakabeye dalmıştı. Başını kaldırmış ve ‘Resûlullahaleyhisselâm ile bir araya geldim. Aramızda bir sohbet geçti. Hz. Peygamber aleyhisselâm özet olarak şunu dedi: “Müftünüze söyleyin, fetva işine önem versin çünkü fetvayı ihmal ediyor Daha bu hafta beş fetvada şeriata uymayan hükümler verdi.” demiş’ Bunu duyan Müftü Kemalpaşazâde Efendi Resûlaleyhisselâma Allah’tan salât ve selâm dileyip ‘Allah Resûlü (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) doğru söylüyor. Senin verdiği bilgi doğrudur. Tam senin dediğin gibi oldu. Ben yanlış yazdığım o cevapları düzeltmeye niyetlendim fakat bunu gerçekleştirmek mümkün olmadı’ diye mukabelede bulunmuş.” Bâli, *El-ikdu'l-manzum fi zikri efazli'r-rum*, 552-554.

¹⁸⁵ Esat Kılıçer, “*Fıkıhçı Olarak Kemalpaşazâde*”, Şeyhülislam Kemalpaşazâde Sempozyumu, ed. S. Hayri Bolay vd. (Şeyhülislam Kemalpaşazâde Sempozyumu (Tokat), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1985), 194.

¹⁸⁶ Ahmet İnanır, *Kemalpaşazâde'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), XI, 353 y./123.

¹⁸⁷ Salim Özer, *Kemalpaşazâde'in İslâm hukuku alanındaki Arapça yazma risaleleri: (tahkik ve tahlil)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1991), 405.

¹⁸⁸ Ali Öge, *Şeyhu'l-İslam Kemalpaşazâde'in Sünnilik Anlayışı* (Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), IV, 331 y./296-297.

risalelerde istiḥād olarak kullandığı âyetlerin sure isimlerini ve numaralarını belirtmemiş, hadislerde ise hadisin kim tarafından rivâyet edildiği veya hangi hadis kitabında geçtiğine de yer vermemiştir.¹⁸⁹

Şeyhülislâm olması sebebiyle bir hukukçu olarak da tarihte yer edinen Kemalpaşazâde'nin "*Hidâye şerhi, Telvih haşiyesi, el-İslâh ve el- İzâh, Tağyir ve Tenkih*" adlı eserleri hukuk alanında yazdığı önemli eserler olarak zikredilebilir. Bu eserlerin haricinde fıkıh ilmine ait risâleleri de mevcuttur.¹⁹⁰

Fıkıh alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır:

Tablo 2.7 Fıkıh alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.

Fıkıh alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Salim Özer, <i>İbn Kemal'in İslam Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri (Tahkik ve Tahlil)</i> , (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1991)
2	Muhammed Atif Yıldırım, <i>Birgivi'nin Şeyhayn (Burhânüş şerîa ve Sadriş şerîa) Savunması (Risâle fi Redd'il-Islâh ve'l-izâh)</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009)
3	Abdullah Hasan-Yusuf Mesâd, <i>Şerhu Tağyîrû't-Tenkîh fi'l-Usûlli'l-İmam Şeyhülislam Ahmed b. Süleman b. Kemal Başa min evveli'r-rukni's-sânîfi's-Sunneti ilâ evveli bâbi'l-muâradati ve't-tercîh.</i> (Amman: Ulûmu'l-İslam el-Âlemiyye Üniversitesi, 2010)
4	Sümeyye Özdemir, <i>Zürrî Vakıflarda Kullanılan "Çocukların Çocukları" Lafzının Vâkıfın Kızının Çocuklarını Kapsaması (Hatipzâde, Kemalpaşazâde ve İbn Nüceym'in Risaleleri Bağlamında)</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011)
5	Muhammed Özmen, <i>Kızıl Molla Abdurrahman b. Ali el-Amasî'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları</i> , (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2015)

¹⁸⁹Özer, *Kemalpaşazâde'in İslâm hukuku alanındaki Arapça yazma risaleleri*, 408-409.

¹⁹⁰Taşköprizade, *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 600-602; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/1/284; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/1/133; Fıkıh alanıyla ilgili diğer eserleri için bk: Sarıkaya, *Kemalpaşazâde'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*, 338-342.

Tablo 2.7'nin devamı

Fıkıh alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
6	Mustafa Topcu, <i>Kemalpaşazâde'nin Safvetü'l-Menkûlât fî şerhi Şurûti's-Salât İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi</i> , (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017)
7	Yusuf Kara, <i>İbn Kemal Paşa'nın el-İslah Adlı Eserinde el-Vikaye'ye Yönelttiği Eleştirilerin Değerlendirilmesi</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019)
8	İsa Öztürk, <i>Kemalpaşazâde'nin Sadruş şerîa'ya Yönelttiği Eleştirilerin Tespit ve Tahlili (el-İzâh ve şerhu'l-Vikâye Bağlamında)</i> , (Çorum: Hitit Üniversitesi, 2019)
9	Ahmet Selam Saraç, <i>Şeyhülislam Kemal Paşazâde'nin "Şerhu Tağyîri't-Tenkîh" İsimli Eserinin "et-Taksîmü's-Sânî"ye Kadar Olan Kısmının Tahkiki</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2020)
10	Taha Yasin Tan, <i>Hanefî Furû Literatüründe Uyuşturucu Maddelerin Hükümü: İbn Kemal ve Ebussuud'un Afyon, Benc ve Haşîş Hakkındaki İhtilafları Örneğinde Bir İnceleme</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2020)
11	Hüseyin Turan, <i>Kemalpaşazâde ve Ebussuud'un Hâşiye 'alel-Hidâye Adlı Mahtut Eserlerinin Mukayesesi (Bey 'Bahsi Özelinde)</i> , (Yalova: Yalova Üniversitesi, Devam Ediyor)
12	Ebu Bekir Daşdemir, <i>Bir Telif Tarzı Olarak "Tağyir": Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri't-Tenkîh İsimli Eseri</i> , (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Devam ediyor)

Tablo 2.8 Fıkıh alanında yapılan doktora çalışmaları.

Fıkıh alanında yapılan doktora çalışmaları	
1	Ahmet İnanır, <i>İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku</i> , (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2008)
2	Rüveyda Yıldız, <i>Osmanlı Şeyhülislamı Kemal Paşazade'nin "izâhu'l-İslah" Adlı Eseri Çerçevesinde Fıkıhtaki Yeri ve Önemi</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Devam ediyor)

2.2.3.4 Kelâm, Akaid, Felsefe ilimlerine ait eserleri ve bu alanlardaki çalışmalar

Tarih boyunca tanrının varlığı, peygamberlerin gerekliliği, ahiret hayatı gibi konular tartışılarak bu gibi meselelerde çeşitli görüşler savunulmuş ve bu düşünceler etrafında gruplaşmalar meydana gelerek mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan biri olan Şîî propagandalarına ve Kızılbaşların sapkın görüşlerine karşı Ehl-i Sünnet akaidini cesurca savunan ¹⁹¹ Kemalpaşazâde'nin ilgili alanlardaki konumunu nitelemek amacıyla “Farâbî (ö. 339/950) ve İbn-i Sînâ (ö. 428/1037) felsefeyi İslamlaştırmışlar İbn Kemal de felsefeyi kelâmlaştırmıştır”¹⁹² denilerek bu alandaki yetkinliğine dikkat çekilmiştir. Felsefeci ve kelamcılarının görüşlerine hâkim, ilgili alanların kavram ve terimlerine vâkıf olarak bu iki ilim dalına üçüncü bir göz nazarıyla bakmış yeri geldiğinde onları eleştirmekten geri durmamıştır.¹⁹³ Allah'ın varlığının ispatı akıl yürütmeye bulunabilir. Allah'ın var olduğunu duyuracak birine ihtiyaç yoktur zira akli deliller yeterlidir. Ancak Kur'an'ın da göz ardı edilmemesi gerekir. Kendisi bu durum ile ilgili şöyle söylemektedir; “insan yaratıcısını akıl yürütmekle tabiattan, Allah'ın vazifelendirdiği peygamberlerden ve yine Allah tarafından gönderilen kitaplardan hususen Kur'an-ı Kerim'den en doğru bir tarzda öğrenebilir.”¹⁹⁴ Kemalpaşazâde'nin kader anlayışında selefin benimsemiş olduğu “cebr de yoktur tevfizde ise ikisinin ortası bir durum vardır” görüşü etkilidir denilmiştir.¹⁹⁵ Ayrıca başa gelecek bir şey için tedbir almanın faydalı olup olmadığı konusunda ise “sakınmak, kaderde olanı engellemez. Bilâkis beşerî hayır ve şer olarak takdir olunan şeye yönlendirir” demektedir.¹⁹⁶ Şefaatin gerçekleşeceğini kabul eden Kemalpaşazâde, Allah'ın ahirette gözle görülmesi hususunda ise “aklen caiz, naklen gereklidir” görüşünü aynen kabul etmektedir.¹⁹⁷

Kemalpaşazâdenin ismi geçen ilim dallarına vukûfiyeti ile ilgili kısaca Sayın Dalkıranın ifadesini belirtmek yerinde olacaktır; “İbn Kemal'in i'tikadi ekollerle ilgili

¹⁹¹Uğur, *İbn-i Kemal*, 8.

¹⁹²Eyüp Gür, *İbn-i Kemâl'in hayatı, kader ve kazâ anlayışı ve “Risâle fi'l-cebrve'l-kader” adlı eserinin tahlili* (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2002), IX, 123 y./18.

¹⁹³Gür, *İbn-i Kemâl'in hayatı, kader ve kazâ anlayışı ve “Risâle fi'l-cebrve'l-kader” adlı eserinin tahlili*, 18.

¹⁹⁴Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 122-123.

¹⁹⁵Gür, *İbn-i Kemâl'in hayatı, kader ve kazâ anlayışı ve “Risâle fi'l-cebrve'l-kader” adlı eserinin tahlili*, 55.

¹⁹⁶Gür, *İbn-i Kemâl'in hayatı, kader ve kazâ anlayışı ve “Risâle fi'l-cebrve'l-kader” adlı eserinin tahlili*, 60.

¹⁹⁷Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 153-154.

yaptığı çalışmalarında herhangi bir orijinaliteye rastlayamamaktayız. O da kendinden önceki kelamcıların, felsefecilerin veya mezhepler tarihi yazarlarının görüşlerini nakletmek yoluna gitmiştir. Ancak eserlerine aldığı nakillere zaman zaman yaptığı tenkitlerle dikkat çekmektedir.”¹⁹⁸

Kemalpaşazâde'nin Kelâm ve Akaid ilimlerine ait, “*Tecvîdü't-Tecrîd, Risaletüfi'l-cebrve'l-kader* isimli eserleri bu alan içerisinde verilebilecek örneklerden iki tanesiyken¹⁹⁹ Felsefe ve Mantık alanında yazmış olduğu eserlere ise *Haşiyet 'alâ Haşiyet es-Seyyid 'alâ Metâli el-envâr* örnektir.”²⁰⁰

Kelâm ve Akaid alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır:

Tablo 2.9 Kelâm ve Akaid alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.

Kelâm ve Akaid alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Furat Akdemir, <i>İbn-i Kemal'in Hayatı Eserleri ve Yaratma Anlayışı</i> , (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2000)
2	Eyüp Gür, <i>İbn Kemal'in Hayatı Kader ve Kaza Anlayışı ve 'Risale Fi'l-cebrve'l-kader Adlı Eserinin Tahlili</i> , (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2002)
3	Celal Baydemir, <i>İbn-i Kemal'in Hayatı, Eserleri ve Kader Anlayışı</i> , (Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2004)
4	Mehmet Aktaş, <i>Kemalpaşazâde'nin Zihnî Varlık Risâlesi: Tahkik ve Değerlendirme</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014)
5	Şeyma İlbaylı, <i>Osmanlı Devleti XVI. Yüzyıl Kelâmcıları-İbn Kemâl, Taşköprülüzâde ve Birgivi Örneği</i> , (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2018)
6	Mücahit Çıtır, <i>İbn Kemal ve Rafıza'ya Bakışı</i> , (Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, 2019)

¹⁹⁸Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 76.

¹⁹⁹Efendi, *eş-Şaka'iku'n-nu'maniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye = Osmanlı alimleri (çeviri-eleştirmeli metin)*, 602; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/1/439; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/1/133; Akâid ve Kelâm alanıyla ilgili daha geniş bilgi için bk: Sarıkaya, *Kemalpaşazade'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*, 332-335.

²⁰⁰Felsefe ve Mantık alanına ait eserler için bk. Sarıkaya, *Kemalpaşazade'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*, 348-350.

Tablo 2.9'un devamı

Kelâm ve Akaid alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
7	Faruk Mergen, <i>İbn Kemal Paşa'nın "Risâle li Hakki'z-Zenâdika" Adlı Eseri Bağlamında Râfıza ve Zındıklara İlişkin Görüşleri</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019)
8	Ahmet Faruk Yolcu, <i>İmkân Risaleleri Bağlamında Kemalpaşazâde'nin İmkân Anlayışı</i> , (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2019)
9	Rabia Gün, <i>Kemalpaşazâde'nin Şerhu Risâleti İsbâti'l-Vâcib Adlı Eserinin Tahkik ve İncelenmesi</i> , (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020)
10	Müslüm Sak zeki, <i>Kemalpaşazade ile Niyaz-i Mısri'ye Göre Haşr ve Ba's Anlayışı</i> , (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Devam etmiyor)

Tablo 2.10 Kelâm ve Akaid alanında yapılan doktora çalışmaları.

Kelâm ve Akaid yapılan doktora çalışmaları	
1	Seyit Bahçivan, <i>İbn KemâlBâşâ ve Ârâuhu'l-keîâmîyye (Dirâse nakdiyye)</i> , (Medine: Ümmül'l-Kurâ Üniversitesi, 1994)
2	Şamil Öçal, <i>Kemalpaşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri</i> , (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2008)
3	Ali Öge, <i>Şeyhülislâm İbn Kemal'in Sünnilik Anlayışı</i> , (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010)

Felsefe alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır:

Tablo 2.11 Felsefe alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.

Felsefe alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Himmet Konur, <i>Kemalpaşazâde'nin Kaside-I Hamriye Şerhi (Edisyon, Kritik ve Tahlil)</i> , (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992)
2	Mahmut Polat, <i>Kemalpaşazâde'nin el-Kasidetü'l-Hamriyyesi'nin Edisyon Kritiği</i> , (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 1995)
3	Yunus Türkyılmaz, <i>Kemalpaşazâde'nin Nesâyih Adlı Eserinin Transkribi ve Felsefî Tahlili</i> , (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2009)

Tablo 2.11'in devamı

Felsefe alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
4	Ahmet Cesur, <i>Kemalpaşazâde'nin Risâle fî Tekaddümi'l-İlleti't-Tâmme 'Ale'l-Ma'lûl Adlı Eserinin Tahkik Tercüme ve Değerlendirmesi</i> , (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2011)
5	Yasemin Yıldız, <i>Kemâlpaşazâde'nin "Ziyâdetü'l-Vücûd 'Ale'l-Mâhiyye" Adlı Risâlesinin Tahkik ve Değerlendirmesi</i> , (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2012)
6	İrfan Müftüoğlu, <i>Kemalpaşazâde'nin fî Vücudu'z-Zihnî adlı eserinin muhteva analizi</i> , (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Devam etmiyor)

2.2.3.5 Arap Dili Edebiyatı, Farsça ve Türk Edebiyatına ait eserleri ve bu alanlardaki çalışmalar

Kemalpaşazâde Belâgat ilmine dair yazdığı eserlerde, Müberred (ö. 286/900) Zemahşerî (ö. 538/1144), "Sekkâkî (ö. 626/1229),²⁰¹ Teftâzânî (ö. 792/1390), Seyyid Şerîf (ö. 816/1413)" gibi belâgat ilminin önemli isimlerini eleştirmekten geri durmamış, bazen nükteli bir üslupla bazen de sert bir üslupla eleştirilere yer vermiştir. Sekkâkî'ye dair eleştirilerin diğer ismi geçen âlimlere nazaran daha yumuşak ve latifeli bir dille yapıldığı görülmekle beraber "Sekkâkî'yi taklit etmeden onun çizgisinde gittiği" de belâgat eserlerinden anlaşılmaktadır.²⁰²

Kemalpaşazâde şiirlerinde kendisi için herhangi bir mahlas belirlememiştir, ona ait bir mahlasın bulunmaması ise, şiirlerinin ve gazellerinin belirlenmesinde karışıklığa sebep olmuştur. Şiirleri incelendiğinde ise bir kısım şiirlerini sade bir dilde yazdığı, ikinci bir grup şiirlerinde konuşma dili ve deyimlere çok verdiği ve üçüncü bir kısım şiirlerinde de didaktik yönlerin ağır bastığı görülmüştür. Şiirlerinde ahenk, vezin ve kafiye konusunda da özen görülmemekle beraber duygu yoğunluğu ve lirizme de çok az rastlanmaktadır. Onun şiirlerinde "akıl ve bilgi duygulara hakimdir."²⁰³

²⁰¹Sahip Aktaş, "Kemalpaşazâde'nin Belâgata Dair Risalelerinde Sekkâkî Yorumu ve Eleştirisi", Uluslararası Kemalpaşazâde (Kemalpaşazâde) Sempozyumu, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fecr, 2022), 2/9-20.

²⁰²Hasan Taşdelen, "Kemalpaşazâde'nin Belâgat Tarihindeki Yeri", Uluslararası Kemalpaşazâde (Kemalpaşazâde) Sempozyumu, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fecr, 2022), 1/243-249.

²⁰³Cahit Kavcar, "İbn-i Kemal'in Şairliği ve Yusuf ü Züleyha'sı", Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu, ed. S. Hayri Bolay vd. (Ankara: Gelişim Matbaası, 1987), 588-589; Öge, *Şeyhu'l-İslam Kemalpaşazâde'in Sünnilik Anlayışı*, 76-81.

Kemalpaşazâde'nin Fars dilindeki yetkinliğine dair bir şey söylenilebilmesi için Farsça eserleri üzerine yapılan araştırmalar incelenmiştir ancak yapılan çalışmalarda yazmış olduğu eserlerin içeriği hakkında bilgiler verilmiş olup Fars dilindeki yetkinliği ve dili kullanmasına ait bir yoruma rastlanmamıştır.

Arap Dili ve Edebiyatı alanında yazmış olduğu eserleri çok olmakla beraber burada “*Haşiye ‘alâ Tağyir el-Miftah li’s-Sekkâi*,”²⁰⁴ *et-Tenbih ‘alâ galat el-câhil ve’n-nebih*”²⁰⁵ isimli eserleri örnek verilebilir.

Kemalpaşazâde'nin Fars ve Türk Edebiyatı alanı içerisinde yazmış olduğu “*Risâletü'l-kâfiye*,”²⁰⁶ *Kasîde-i Bürde Tercümesi*, *Nigaristan*,²⁰⁷ *Deka'ik el-Haka'ik*,²⁰⁸ *Yusuf -u Züleyha*”sı²⁰⁹ bu alana ait bilinen eserlerdir.

Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır:

Tablo 2.12 Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları

Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Lutfi es-Seyyid Sâlih Kındîl, <i>Risâle fî Uslûbi'l-Hakîm İbn Kemâl Bâşâ, Resâiluhu'l-Belâğiyye (Tahkik ve Dirâse)</i> , (Kahire: Câmîatü'l-Ezher, 1983)
2	Abdulkadir Yılmaz, <i>Kemâlpaşazâde ve sarfı: Metin ve İnceleme</i> , (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1992)
3	Hasan Taşdelen, <i>Kemalpaşazâde Hayatı Eserleri ve Belagatla İlgili Görüşleri</i> , (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1995)
4	Salâhuddin Abdullatif Sukker Feccunnûr, <i>Kitâbu'l-Felâh Şerhu Merâhi'l-Ervâh li İbn Kemâlbâşâ (Tahkik ve Dirâse)</i> , (Kahire: Ezher Üniversitesi, 1999)

²⁰⁴Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/1/1766.

²⁰⁵Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/1/488; Arap Dili ve Edebiyatına ait diğer eserler için bk. Sarıkaya, *Kemalpaşazâde'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*, 342-347.

²⁰⁶Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/1/881.

²⁰⁷Efendi, *eş-Şaka'iku'n-nu'maniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye = Osmanlı alimleri (çeviri-eleştirmeli metin)*, 602.

²⁰⁸Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/1/758.

²⁰⁹Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/2/1976; Türkçe ve Farsça eserleri için bk. Sarıkaya, *Kemalpaşazâde'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*, 329-332.

Tablo 2.12'nin devamı

Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
5	Halil İbrahim Yılmaz, <i>Kemâlpaşazâde'nin Esrâru'n-Nahv'i ile Birgivi'nin İzhâru'l-Esrâr'ının Mukâyesesi</i> , (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018)
6	Ahmet Cihan, <i>Kemalpaşazâde'nin Nahv İlmine Katkıları (Esrâru'n-Nahv İsimli Eseri Bağlamında)</i> , (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Devam ediyor)

Tablo 2.13 Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılan doktora çalışmaları.

Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılan doktora çalışmaları	
1	Ramazan Ege, <i>İbn Kemâl'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili Filolojik Çalışmalarına Kısa Bir Bakış</i> , (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2002)
2	Muammer Sarıkaya, <i>Kemalpaşazâde'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem</i> , (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2004)
3	Musa Alak, <i>Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009)

Edebiyat alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır:

Tablo 2.14 Edebiyat alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.

Edebiyat alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Ramazan Ege, <i>Telvin'ül-Hitab İbn Kemal</i> , (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995)
2	Yusuf Turan Günaydın, <i>İbn-i Kemal, Edebi Kişiliği ve Kaside-i Bürde Tercümesi (Tenkitli Metin)</i> , (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995)
3	İbrahim Kaya, <i>İbn Kemal Nesayih (İnceleme-Metin)</i> , (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 1996)
4	Ruhi Ersoy, <i>Kemalpaşazâde Divanı'nda Dini Tasavvufî Unsurlar</i> , (Çanakkale: On sekiz Mart Üniversitesi, 1999)

Tablo 2.14'ün devamı

Edebiyat alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
5	Abdullah Karaca, <i>Kemalpaşazâde'nin Dekayık'ul-Hakayık'ı</i> , (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2002)
6	Didem Çelik İtr, <i>İbn Kemal'in Dakayık'ul-Hakayık (inceleme-metin-dizin) (1a-79a)</i> , (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2002)
7	İbrahim Muhammed, <i>İstiare Risaleleri ve Kemalpaşazâde'nin Risale-i İstiarıyyesi</i> , (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2002)
8	Sibel Akman, <i>İbn Kemal'in Dakayık'ul-Hakayık'ı</i> , (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2002)
9	Gülderen Çelik, <i>İbn-iKemâl Divânı'nda İnsan Unsuru</i> , (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, 2005)
10	Mesut Topal, <i>Dekâyık'ul-Hakâyık: İnceleme-metin</i> , (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2013)
11	Mete Halıcı, <i>Türk Edebiyatındaki Yusuf'u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları</i> , (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, 2013)

Tablo 2.15 Edebiyat alanında yapılan doktora çalışmaları

Edebiyat alanında yapılan doktora çalışmaları	
1	Mustafa Demirel, <i>Kemalpaşazâde'nin Yusuf-u Zeliha'sı ve Dil Hususiyetleri</i> , (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1980)
2	Mustafa Çiçekler, <i>Kemalpaşazâde ve Nigâristân'ı</i> , (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1994)
3	Mücahit Kaçar, <i>İbn Kemâl Divânı'nın İncelenmesi: (Nazım Bilgisi – Belâgât – Üslûp ve Dil Özellikleri – Muhtevâ)</i> , (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2010)

2.2.3.6 Tasavvuf alanına ait eserleri ve bu alandaki çalışmalar

Tanrı ile kendi arasındaki ilişkiyi anlamlandırmaya çalışan insan, tarih boyunca farklı arayışlar içine girmiştir. Gönderilen peygamberler ve kitaplar bu anlam arayışına “din” kavramıyla çözüm bulmuş olsa da inanılan dinler içerisinde de alt düşünce yapıları oluşmuş ve Allah'a götürmesi hedeflenen ritüeller uygulanmıştır. İslam dini içerisinde oluşmuş bir düşünme biçimi de “tasavvuf” adı verilen yapıdır. Tasavvufi düşünce diye

adlandırılan bu yapı içerisinde de çeşitli gruplar oluşmuş her bir grup kendi sistemiyle ön plana çıkmıştır. Kemalpaşazâde'ye göre "tasavvuftan maksat insanı Allah'a yaklaştırmak onun katında yüksek dereceleri kazanmasını sağlamaktır"²¹⁰ Kemalpaşazâde'nin de tasavvuf ve tarikatlarla tamamen olumsuz bir gözle bakmadığı aksine onu eleştirmedeki hedefinin de tasavvuf diye adlandırılan ama hakikatle hiçbir alakası olmayan uydurma işlere ve batıl yollara olduğu bilinmektedir.²¹¹ Kemalpaşazâde'nin bu yapı içerisinde karşı çıktığı meseleler şunlardır; İbadet yerine konularak raks ve deveran yapılmasını haram saymakla beraber bunları helal gören şeyhlerin meclislerinden uzak durulması gerektiğini belirtmektedir.²¹² Sûfilerin şatahâtı hakkında ise, bu durumların gizli tutulup anlatılmaması görüşünü²¹³ savunmakla beraber sûfliğin bir gereği olarak görülen, dünyalık işlere bulaşmayıp tembellik ederek kolay kazanç elde etmeyi ise bu konu hakkında risale yazacak derecede yermiş, gayretin ve çalışkanlığın önemi üzerinde durmuştur.²¹⁴

Tasavvuf felsefesi içerisinde yer alan varlıkların taksimi ise "mutlak varlık" ve "gölge varlık" olarak iki şekilde yapılmaktadır. Mutlak varlıktan kasıt "saf nur" yani yaratıcı iken gölge varlıklar mümkün varlıkları temsil etmektedir.²¹⁵ Kemalpaşazâde'ye göre hiçbir şey Allaktan ve Onun nurundan uzak değildir. "Hakkın âyetlerinin zuhurunun bir sonucu olan varlık, keşif ehlinin gözünde Hakkın aynasıdır. Varlık zahiren bozulmaya maruz iken, kendi özünde Hakkın zatıdır."²¹⁶

²¹⁰Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 178.

²¹¹Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 182.

²¹²Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 179.

²¹³Muhammed Uzunyol, *Kemâlpaşazâde'de (873/1469 - 940/1534) Tasavvuf ve Risâletü'l-Münîre isimli eseri bağlamında ilim ve irşâd* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017), 73.

²¹⁴Hacı Sarı, "Kemalpaşazade'nin 'fi'l-Hassi 'ala's-Sa'yive'l-Men'i 'ani'l-Betâle' Adlı Risalesi Çerçevesinde İslam Emek Tasavvuru Üzerine Bir Deneme", *Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Dergisi* 11/2 (2018), 378.

²¹⁵Şamil Öçal, *Kemal Paşazade'nin felsefi ve kelami görüşleri* (Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998), 336 y./117-118.

²¹⁶Öçal, *Kemal Paşazade'nin felsefi ve kelami görüşleri*, 119.

Tasavvuf ve Ahlak alanına dair çok fazla eseri olmamakla beraber; “*Risâle-i münirâ*,²¹⁷ *Risâle fî medh es-sa’y ve zemm el-betâle*”²¹⁸ isimli eserleri bu alana örnek verilebilir.

Tasavvuf alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır:

Tablo 2.16 Tasavvuf alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.

Tasavvuf alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Muhammed Uzunyol, <i>Kemâlpaşazâde'de (873/1469-940/1534) Tasavvuf ve Risâletü'l-Münîre İsimli Eseri Bağlamında İlim ve İrşâd</i> , (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017)

2.2.3.7 Tarih alanına ait eserleri ve bu alandaki çalışmalar

Bir insanın geçmiş hatıralarını bilmek istemesi ne kadar tabî bir duygu ise, bir milletin tarihini, geçmişini bilmek istemesi ve araştırması da bir o kadar olağan bir gerçektir ve bu ameliye her millet için gerekli görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin de kuruluşundan yıkılışına kadar belli dönemlerde tarih konusunda eserler kaleme alınmıştır. Bazı dönemlerde bu konuda eser yazımında durağanlık görülse de devletin kuruluşundan yıkılışına kadar belli aralıklarla yazımı devam etmiştir. Her eser verdiği bilgilerle dönemin önemli kayıtlarını barındırmıştır.²¹⁹ Kemalpaşazâde'nin doğup, yetiştiği ve devletine hizmet ettiği dönemler Osmanlı Devleti'nin “Yükselme Devri” olarak adlandırılmaktadır. II. Bayezid'in tahtta olduğu dönemde, Müeyyedzâde Abdurrahman'ın Kemalpaşazâde'ye referans olmasıyla ayrıca tahminimiz odur ki II. Bayezid'in lalası olan Kemalpaşa'ya bir vefası gereği Kemalpaşazâde'yi Ali bey (Taşlık) medresesine 30 akçe maaş ile atamış ayrıca bu medresede görev yaparken aynı zamanda 33.000 akçe verilerek, dili Türkçe olacak şekilde, halkın en aşağı

²¹⁷Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/2/1888.

²¹⁸Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/1/872; Tasavvuf ve Ahlak alanında yazmış olduğu diğer eserler için bk. Sarıkaya, *Kemalpaşazâde'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*, 342.

²¹⁹“Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyıllarındaki tarihçilik ile ilgili bilgiler oldukça yetersizdir. Günümüze ulaşan tarih kaynaklarından anlaşıldığına göre, Osmanlı tarih yazıcılığı devletin kuruluşundan yaklaşık yüzyıl sonra başlamıştır. Bu gecikmenin nedeni belirsizliğini korumaktadır.” Erdal Taşbaş, “Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 1/2 (2011), 214.

seviyesinden en üst seviyesine herkesin anlayabileceği, açık ve anlaşılır bir tarih kitabı yazması Sultan II. Bayezid tarafından istenmiştir.²²⁰

Kemalpaşazâde *Tevârih-i Âl-i Osman*” ismini verdiği eserinde her bir padişah için ayrı bir defter oluşturmuştur. Osman beyden başlayan eserin birinci defteri Osman Bey dönemine aitken II. Bayezid döneminde yazdığı son defter olan yedinci defter Osmanlı Devleti’nin yedinci padişahı Fatih Sultan Mehmed’e aittir. Bu defterde son dönem olaylarına fazlaca yer vermemiş eseri II. Bayezid’e bu şekilde sunmuştur.²²¹ Kanuni’nin Kemalpaşazâde’yi tekrar görevlendirmesiyle II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerini de üç defter şeklinde yazarak eserini 10 cilde tamamlamıştır yalnız Kanuni’nin Mısır Seferi’nin anlatıldığı bölüm günümüzde bulunmamaktadır ve nerede olduğu da bilinmemektedir.²²² Eseri yazarken kendinden önceki Tarih kitaplarından karşılaştırmalar yapmış, kendine makul gelen görüşlere yer verip sentez yaparak bilgileri bize aktarmıştır. Bir olay hakkında farklı rivâyetlere rastladığında ise kendisine en mâkul gelen görüşü tercih etmiş o olayın farklı bir rivâyetinin olduğunu da “vech-i ahâr” notuyla paylaşmıştır.²²³ Ayrıca Kemalpaşazâde’nin dönemi içerisinde bazı muasırları tarafından ileri sürülen bir görüş vardır ki, Türkçe’nin kaba bir dil olduğu ve bu sebeple bu dilde eser yazılamayacağıdır. Kemalpaşazâde yazmış olduğu tarih kitabıyla bu anlayışa da cevap vermiştir.²²⁴ Müellifin eserin yazımında olaylarla ilgili sebep sonuç ilişkisine yer verme, âyet, hadis ve darb-ı mesel kullanımı, şiir ile hikmetli sözlere yer verme ve yer yer bu lafızları tekrar kullanma, kesin ve katı kanaat içeren cümleler zikretme, ilmi ve dini ağırlığı eserde belli etme, eserin yazıldığı tarih itibariyle devrin köy ve küçük şehirlerinde kullanılan, aslı itibariyle öz Türkçe olan kelimeler zikretme, Arapça ve Farsça terkipleri Türkçeleştirerek kullanma, halk arasında kullanılan sözlere değinme, olayları nazım ve nesir şeklinde beyitler halinde uzunca anlatarak müellifin gerekli

²²⁰Uğur, *İbn-i Kemal*, 22; Turan, “*Kemalpaşazâde*”, 25/238-240.

²²¹Ahmet Uğur, eserde son dönem olaylarına fazlaca yer verilmemesi ve aceleye gelmesinin sebebini, II. Bayezid’in hastalıkları ve yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle Kemalpaşazâde’nin yaptığı çalışmayı bir an önce, II. Bayezid hayattayken ona sunmak istemesi şeklinde yorumlamaktadır. Uğur, *İbn-i Kemal*, 23.

²²²Taşbaş, “*Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış*”, 219.

²²³Şerafettin Turan, “*Kemalpaşazâde’in Tarihçiliği ve Tarih Metodolojisi*”, *Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemâl Araştırma Merkezinin tertip ettiği Şeyhülislam İbn Kemâl Sempozyumu*, ed. Süleyman Hayri Bolay vd. (Şeyhülislam İbn-Kemâl Sempozyumu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1986), 144; Taşbaş, “*Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış*”, 219.

²²⁴Kemalpaşazâde ile aynı dönemde yaşayan Keşfi Mehmet Çelebi (ö. 931/1525)’ye Türki dilde bir Selim-name yazması teklif edildiğinde onun cevabı şu olur: “Türki lisan dürr-i yetim gibi nâtraş ve tabiat hıraşdır. Ben yazaman demiştir.” Uğur, *İbn-i Kemal*, 24.

gördüğü yerlerde aynı nazım ve beyitleri tekrar tekrar kullanma, her olayın sonunda kısaca özet geçme gibi tercihleri eserin diğer göze çarpan özellikleri arasındadır.²²⁵ Kemalpaşazâde, *Tevâhîr-i Âl-i Osman* eserinde kullandığı bazı kaynakları kendisi açıkça söylerken, bazı kaynakları belirtmemiştir. Osmanlı tarihini yazdığı bu eserde, Türkçe, Arapça, Farsça ve batılı kaynaklardan istifade ettiği görülmektedir.²²⁶

Tevâhîr-i Âl-i Osman,²²⁷ *Tabakâtü'l-müctehidîn*.²²⁸ Tarih alanında vermiş olduğu eserlerdir.

Tarih alanında yapılan akademik çalışmalar ise şunlardır:

Tablo 2.17 Tarihalanında yapılan yüksek lisans çalışmaları.

Tarih alanında yapılan yüksek lisans çalışmaları	
1	Ali Kökoğlu, <i>Kemalpaşazâde'nin Selimnâmesi</i> , (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1994)
2	Ertuğrul Ökten, <i>Ottoman society and state in the light of the fatwas İbn Kemal</i> , (İstanbul: Bilkent Üniversitesi, 1996)
3	Ercan Gümüş, <i>16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Muhaliif Nitelikli Hareketlerin Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Yansıması</i> , (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008)
4	Abdullah Satun, <i>Kemalpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman III. Defter (değerlendirme-metin)</i> , (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009)
5	Hakan Yılmaz, <i>İbn Kemâl (Kemalpaşazâde): Tarih-i İbn Kemâl/VI. Defter (İnceleme- Transkripsiyon – Tıpkı basım)</i> , (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2018)
6	Çağlar Saygan, <i>Kemalpaşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman Adlı Eserinin VI. Defterinin Transkripsiyonu</i> , (Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2020)

²²⁵Örnekler için bk. Uğur, *İbn-i Kemal*, 25-52.

²²⁶Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 66.

²²⁷Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şeka'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye* (Beirut: Darü'l Kitâb'î Arabî, 1975), 602; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/1/284; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/1/133.

²²⁸Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/1/133; Tarih ve Terâcim alanına ait eserleri için bk. Sarıkaya, *Kemalpaşazâde'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*, 351.

Tablo 2.18 Tarih alanında yapılan doktora çalışmaları.

Tarih alanında yapılan doktora çalışmaları	
1	Şefaattin Severcan, <i>KemalpaşazâdeTevâhîr-iÂl-i Osman X. Defter</i> , (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991
2	Sayın Dalkıran, <i>İbn-iKemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri</i> , (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 1995)

Tablo 2.19 Kemalpaşazâde üzerine yapılan, yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayısı.

İlim Dalı	Yüksek Lisans	Doktora
Tefsir	18	2
Hadis	3	0
Fıkıh	12	2
Kelam ve Akaid	10	3
Felsefe	6	0
Arap Dili ve Edebiyatı	6	3
Tasavvuf	1	0
Edebiyat	11	3
Tarih	6	2

3. KEMALPAŞAZÂDE’NİN EL-FEVÂİDÜ’L MÜTRA’ATÜ’L-HİYÂZ Fİ ŞERH-İ KİTÂBİ’R-RİYÂZ ADLI ESERİNDEKİ ŞERH METODU

Askeri görevleri yanında ilmi anlamda da kendini geliştiren Kemalpaşazâde, büyük bir ilmi birikim ve ciddi bir çalışma gerektiren bir hadis şerhi ortaya koymuştur. Şerhini yapmış olduğu eserin *Riyâzû’s-Sâlihîn* olması ise dikkat çekmektedir. Birçok hadis müellefatı arasından, Müslüman bir kimsenin günlük hayatında bilmesi gereken hadisleri ihtiva eden hadis mecmuasını tercih etmesi, Şeyhülislam olmasıyla irtibatlandırılabilir. Kemalpaşazâde hadisleri şerh ederken usul ve cerh ta’dîl konularına çok az diyebileceğimiz bir miktarda değinmiş, insanlar arası ilişkileri düzenleyecek, ahlak, ibadet ve inanca dair açıklamalara daha çok yer vermeyi tercih etmiştir. Ayrıca açıkladığı ifadeler ve yaptığı alıntılar hadis metinleriyle iç içe geçmiş, karışık bir halde değil düzenli ve belli bir usule göre sıralanmıştır.

Eserine, yazmış olduğu mukaddimeyle başlayan Kemalpaşazâde, burada, en çok iktibas yaptığı kaynaklardan on sekiz tanesini zikretmiş, kaynak belirtme usulüne de burada değinmiştir. Yaptığı bu girişten sonra Nevevî’nin hayatına yer vermiş ardından birinci bâbın başlığını açıklayarak şerhine başlamıştır.²²⁹ Kitabını “yüce Allah’tan bu kitabı günahlarıma kefarete yapmasını isterim” duasıyla nihayete erdirmiştir.²³⁰

3.1 Eserin Müellife Âidiyeti ve Nüshası

Eserin müellife ait olduğu tahkik için esas alınan el yazması eserin mukaddimesinden anlaşılmaktadır. Müellif, kitabın mukaddimesinde eserini “*el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz fi şerhi kitâbi’r-riyâz*” olarak adlandırmıştır.²³¹ Kemalpaşazâde eserini tamamladığı tarihi el yazması kitaba 936/1530 olarak not düşmüştür.²³² Kitabın aslı olarak gösterilen ve basımında esas alınan nüsha Medine’de Arif Hikmet

²²⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/14.

²³⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 7/404.

²³¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/6.

²³²Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde, “Yayınevi Tarafından Yapılan Mukkadime”, *Şerhu Riyazi’s-Sâlihîn = el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz fi şerh-i kitâbi’r-riyâz*, thk. Mahammemd Hallûf el-Abdullah - Ahmed Fevâz el-Humeyyir vd. (Beyrut, Dımaşk, Katar: Darü’n-Nevadir Vezaretü’l-Evkaf ve Şuûnu’l-İslamiyye, 2014), 1/63.

Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²³³ Katar Diyanet İşleri Başkanlığı 1926 yılında kıymeti haiz ama basımı yapılmamış İslami eserleri yeniden canlandırıp, İslam dünyasına kazandırma niyetiyle bir proje başlatmıştır. Bu proje kapsamında el yazması olarak bulunan *Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn* adlı eseri beş kişilik bir komisyonun tahkiikiyle basılmıştır.²³⁴

3.2 El-Fevaidü'l mütra'atü'l-Hiyâz Fî Şerh-i Kitâbi'r-Riyâz'ın Kaynakları

Kemalpaşazâde kitabının mukaddimesinde, eseri şerh ederken kullandığı kaynaklardan nakil yapma usulünü açıklamıştır. Görüşüne yer verdiği âlimlerin eserlerinden yararlandığında, bazısına rumuz koyduğu gibi bazısına ise rumuz koymayı gerekli görmemiştir. Koyduğu işaretler (م), (قض), (ك), (ن)²³⁵ gibi harflerden oluşmaktadır. Kemalpaşazâde rumuz kullandığı âlimlerden herhangi birinin görüşünden istifade ettiğinde, görüşün bittiği kısma (انتهى)notunu eklediğini belirtmiş olsa da her zaman bu şekilde yapmadığı görülmektedir. Kullandığı bu ibareyle görüş sahibinin sözünün bittiğini belirtmek istediği aşikardır, bu sebeple rumuzlardan sonra söylenen görüşün ardından (انتهى) notunu düşmediği yerler ya yeni bir hadisin başlangıcı ya da yeni bir rumuzun konulmasıyla alıntı yapılan kişinin değiştiğinin rahatlıkla anlaşılacağı yerlerdir. Hacla ilgili hadislerin geldiği bölümde bin iki yüz yetmiş üç numaralı hadisin şerhini yaparken arka arkaya dört farklı âlimin görüşüne, başlarında rumuzlarıyla beraber yer vermiş ve hiçbirinin sonuna (انتهى) notunu eklememiştir.²³⁶

Bazen de rumuz koyduğu bu âlimlerden nakiller yaptığı halde onların rumuzlarını belirtmeden görüşlerine yer verdiğini bunun sebebini ise yaptığı nakili lafzî olarak birebir değil de mana ile aktarması sonucu böyle yaptığını kendisi belirtmiş olup bu duruma nadir olarak rastlandığını da söylemiştir.²³⁷ Her ne kadar mana ile aktardığında

²³³Ârif Hikmet 1262-1270/1846-1854 yıllarında Osmanlı Devlet'i Şeyhülislam'ı olarak görev yapmış, emekliliğini Medine'de geçirmek istediğinden orada kendi adında bir kütüphane inşa ettirip 5000'e yakın kitabını bu kütüphaneye vakfetmiştir. Mustafa L. Bilge, "Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislâm", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/365-366.

²³⁴Kemalpaşazâde, "Yayınevi Tarafından Yapılan Mukkadime", 1/1.

²³⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/5.

²³⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/329-330-331; 3/176-180 (458 numaralı hadisin şerhinde peş peşe 10 farklı âlimden iktibaslar yaptığı halde [انتهى] lafzını kullanmamıştır).

²³⁷Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/6.

rumuz kullanma ihtiyacı duymadığını söylemiş olsa da rumuz kullanmayıp, müellifi veya eseri belirtmeden sadece قیل diyerek alıntı yaptığı yerler incelendiğinde yapılan alıntının mana olarak nakledilmediği, çok küçük denilebilecek değişiklikler veya kelime ekleme çıkarma işlemi yapılarak iktibas yaptığı tespit edilmiştir.²³⁸ Mukaddemesinde belirttiği kaynakların sayısı 15 tane olup, burada belirttiği 14 eseri rumuzuyla belirtirken bir tane eseri çok kullanması sebebiyle rumuz koymaya gerek görmediğini söylemiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Kemalpaşazâde'nin koyduğu rumuzlar her bir eser için değil eser sahibi müellifler içindir. Bu nedenle bir müellifin farklı iki ilim dalındaki eserlerinden iktibas yaptığı takdirde de aynı rumuzu kullanmıştır. Mesela Beyzâvî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*²³⁹ isimli hadis şerhinden alıntı yaptığında da kullandığı rumuz (قض) iken aynı müellifin tefsir alanında ki *Envârü'tenzîl ve esrarü't-te'vîl* isimli eserinden iktibas yaptığında da kullandığı rumuz (قض)'dur.²⁴⁰ Keza, İbn Kayyim el- Cevziyye'nin 7 tane eserinden yararlanmış olup, yaptığı iktibasların hepsini (ش) rumuzuyla göstermiştir.²⁴¹ Dolayısıyla Kemalpaşazâde'nin istifade ettiği kaynakları gösterme şekli şu şekilde sıralanabilir;

- a) Rumuzunu belirterek iktibas yaptığı kaynaklar.
- b) Rumuzunu belirtmeden mana ile iktibas yaptığı kaynaklar; bu alıntıları yaparken genelde 'kîle' lafzını kullanmış ya da hiçbir ifade kullanmamıştır.
- c) Eser sahibi müellifin ismi ya da lakabı veya eserin isminden bir kısım belirterek yaptığı iktibaslar.²⁴²

3.2.1 Mukaddimedede İsmi Geçen Eserler ve Rumuzları

²³⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/11-12. Örnekleri ileride gelecektir.

²³⁹Bk. Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/80.

²⁴⁰Bk. Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/16.

²⁴¹Bk. *Cilâ'ü'l-Efhâm*; Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/235; Bk. *Hâdi'l-ervâh*; Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/85; Bk. *Medâricü's-sâlikin*; Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/15.

²⁴²Kemalpaşazâde "*Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*" adlı eserinde yapmış olduğu iktibaslarda bazen müellifin ismini söylemiş kitabın ismini söylememiş bazen de kitabın ismini belirtmiş müellifi belli etmemiştir, her ikisi söylediği yerlere az rastlanmaktadır. Gür, *İbn-i Kemâl'in hayatı, kader ve kazâ anlayışı ve "Risâle fi'l-cebr ve'l-kader" adlı eserinin tahlili*, 26.

Bu bölümde, eserin mukaddimesinde Kemalpaşazâde tarafından rumuzlarıyla beraber belirtilen eserlere yer verilmiştir. Mukaddimedeki yazılı olmayan kaynaklar kendi alanlarında konu başlıklarına ayrılmış olup, her kaynak ilgili olduğu ilim dalının başlığı altında zikredilecektir. Mukaddimedeki ismi geçen eserler, kendi ilim dallarının başlıkları altında şerhte kullanıldığı yerlerin gösterilmesi amacıyla tekrar yer verilecektir.

- 1) Hattâbî, Ebû Süleymân Muhammed b. İbrâhim el-Bustî (ö. 388/998), *Meâlimu's-Sünen*: (خط)
- 2) İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. er-Râgıb (ö. 425/1034), *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'an*: (غب)
- 3) Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ (ö. 516/1122) *Şerhu's-Sünne*: (حسن)
- 4) İbnü'l-Esîr, Mecduddîn Ebü's-Seâdât Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadîs ve'l-Eser*: (نه)
- 5) Râzi, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*: (م)
- 6) Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer (ö. 656/1277), *el-Müfhim fî şerhi Muhtasarı Müslim*: (ق)
- 7) Turbiştî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Fadlullah b. Hasan (ö. 661/1263), *el-Kitâbu'l-Muyesser fî Şerhi Mesâbîhi's-Sunne*: (تو)
- 8) İmâm Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahih-i Muslim İbni'l-Haccâc*: (ن)

- 9) Beyzâvî, Nâsıruddin Ebû Saîd (Ebu Muhammed) Abdullah b. Ömer (ö. 685/1286), *Tuhfetü 'l-ebrâr*²⁴³: (قطن)
- 10) Eşref el-Fukkâî (ö. 715/1338), *Miftâhu 'l-Fütûh*²⁴⁴: (شف)
- 11) Muzhirî, Allâme Muzhiruddîn Hüseyin b. Muhammed (ö. 727/1326), *el-Mefâtih fi Şerhi 'l-Mesâbih*: (مظ)²⁴⁵
- 12) Tîbî, Şerefüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 743/1343), *el-Kâşif an Hakâiki 's-Sunen*: (ط)
- 13) İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, (ö. 751/1350)'in eserlerinde ise kullandığı rumuz: (ش)
- 14) İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddîn (ö. 774/1373) *Tefsiru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*
- Kemalpaşazâde kitabın mukaddimesinde bu eseri çok kullandığı için rumuz koymadığını belirtmiştir. Ayrıca mukaddimedede, zikri geçen İbn Kesir ve Razî tefsiri haricinde başka tefsirlerden yararlandığını belirtmekle beraber sadece bu iki tefsirin ismini ifade etmekle iktifa ekmiştir.²⁴⁶
- 15) Kirmânî, Ebû Abdillah Şemseddîn Muhammed (ö. 786/1384), *el-Kavakibu 'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi 'l-Buhârî*: (ك)

3.2.2 Mukaddimedede İsmi Geçmeyip Tespit Edilen Kaynaklar

²⁴³Beğavi'nin *Mesâbihu 's-sünne*'si üzerine Kâdî Beyzâvî tarafından yazılan şerhtir. *Şerhu Mesâbihu 's-sünne* ismiyle de bilinmektedir. Yusuf Şevki Yavuz, “*Beyzâvî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/100-103.

²⁴⁴*Mesâbihu 's-Sünne* şerhlerinden biri olan bu eserden Tîbî'nin (ö. 743/1343) kâle'l-Eşref diyerek ya da (شف) rumuzuyla Eşref el-Fukkâî'den nakiller yaptığı bilinmektedir. Mustafa Yasin Akbaş, “*Mesâbihu 's-Sünne Şerhlerinden Miftâhu 'l-Fütûh 'un Eşref el-Fukkâî'ye Aidiyeti Meselesi*”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27 (24 Ekim 2021), 208-233.

²⁴⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/117.

²⁴⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/5.

Yukarıda da belirtildiği gibi Kemalpaşazâde, şerhi kaleme alırken istifade ettiği bazı kaynakları eserin mukaddimesinde belirtmiştir. Ancak eser incelendiği zaman yararlandığı kaynakların belirttikleriyle sınırlı olmadığı, yüzden fazla eserden istifade ettiği görülmektedir. Bu kaynaklar ilgili ilim dallarına göre ele alınacak, her bir âlimin aynı ilim dalı içerisinde bulunan eserleri, ilgili ilim dalının başlığı altında, âlimin isminin ilk geçtiği yerdeki sayı numarasında verilecektir.

3.2.2.1 Hadis kaynakları

- 1) Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Ebî Âmir (ö. 179/795), *el-Muvatta'*.²⁴⁷
- 2) Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. et-Tayâlisî (ö. 204/819), *el-Müsned*.²⁴⁸
- 3) Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmi 'us-sahîh*.²⁴⁹
- 4) İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannefî l-ehâdisî ve l-âsâr*.²⁵⁰
- 5) Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *el-Müsned*.

Kemalpaşazâde hadislerin açıklamasını yaparken Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine de müracaat etmiş, "İmam Ahmed'in *Müsned*'inde vardır"²⁵¹ diyerek ya da "İmam Ahmed *müsned*'inde rivâyet etti" dedikten sonra hadise yer vermiştir.²⁵²

- 6) Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (ö. 256/875), *el-Câmi 'u's-sahîh*.²⁵³

²⁴⁷Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/230; 3/507; 4/405; 5/166.

²⁴⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/383; 5/238.

²⁴⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/51, 319; 2/68; 3/47; 4/241, 332; 5/154; 7/195.

²⁵⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/328; 7/262.

²⁵¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/158, 208; 4/64, 243; 5/204; 6/169.

²⁵²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/319; 3/48; 7/100.

²⁵³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/60, 155, 328; 4/211, 615; 5/225, 244; 6/169; 7/26,136.

- 7) İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö. 273/887), *es-Sünen*.²⁵⁴
- 8) Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*.²⁵⁵
- 9) Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Yezid (ö. 279/892), *el-Câmi ‘u’s-sahih*

Kemalpaşazâde الترمذي(في) diyerek iktibas yapmış olmakla²⁵⁶beraber bazen الترمذي(في) diyerek kaynağı göstermiş²⁵⁷bazen de (في سنن الترمذي) demekle iktibas yaptığı kaynağı göstermiştir.²⁵⁸

- 10) Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), *Zevâidü’l-Müsned*.²⁵⁹

- 11) Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik (ö. 292/905), *el-Müsned*

Kemalpaşazâde, Bezzar’ın *Müsned*’inden aldığı rivâyetleri naklederken; “*Müsned’ül-Bezzâr* da vardır”²⁶⁰ ya da rivâyetin sonunda verdiği “Bezzâr rivâyet etti” ifadeleriyle göstermektedir.²⁶¹

- 12) Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ (ö. 294/906), *Ta‘zîmü kadri’s-salât*.²⁶²

- 13) İbn Ebû Şeybe, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî (ö. 297/910), *Kitâbü’l-‘Arş ve mâ ruviye fih*.²⁶³

²⁵⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 2/113, 431; 3/421; 4/116, 491; 5/118; 6/117; 7/121.

²⁵⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 1/155, 247; 2/113; 3/563; 4/210; 5/110, 370; 6/118; 7/145.

²⁵⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 2/430; 4/622; 5/166; 7/268.

²⁵⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 2/289; 6/364.

²⁵⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 1/328; 3/171, 423; 4/45.

²⁵⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 3/48.

²⁶⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 2/8, 296; 3/187, 426; 7/100.

²⁶¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 3/19; 5/164, 382; 6/599.

²⁶²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 1/181.

²⁶³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 4/29.

- 14) Nesâi, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915), *es-Sünen*²⁶⁴ ve *'Amelü 'l-yevm ve 'l-leyle*.²⁶⁵
- 15) Mevsilî, Ebû Ya'âlâ Ahmed b. Alî (ö. 307/919), *el-Müsned*.²⁶⁶
- 16) İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (ö. 311/924), *es-Sahîh*.²⁶⁷
- 17) Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî (ö. 320/932), *Nevâdirü 'l-usûl fî ma 'rifeti ahbâri 'r-Resûl (Selvetü 'l- 'ârifîn ve bustânü 'l-muvahhidîn)*.²⁶⁸

Kemalpaşazâde eserden yaptığı iktibasları bazen yaptığı naklin öncesinde قال في (النوادير) diyerek²⁶⁹ya da قال الحكيم الترمذي şeklinde göstermiş,²⁷⁰ bazen de yaptığı iktibasın son kısmına ذكره الترمذي الحكيم في (النوادير) eklemiştir.²⁷¹

- 18) Bezzâz, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm (ö. 354/965), *el-Fevâ'idü 'l-müntehabetü 'l- 'avâlî 'ani 'ş-şüyûhi 'l-meşhûrebi 'l-Gaylâniyyât*.

Ebu Bekr eş-Şâfiî'nin hocalarından âli isnatla naklettiği rivâyetleri topladığı bu eserini, talebesi Ebû Tâlib Muhammed b. Gaylân naklettiği için *Gaylâniyyât* olarak meşhur olmuştur.²⁷² Kemalpaşazâde bu eserden rivâyet naklettiği zaman alıntı yaptığı rivâyetin sonunda “*Gaylâniyyât* isimli eserin sahibi rivâyet etmiştir” açıklamasında bulunmuştur.²⁷³

²⁶⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/477; 3/294; 4/243, 491; 5/241; 7/277.

²⁶⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 4/618.

²⁶⁶ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/212; 2/406; 4/159, 243; 5/135, 136; 6/214.

²⁶⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/181; 5/165.

²⁶⁸Sufî bir âlim olan Hakîm et-Tirmizî, velilik makamı hakkındaki görüşleriyle şöhret bulmuştur. Burada ismi geçen eserde ise 291 tane hadisin şerhine yer vermiş, her bir hadis için farklı başlık koymuş olup hadisin başlıkta geçen konuyla alakasını açıklamıştır. Abdulfettâh Abdullah Bereke, “*Hakîm et-Tirmizî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/196-199.

²⁶⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/529; 4/573.

²⁷⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/627; 3/200; 5/157-159.

²⁷¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 3/112; 5/339.5/339'da (نوادير الأصول) şeklinde göstermiş.

²⁷²Selman Başaran, “*Ebû Bekir eş-Şâfiî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/112-113.

²⁷³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 7/268.

19) İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (ö. 354/965), *el-Müsnedü's-Sahîh*,²⁷⁴ *es-Sikât*²⁷⁵ ve *Kitâbü'd-Du'afa*²⁷⁶ isimli eserleri.

20) Taberânî, Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebir*,²⁷⁷ *el-Mu'cemü'l-evsat*²⁷⁸ ve *el-Mu'cemü'l-sagîr*²⁷⁹ isimli eserleri.

Kemalpaşazâde rivâyetleri Taberânî'den yaptığını “Taberânî *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde rivâyet etti.”²⁸⁰ “Taberânî *Kebir*'de rivâyet etti.”²⁸¹ ya da “Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde vardır.” Şeklinde göstermiştir.²⁸²

21) İbnü's-sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed (ö. 364/975), *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*.²⁸³

22) Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. İbrâhîm (ö. 380/990), *Me'âni'l-ahbâr*.²⁸⁴

23) Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *es-Sünen*.²⁸⁵

24) Hattâbî, Ebû Süleymân Muhammed İbn İbrâhîm el-Bustî (ö. 388/998), *A'lâmü'l-hadîs fi şerhi Sahîhi'l-Buhâri*, (خط)²⁸⁶ *Garîbü'l-Hadîs*²⁸⁷ ve *Meâlimu's-Sünen* isimli eserleri.

²⁷⁴ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz* 1/190, 212; 2/214; 3/340; 4/236, 488; 5/164, 262; 7/273.

²⁷⁵ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/507; 4/26.

²⁷⁶ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/25.

²⁷⁷ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/582.

²⁷⁸ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/281; 2/319, 621; 3/350; 4/84; 5/165; 6/599.

²⁷⁹ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/441.

²⁸⁰ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/490; 2/141, 405.

²⁸¹ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/389; 4/490; 5/119; 6/157.

²⁸² Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/77, 313; 4/211, 252; 5/30.

²⁸³ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/405; 4/401.

²⁸⁴ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/223.

²⁸⁵ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/488.

²⁸⁶ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/27, 248, 587; 2/99; 3/378; 4/427; 6/408; 7/344.

²⁸⁷ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/427; 3/181.

Hattâbî'nin *Meâlim*'inden iktibas yapan Kemalpaşazâde, alıntıya yer vermeden önce, yalnızca rumuz koymakla yetinmiş eserin ismini belirtmemiştir.²⁸⁸

25) Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 405/1014), *el-Müstedrek*.²⁸⁹

26) İbn Merdûye, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye (ö. 410/1020), *el-Müsned*.²⁹⁰

27) İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdîmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (ö. 449/1057), *Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhâri*.

Buhâri şerhlerinin ilki olan bu eser, kendisinden sonra telif edilen birçok esere kaynaklık etmiştir, Kemalpaşazâde'de hadisleri açıklarken bu şerh çalışmasından faydalanmış, yaptığı iktibasları قال ابن بطال diyerek belirtmiştir.²⁹¹

28) Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l Kübrâ*.²⁹²

29) İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh (ö. 463/1071), *et-Temhîd limâ fi'l- Muvatta' mine'l-me'âni ve'l-esânîd*.²⁹³

30) Deylemî, Ebû Şücâ 'Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye (ö. 509/1115), *Firdevsü'l-Ahbâr*.²⁹⁴

31) Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd (ö. 516/1122), *Şerhu's-sünne*.

Bir çok hadis kitabından derlenen hadislerin şerhinden meydana gelen bu eser Kemalpaşazâde'de alıntılar yapmış, bu eserden yaptığı iktibaslarda da Begavî için

²⁸⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/26, 305; 2/207, 472; 3/67; 4/162-163; 5/24; 6/386; 7/254.

²⁸⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/164, 348; 2/623; 3/167; 4/442; 5/262;

²⁹⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/326; 4/116; 6/398.

²⁹¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/155; 6/249; 7/264.

²⁹²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/581.

²⁹³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/509; 6/650; 7/64.

²⁹⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/341.

takdir ettiği (حس) rumuzunu kullanmıştır.²⁹⁵ Bazen de rumuz kullanmadan “Şerhu’s-sünne’de geçtiği gibi” diyerek kaynağı belli ettikten sonra iktibasa yer vermiştir.²⁹⁶

32) Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144), *el-Fâik fi ğarîb'l-Hadîs*: (فا)²⁹⁷

Kemalpaşazâde’in kelime izahları yaparken iktibaslarda bulunduğu bir başka eser; Zemahşerî’nin *el-Fâik* isimli eseridir. Kemalpaşazâde bu eserden yaptığı alıntıları bazı yerlerde (الفائق) diyerek,²⁹⁸ bazı yerlerde ise (فا) rumuzuyla göstermiştir.²⁹⁹

33) İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (ö. 543/1148), *Ârizatü'l-Ahvezî*.³⁰⁰

34) Kadî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *İkmâlî'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Sahîhi Müslim*.³⁰¹

35) İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, (ö. 606/1209), *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* isimli eserini (نه) rumuzuyla *Câmi'ü'l-usûl li ehâdîsi'r-Resûl* isimli eserini ise (جامع الأصول) şeklinde göstermektedir.³⁰²

36) Kurtubî, Ebü'l-Abbas Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer (ö. 656/1277), *el-Müfhim fi şerhi Muhtasarı Müslim*: (ق) isimli eseri ile *et-Tezkire fi zikri'l-mevtâ ve âhvâli'lâhire*³⁰³ eserleri.

²⁹⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/308; 2/197; 3/321; 4/78, 154; 5/135; 6/452; 7/208.

²⁹⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/207; 4/486; 5/373; 6/238.

²⁹⁷Hadislerde geçen ilk bakışta anlaşılması zor olan kelimelerin izahı veya bir kelimenin farklı anlamlarını açıklayan hadis terimleri sözlüğü diyebileceğimiz eserdir Selman Başaran, “*el-Fâik fi Garîbi'l-Hadîs*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul, 1995), 12/102.

²⁹⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/215, 543; 3/271; 4/77; 6/531.

²⁹⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/197; 6/386.

³⁰⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/618.

³⁰¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/178.

³⁰²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/229; 5/58.

³⁰³Bazı kaynaklarda, Kurtubî tarafından, Buhârî’nin Sahîh’ine yazılan bir şerh çalışması olarak bu isimle geçmektedir. Nuri Topaloğlu, “*Kurtubî, Ahmed b. Ömer*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/454-455.

Kemalpaşazâde'in kelime izahları yaparken kullandığı bir başka eser ise Kurtubî'nin *Müfhim* adlı eseridir.³⁰⁴ Bu eserden, kelime izahları, hadislerin fevâidi,³⁰⁵ hadiste anlatılmak istenen maksadın ne olduğunun açıklamasını yaparken mezkûr eserden faydalanmakla beraber³⁰⁶ şiir iktibaslarında da bulunmuştur.³⁰⁷

37) Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilkavî (ö. 656/1258), *et-Tergibve't-terhîb*.³⁰⁸

38) Turbiştî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Fadlullâh b. Hasan (ö. 661/1263), *el-Kitâbu'l-Muyesser fî Şerhi Mesâbihi's-Sunne: (تو)*³⁰⁹

39) İmam Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref İbn Mûrî (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahih-i Müslim İbni'l-Haccâc isimli eserini (ن)* rumuzuyla³¹⁰ *el-Ezkâr* isimli eseri için ise aynı rumuzu takdir etmekle beraber³¹¹ (الأذكار) *قال في* lafzıyla iktibasın kaynağını göstermiştir.³¹²

40) Beyzâvî, Nâsıruddin Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh (ö. 685/1286), *Tuhfetü'l-ibrâr: (فض)*³¹³

41) İbn Ebû Cemre, Ebû Muhammed Abdullâh b. sa'd (ö. 699/1300 [?]), *Şerhi 'alâ Sahîhi'l-Buhâri*.³¹⁴

42) Eşref el-Fukkaî (ö. 715/1338), *Miftâhu'l-Fütûh: (شف)*³¹⁵

³⁰⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/115; 2/26,124; 3/36, 250; 4/24; 5/138; 6/28, 65.

³⁰⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/57.

³⁰⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/445.

³⁰⁷Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 7/142.

³⁰⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/495; 3/349; 4/489; 5/161; 6/580.

³⁰⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/267, 318; 2/37; 3/54, 380; 4/134; 5/80-81; 6/46; 7/133.

³¹⁰ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/23, 114; 3/35, 268; 4/59; 5/140; 7/18.

³¹¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 4/367, 395, 404, 479; 6/212.

³¹²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 4/374.

³¹³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/117, 248; 2/21, 472; 4/138; 5/84-85; 7/38.

³¹⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/62; 5/216.

³¹⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/419; 2/130, 321; 3/53; 4/415; 5/8, 527; 6/417; 7/123.

- 43) Muzhirî, Allâme Muzhiruddîn Hüseyin b. Muhammed (ö. 727/1326), *el-Mefâtiḥ fi Şerhi 'l-Mesâbih*: (مظ)

Kemalpaşazâde'in şerhinde yer verdiği *Mesabih* şerhlerinden bir tanesi de Muzhirî'nin eseridir.³¹⁶ Kemalpaşazâde, hadis ıstılahlarına dair yazmış olduğu *Risâletün fi mustalahâti'l-muhaddisîn* adlı risalesini yazarken de Muzhirî'nin ismi geçen eserinden çokça istifade etmiş risaledeki ıstılahların tamamına yakınının da ilgili eserden olduğu gibi ya da bazı değişiklikler yaparak iktibaslar yapmış ancak iktibas yaptığı kaynağı belli edecek herhangi bir ibare koymamıştır.³¹⁷

- 44) Tîbî, Şerefüddîn Ahmed İbn Muhammed (ö. 743/1343), *el-Kâşif an Hakâiki's-Sunen*: (ط)

Kemalpaşazâde, Tîbî'nin *Mişkât* şerhinden birçok yerde faydalanmış olup, kelime izahları ve manayı açıklayıcı bilgilere yer vermiştir.³¹⁸ Bazen sadece (ط) rumuzunu koyduktan sonra alıntıya giriş yapmış,³¹⁹ bazen de rumuzla beraber eserin ismini de belirtmiştir, “*Mesâbih* nüshalarında vardır” diyerek iktibasa yer vermiştir.³²⁰

- 45) Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf (ö. 762/1360), *el-İs'âf bi-ehâdîsi 'l-Keşşâf*.³²¹

- 46) Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed (ö. 786/1384), *el-Kavâkibu'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi 'l-Buhâri*: (ك)

- 47) İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed (ö. 795/1393), *Câmi 'u'l-'ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi 'i'l-kilem*.³²²

³¹⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/33, 218; 2/96; 3/183; 4/144; 5/110; 6/436; 7/120,157.

³¹⁷Aydoğdu, “*Risâletün fi mustalahâti'l-muhaddisîn Risalesi Bağlamında Kemalpaşazâde'in Hadisçiliği*”, 2/423.

³¹⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/119; 5/34; 6/69; 7/105.

³¹⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/79; 3/29; 4/95; 5/88-89.

³²⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/188, 192; 2/28; 7/234.

³²¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 2/274.

³²²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 2/292; 3/545-547; 7/181.

- 48) İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî (ö. 804/1401), *'Umdetü'l-muhtâc ilâ Kitâbi'l-Minhâc*.³²³
- 49) İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî, *'Ucâletü'l-muhtâc ilâ tevcîhi'l-Minhâc*"³²⁴
- 50) Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn (ö. 806/1404), *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*.³²⁵
- 51) Demîrî, Ebü'l Beka Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kahirî (ö. 808/1405), *en-Necmü'l-vehhâc (Şerhu Minhâci't-tâlibîn li'n-Nevevî)*.
- Kemalpaşazâde'nin nadiren kullandığı bir kaynaktır. Kemalpaşazâde buradan yaptığı iktibasları (شرح المنهاج) قال الشيخ كمال الدين الدميري في diyerek göstermiştir.³²⁶
- 52) İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*³²⁷ ve *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idi'l-mesânidi's-semâniye*³²⁸ isimli eserleri.
- 53) Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *'Umdetü'l-karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.³²⁹
- 54) Fetâ, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Yemenî (ö. 887/1482), *es-Sifâde fî zevâ'idi'l-'Ucâle*.³³⁰

³²³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 5/333.

³²⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 5/387.

³²⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 4/235, 5/642.

³²⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 4/611, 6/199.

³²⁷Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 2/622.

³²⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 5/154.

³²⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 1/250-251; 2/210.

³³⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 5/259, 262.

3.2.2.2 Tefsir ilmi kaynakları

- 1) Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr (ö. 249/863-64), *et-Tefsir*.³³¹

Abd b. Humeyd'in günümüze ulaşmayan bu eserinden yalnızca İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde rastlanmaktadır.³³²

- 2) Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (ö. 310/923), *Câmi'u'l-beyân 'an te'viliâyi'l-Kur'an*.³³³

- 3) İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 327/938), *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm müsneden 'ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*.³³⁴

- 4) Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed (ö. 401/1011), *et-Tefsir*.

Tek bir yerde rastlanılan bu eserden yaptığı alıntıyı Kemalpaşazâde, قال الهروي في (تفسيره) diyerek göstermiştir.³³⁵

- 5) Sülemî, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed (ö. 412/1021), *Haka'iku't-tefsîr*."

Kemalpaşazâde bu eserden yaptığı iktibasları, "Sülemî, *Haka'ik*'inde dedi ki"³³⁶ ya da "Şeyh Ebû Abdirrahmân es-Sülemî dedi ki"³³⁷ diyerek zikretmiştir.

- 6) Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (ö. 425/1034), *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*: (الراغب); (غب)

³³¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/430.

³³²Talat Koçyiğit, "Abd b. Humeyd" (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/58.

³³³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/163, 461; 2/82; 3/647; 5/637.

³³⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/262, 461; 2/372; 3/419; 4/337; 5/206; 6/580.

³³⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/336.

³³⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/246.

³³⁷Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/202.

Kemalpaşazâde'in kelime ve ifadelerin nasıl ve ne manada kullanıldıklarını açıklarken başvurduğu kaynaklardan biridir.³³⁸ Kemalpaşazâde yaptığı nakillerin başlangıcına bazen (غ)rumuzu koymuş³³⁹ bazen (الراغب)³⁴⁰ bazen de (قال الراغب) alıntı yaptığı kaynağı göstermiştir.³⁴¹

7) Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (ö. 427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*: (الكشف و البيان), (الثعلبي)

Kemalpaşazâde, Sa'lebi'den yaptığı alıntıları, الثعلبي³⁴² ya da الكشف و البيان diyerek belirtmiştir.³⁴³

8) Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerîm b. Hevâzin (ö. 465/1072), *et-Tefsîrü'l-kebîr*³⁴⁴ ve *Letâ'ifü'l-işârât* isimli eserlerden alıntılar yapmıştır.³⁴⁵

9) Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed (ö. 468/1076) (الواحدى)³⁴⁶

10) Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-tenzîl*: (حسن)

Begavî'nin *Mesâbih* şerhinden de yararlanan Kemalpaşazâde, eserlerin karışmaması için bazen rumuzdan sonra *Me'âlimü't-tenzîl* diyerek yaptığı iktibasın Begavî'nin tefsirine ait olduğunu göstermiş³⁴⁷ bazen de sadece rumuzla yetinmiş, Begavî'nin hangi eseri olduğuna dair bir işaret bulunmamıştır.³⁴⁸

³³⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/189, 404; 7/278.

³³⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/280; 3/105; 4/81; 5/151; 6/121.

³⁴⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/60, 466.

³⁴¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/83, 326; 4/72.

³⁴²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/262, 626; 3/144; 4/127; 5/627.

³⁴³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/7, 7/72.

³⁴⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/603; 4/39.

³⁴⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/200.

³⁴⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/323; 3/163.

³⁴⁷Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 6/156; 7/240.

³⁴⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/104; 4/504.

- 11) Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vil*: (كشاف)³⁴⁹
- 12) Râzi, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb*: (م)³⁵⁰
- 13) Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd (Ebu Muhammed) Abdullâh, *Envârü't-tenzîl ve esrarü't-te'vil*: (أنوار التنزيل و أسرار التأويل), (قض)³⁵¹
- 14) İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*.³⁵²

3.2.2.3 Fıkıh ilmi kaynakları

- 1) Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes 'ûd, *et-Tehzîb*.³⁵³
- 2) İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed (ö. 620/1223), *el-Muğni*.³⁵⁴
- 3) İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz (ö. 660/1262), *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm (el-Kavâ'idü'l-kübrâ)*³⁵⁵
- 4) Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakin*.³⁵⁶
- 5) Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Muhezzeb*.³⁵⁷

³⁴⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/100, 233; 2/63; 3/7, 238; 4/93; 5/201; 6/234; 7/233.

³⁵⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/168, 285; 2/64; 3/12; 4/22, 554; 5/206; 6/216; 7/98.

³⁵¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/18; 3/10, 137; 4/65, 107-109.

³⁵²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/18, 432; 2/544; 3/137; 4/387, 613.

³⁵³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 4/468.

³⁵⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 4/454, 474, 500, 506.

³⁵⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 2/22-24, 88;

³⁵⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/90, 93, 5/388.

³⁵⁷Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 5/387.

- 6) İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), *Cilâ'ü'l-efhâm fî fazili's-salâti ve's-selâm 'alâ hayri'l-enâm: (ش)*³⁵⁸ isimli eseri ve *Hükmü târiki's-salât* eserleri.³⁵⁹

3.2.2.4 Akaid ilmi kaynakları

- 1) İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd (ö. 281/894), *Sıfatü'l-cenne ve mâe'addallahü li ehlihâ mine'n-ni'am.*³⁶⁰
- 2) Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*³⁶¹ ve *Delâ'ilü'n-nübüvve.*³⁶²
- 3) Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *ed-Dürretü'l-Fâhire fî Keşfi 'ulûmi'l-âhire.*³⁶³
- 4) Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273), *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve'l-âhire.*³⁶⁴
- 5) İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh es-Savâik*³⁶⁵ ve *Miftâhudâri's-sa'âde ve menşuru velâyeti'l-ilm* isimli eserler.³⁶⁶
- 6) İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed (ö. 795/1393), *Kelimetü'l-ihlâs ve tahkuku ma'nâhâ (el-Kelâm 'alâ "Lâ ilâhe illallah", Kitâbü't-Tevhîd)*³⁶⁷

³⁵⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/235-238; 6/133-134.

³⁵⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/85-86.

³⁶⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/375.

³⁶¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/532; 2/204; 3/349; 4/383, 487, 664; 5/238; 6/591.

³⁶²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/373; 3/294; 5/609.

³⁶³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/267.

³⁶⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/339-340; 3/446, 456; 5/339; 7/293, 267.

³⁶⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/85, 231; 7/231.

³⁶⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/88, 548; 5/595-596, 600-601.

³⁶⁷Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/310.

3.2.2.5 Tasavvufî kaynaklar

- 1) Es-Serri, Ebu's-Serri Hennad b. es-Serri et-Temimî (ö. 243/858), *ez-Zühd*.³⁶⁸
- 2) İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, *Hüsnü 'z-zan billahi 'azze ve celle (te 'âlâ)*,³⁶⁹ *Mekârimü 'l-ahlâk*,³⁷⁰ *el-Maraz ve 'l-keffârât*³⁷¹ ve *es-Sumt ve âdâbü 'l-lisân* isimli eserler.³⁷²
- 3) Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebü İshâk İbrâhîm (ö. 380/990), *Me 'âni 'l-Ahbâr (Bahrü 'l-Fevâ 'id)*³⁷³
- 4) Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *ez-Zühdü 'l-kebîr*.³⁷⁴
- 5) Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâle*³⁷⁵ ve *et-Tahbîr fi 't- tezkîr* isimli eserler.³⁷⁶
- 6) Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi 'd-Dîn (الغزالي)* isimli eseri³⁷⁷ ve *Minhâcü 'l- 'âbidîn* isimli eseri.³⁷⁸
- 7) İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî (ö. 597/1201), *Sifatü 's-Safve*³⁷⁹ ve *et-Tebşıra* isimli eseri³⁸⁰
- 8) Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh (ö. 632/1234), *Avârifü 'l-me 'ârif*.³⁸¹

³⁶⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 7/262.

³⁶⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 7/205.

³⁷⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 2/511.

³⁷¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 4/441-442.

³⁷²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 4/487.

³⁷³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/222.

³⁷⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/242.

³⁷⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/15, 260-261; 3/160-161.

³⁷⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/322.

³⁷⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/68, 72; 245-246, 265; 2/398; 4/372; 6/239; 7/6, 211.

³⁷⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 1/347.

³⁷⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 7/261.

³⁸⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 5/235-236.

³⁸¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 5/45-46.

- 9) İbn Ebû Cemre, Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd (ö. 699/1300 [?]), *Behcetü'n-nüfûs*.³⁸²
- 10) İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Medâricü's-sâlikîn (beyne menâzili 'ıyyâke na'büdü ve ıyyâke neste'in')*: (ش) ve *Cevâbü'l-kâfi limen se'ele 'an'i'd-devâi's-şâfi* isimli eserleri.³⁸³

Kemalpaşazâde eserden yaptığı nakilleri (ش) rumuzuyla belirtmiştir,³⁸⁴ bazen de (ش) rumuzuyla yaptığı nakilin sonunda; (مدارج السالكين في شرح منازل السائرين) كتاب في diyerek iktibas yaptığı eseri göstermektedir.³⁸⁵

3.2.2.6 Dil ve lugat ilimleriyle ilgili kaynaklar

- 1) Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (ö. 400/1009'dan önce), *Tâcü'l-luga Sihâhfi'l-luga*.³⁸⁶ (الجوهري)
- 2) Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed (ö. 401/1011), *Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*.

Âyet ve Hadislerde geçen kelimelerin i'rab ve anlam açısından izah edildiği bu eserden Kemalpaşazâde az miktarda da olsa yararlanmış, yeri geldikçe izahlara yer vermiş, *fi'l Garîbeyn* في الغريبين diyerek kaynak belirtmiştir.³⁸⁷

- 3) Meydânî, Ahmed b. Muhammed (ö. 518/1124), *Mecmau'l-Emsâl*.³⁸⁸

³⁸²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/64; 5/618-619; 6/80, 150.

³⁸³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/91-92.

³⁸⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/84, 108-112; 3/46, 390; 4/15; 6/9.

³⁸⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/638-639.

³⁸⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/467; 2/210; 3/42; 4/282-83; 5/507.

³⁸⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/215; 6/531.

³⁸⁸Meydânî, bu eserinde Arap atasözlerini alfabetik sırayla açıklamış, kendi alanında büyük bir öneme hâiz eser niteliği taşımaktadır. Zülfikar Tüccar, "Meydânî, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 29/501-502; Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/187.

- 4) Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Mufasssal* ³⁸⁹ ve *Esâsü'l-belâga* isimli eseri. ³⁹⁰
- 5) İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf (ö. 761/1360), *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*.³⁹¹

3.2.2.7 Siyer, tarih, tabakat ve diğer alanlarla ilgili kaynaklar

- 1) İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768), *Kitâbü'l-Megazî (Sîretü İbn İshâk)*³⁹²
- 2) İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*.³⁹³
- 3) Zübeyr b. Bekkar, Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî (ö. 256/870), *el-Müntehab min ezvâci'n-nebî*.³⁹⁴
- 4) Ebü's-şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed (ö. 369/979), *Tabakatü'l-muhaddisîn bi-İsfahân ve'l-vâridîne 'aleyha'*³⁹⁵ ve *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh* isimli eseri.³⁹⁶
- 5) Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ' ve Tabakatü'l-Asfiyâ*.

³⁸⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/263.

³⁹⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/246; 4/538-539.

³⁹¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/234.

³⁹²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/201.

³⁹³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/139-140.

³⁹⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/536.

³⁹⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/455.

³⁹⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/531, 552.

Eserden yapılan alıntılarını Kemalpaşazâde “Hâfız Ebû Nuaym rivâyet etti ki”³⁹⁷ ya da “Ebû Nuaym *Hilye*’de rivâyet etti ki” diyerek göstermiştir.³⁹⁸ Bazen de hiçbir ifade kullanmadan iktibasa yer vermektedir.³⁹⁹

6) Ebû Nuaym el-İsfahâni, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Ma ‘rifetü’s-sahâbe*.

Yapılan alıntılar, “Hâfız Ebû Nuaym el-İsfahânî *Ma ‘rifetü’s-sahâbe*’de rivâyet etti ki” şeklinde gösterilmiştir.⁴⁰⁰

7) İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh, *el-İstî‘âb fî ma ‘rifeti’l-ashâb*.⁴⁰¹

8) Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd ev Medîneti’s-selâm*.⁴⁰²

9) İbn Asâkir, Ebü’l-Kasım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh (ö. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk*.⁴⁰³

10) Râfîî, Ebü’l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed (ö. 623/ 1226), *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*.⁴⁰⁴

11) İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdü’l-me ‘âd fî hedyi hayri’l-‘ibâd*.⁴⁰⁵

12) İbn Kesir, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*.⁴⁰⁶

³⁹⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 2/274; 4/442.

³⁹⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 1/458.

³⁹⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 2/236; 5/167.

⁴⁰⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 1/473-475; 3/576.

⁴⁰¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 1/228; 2/510.

⁴⁰²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 2/181-182.

⁴⁰³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 3/148, 170; 5/641.

⁴⁰⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 1/537.

⁴⁰⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 2/259; 3/277; 4/120-121; 5/119; 6/593-594; 7/219.

⁴⁰⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra ‘atü’l-hiyâz*, 1/101-102; 6/197.

3.2.2.8 Müellifi tespit edilemeyen eserler ya da eseri tespit edilemeyen müellifler

Kemalpaşazâde'nin şerhin de kaynak kullanım metodu olarak niteleyebileceğimiz bir durum vardır ki kaynaklar bölümünde bahsettiğimiz, şerhte kullanılan eserin ismi ve müellifi açık bir şekilde yapılan iktibasların haricinde nakilde bulunduğu eserin sadece ismini ya da eserin ismini zikretmeden sadece müellifi söylemekle yetindiği yerlere rastlanmıştır. *Riyâzü's-sâlihîn*'de ki altmış beş numaralı hadisin⁴⁰⁷ şerhinde kullandığı bir alıntının kaynağını belli ederken (الكنز الخفي) روى صاحب demiştir.⁴⁰⁸ Buradaki *el-Kenzü'l-hafî* adlı eserin kime ait olduğunun tespit edilebilmesi için öncelikle, eserin tam isminin de bilinmesi gerekmektedir.⁴⁰⁹Yaptığımız araştırma neticesinde konuyla ilgili olması muhtemel iki sonuca ulaşılmıştır, bunlardan bir tanesi *Keşfü'z-zunûn* ve *Mu 'cemü'l-mü'ellifîn* adlı eserlerde Hüsâmüddîn Alî b. Hüseyin Bitlisî'ye (ö. 909/1504) ait *el-Kenzü'l-hafî fî beyâni makamâti's-sûfi*⁴¹⁰ ikincisi ise yalnızca *Mu 'cemü'l-mü'ellifîn*'de geçen Safû'd-din Ebû Muhammed Osman b. Abdullah Kirmânî'ye (ö. 641/1243) ait *el-Kenzü'l-hafî min ihtiyârâti's-sufî* adlı eserlerdir.⁴¹¹ Alıntının nereden yapıldığı ise tespit edilememiştir.

Kemalpaşazâde'nin Müellifin ismini belirtmeden nakilde bulunduğu bir diğer eser ise (شهاب الخير) قال شارح diyerek yaptığı iktibastır. Burada hangi eserin ve müellifin kastedildiği net olarak tespit edilememiştir. ⁴¹² Ancak Kemalpaşazâde'nin başka bir yerde kullandığı (ضوء الشهاب) قال صاحب ⁴¹³ diyerek yaptığı iktibas incelendiğinde mezkûr eserin İranlı, Şîî bir âlim olan Sâid b. Hibetullah olarak tanınmış Kutbüddin er-Râvendî (ö. 573/1178)'ye ait “*Dav'ü's-Şihâb*” isimli eseri olduğu tespit edilmiştir. İsmi geçen eser Kudâi (ö. 454/1062)'nin “*Şihâbü'l-Ahbâr*” adını verdiği Hz. Peygamberin veciz ifadelerinden oluşan eserine bir şerh çalışmasıdır.⁴¹⁴ Bu durumda

⁴⁰⁷Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987), “Enbiyâ” 51; Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Zühd” 10.

⁴⁰⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/338; 5/400.

⁴⁰⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/338.

⁴¹⁰Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/2/1514; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu 'cemü'l-mü'ellifîn Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ, trs.), 7/131.

⁴¹¹Kehhâle, *Mu 'cemü'l-mü'ellifîn*, 6/258.

⁴¹²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/340; 3/545.

⁴¹³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/467.

⁴¹⁴Avni İlhan, “Kutbüddin er-Râvendî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 486-487.

yukarıda net olarak tespit edilemeyen “Şârihu Şihâbi’l- Hayr” diyerek yapılan iktibasın, buradaki müellif ve eser ile aynı olduğu düşünülmektedir. Farklılığın sebebi belki yazım hatası veya Kemalpaşazade’nin iktibas yaptığı eserin ismini yanlış hatırlaması sonucu böyle bir durumun ortaya çıktığı akla gelmektedir. قال في تكملة (تكملة) diyerek⁴¹⁵ gösterilen iktibas incelendiğinde ise Şafiî âlim Muhammed b. Yahyâ en-Nişâbûrî (ö. 548/1153)’ye ait “*el-Muhîf fi şerhi’l-vasîf*” olduğu tespit edilmiştir.⁴¹⁶ قال ابن النقيب في (شرح التنبيه)⁴¹⁷ diyerek gösterilen kaynak ise Şafiî fakihî Şihâbüddîn Ahmed b. lü’lü’ el-Misrî (ö. 769/1368)’ye ait, İbnü’r-Rif’a tarafından Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) ye ait *et-Tenbîh* isimli eserine *Kifâyetü’n-nebîh* adını verdiği şerhin ihtisarı olan *Teshîlü’l-hidâye ve tahsîlü’l-Kifâyesi* ya da bazı kaynaklarda telifini tamamlayamadığı şeklinde geçen Şîrâzî’nin *et-Tenbîh*’ine, *Nüketü Tehzîbü’t-Tenbîh* ismiyle yazdığı muhtasar olduğu düşünülmektedir⁴¹⁸

قال صاحب (مطالع)⁴²⁰ ve قال القاضي في (شرح الينابيع)⁴¹⁹ diyerek gösterdiği iktibaslar ise tespit edilememiştir.

Kemalpaşazâde’nin sadece isim vererek nakilde bulunduğu âlimler ise; İmam Şâfiî’nin talebesi, Yûnus b. Abdüla ‘lâ (ö. 264/878).⁴²¹ Sedîdüddin el-Kâşgarî (ö. 705/1305).⁴²² “Kâle hâfız Muhammed b. Ma ‘mer” denilerek yapılan iktibasın sahibi tespit edilememiştir.⁴²³ Başka bir yer de “kâle hâfız Muhammed b. Ma‘mer el-Karşiyü” diyerek yapılan alıntının sahibi gösterilmiştir.⁴²⁴ Buradaki iktibasın sahibi, etbâu’t-tâbiîn döneminden hâfız Muhammed b. Ma‘mer b. Reb‘i el-Kaysi (ö. 251/ 865) isimli bir muhaddise ait olduğu düşünülmektedir.⁴²⁵ Yine burada da yukarıda olduğu gibi belki bir yazım hatası veya unutma söz konusu olabileceği düşünülmektedir.

⁴¹⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/455.

⁴¹⁶Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Süllemü’l-Vusul ila Tabakati’l-Fuhul*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaût - Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Merkezü’l-Ebhâsli’t-Târih ve’l-Fünûn ve’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 2010), 3/285.

⁴¹⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 5/119-120.

⁴¹⁸Saffet Köse, “İbnü’n-Nakîb el-Misrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 166-167.

⁴¹⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/455.

⁴²⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 4/7.

⁴²¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/344.

⁴²²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/485.

⁴²³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/527.

⁴²⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/565, 620.

⁴²⁵Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tarîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhir ve’l-a’lâm*, thk. Beşşar Avvad Maruf (b.y.: Darü’l-Garbi’l-İslami, 2003), 6/195.

Kemalpaşâdenin alıntıyı yaparken “Şeyhunâ imam Ebû'l-Feth el-Merâğî el-Medeniyyü”⁴²⁶ diyerek alıntı yaptığı kişinin kim olduğu araştırılmış bu isim ve nisbe ile bir âlim bulunamamıştır. Yapılan araştırma sonucunda Ebû'l Feth Muhammed b. Cafer b. Muhammed el-Merâğî el-Hemdanî el-Vadîî (ö. 371/982)⁴²⁷ isimli bir âlim tespit edilmiştir. İsmi söylemekle iktifa ederek nakilde bulunduğu diğer âlimler ise şunlardır; Mutasavvıf Yahya b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872),⁴²⁸ Mekke kadısı ve Şâfiî fakih Muhibbüddin et-Taberî (ö. 694/1295),⁴²⁹ Kıvâmüs'-sünne İsmâîl b. Muhammed et-Teymî el-İsfahânî (ö. 535/1141),⁴³⁰ İbn Zencûye diye meşhur Humejd b. Mahled el-Horasânî (ö. 251/865)⁴³¹ ve “kâle Konevî” diyerek iktibas yapılan kişi Sadrüddîn Muhammed b. İshâk Konevî (ö. 673/1274)dir.⁴³²

3.3 Değerlendirme

Bir şerh çalışmasında kullanılan kaynakların çokluğu ve iktibas yapılan eserlerin farklı ilim dallarına ait olması ilgili şerhin zengin bir hüviyet kazanmasına vesile olmaktadır. Kemalpaşazâde de farklı ilim dallarına ait birçok kaynaktan alıntı yaparak şerhini zenginleştirmiştir. Müellifin mukaddimede kendisinin belirtmiş olduğu kaynaklar dahil olmakla beraber bizim tespit ettiğimiz kaynak sayısı 131 dir. Buradaki sayıya Müellifi tespit edilemeyen eserler ya da eseri tespit edilemeyen müellifler başlığı altında verilen iktibaslar dahil edilmemiştir. Kaynakların ilim dallarına göre sayı dağılımı ise aşağıda gösterilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.1 İlim dalları ve eser sayısı

Hadis Kaynakları	Tefsir Kaynakları	Fıkıh Kaynakları	Akaid Kaynakları	Tasavvuf Kaynakları	Dil ve Lügat Kaynakları	Siyer, Tarih, Tabakat Kaynakları
65	15	7	8	17	6	13

⁴²⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/530; 4/489.

⁴²⁷Ebû'l-Mehasin Mufaddal b. Muhammed İbn Mis'ar, *Tarihü'l-ulemai'n-nahviyyin mine'l-Basriyyin ve'l-Küfiyyin ve gayrihim*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1981), 32.

⁴²⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/225.

⁴²⁹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/493.

⁴³⁰Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/42.

⁴³¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/225.

⁴³²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/386.

Hadis ilmine ait bir kitap olan *Riyâzü's-Sâlihîn* isimli eserin şerhinde en çok iktibas yapılan kaynakların Hadis alanıyla ilgili olduğu görülmektedir. Kendisinden önceki birçok farklı şerhten iktibas yapan Kemalpaşazâde, son araştırmalara göre ilgili eser üzerine ilk şerh çalışmasını yapan müellifin kendisi olması hasebiyle *Riyâz* üzerine yapılmış bir şerhten alıntısı bulunmamaktadır.

Kemalpaşazâde'nin incelemesini yaptığımız eseri başta olmak üzere; tefsiri, kırk hadis şerhleri ve bazı risalelerinde, çoğunlukla kullandığı başucu kitabı diyebileceğimiz bazı eserler vardır ki, bu eserler ve müelliflerin isimlerine sıkça rastlanılmaktadır. Bunlar; Zemahşerî'nin *Keşşâf*¹, Beydâvî'nin *Enâru't-tenzil*'i ve *Mişkat* şerhi, Kurtûbî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Râgıb el-İsfahânî'nin *Müfredât* isimli eserleridir.⁴³³ Bu kaynaklar arasında İranlı, Şîî bir âlim olan Sâid b. Hibetullah olarak tanınmış Kutbüddin er-Râvendî'ye ait "*Dav'ü's-Şihâb*" isimli eserden iktibas yapması ise Kemalpaşazâde'nin içinde bulunduğu dönem düşünüldüğünde dikkat çeken bir durum olmakla birlikte farklı mezhep âlimlerinin eserlerinden de iktibaslar yaptığı görülmektedir. Eserinde farklı görüşlere yer vermesi Kemalpaşazâde'nin taassup sahibi bir düşünce tarzında olmadığını da göstermektedir.

3.4 Hadisleri Şerh Metodu

Bu başlık altında verilecek bilgilerle Kemalpaşazâde'in hadisleri şerh ederken hangi yöntemlerden yararlandığı, hangi ilim dallarına ait bilgilere yer verdiği, şerhte hangi başlıkları açtığı gibi soruların cevabı verilmeye çalışılacaktır.

3.4.1 Hadisler ve Âyetler Arasında Bağlantı Kurması ve Açıklamaları Tekrar Etmemesi

Kemalpaşazâde, *Riyâzü's-Sâlihîn*'deki hadislerin şerhini yaparken her hadisi, her bâbı, her âyeti tek tek açıklamamıştır, bazen hiçbir açıklama yapmadan sadece âyeti veya hadisi söylemekle yetinmiş, bazen uzunca açıklamalar yapmış, bazen de ilgili âyet veya hadis hakkında daha önce geçen bir konuda ya da ileride gelecek bir bâbda

⁴³³Mustafa Kılıç, *Kemalpaşazâde'in Tefsirdeki Metodu*, ed. Süleyman Hayri Bolay vd. (Şeyhülislâm İbn-Kemâl Sempozyumu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 159; Kahraman Bulgurcu, *Kemalpaşazâde'nin hadis ilmindeki yeri (Kırk Hadisler örneği)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2004), 25; Gür, *İbn-i Kemâl'in hayatı, kader ve kazâ anlayışı ve "Risâle fi'l-cebr ve'l-kader" adlı eserinin tahlili*, 27-28.

kendi ifadelerine yer vermiş bazen de alanın önde gelen âlimlerinin eserinden iktibaslar yapmıştır.

“Dünyaya karşı zühdün fazileti, dünyalığa düşkünlüğün azaltılması ve fakirliğin övülmesi” bâbının açıklaması yaparken Kuşeyri’nin *Risale*’sinden alıntı yaparak şu açıklamalara yer vermiştir;⁴⁴⁸ “Ebû Abdurrahman Sülemi dedi ki; Zühd: Nefsin hoşuna giden şeylerden uzak durması ve sakınmasıdır. Haramlarda zühd (uzak durmak) farzdır; helalde ise fazilettir. Tasavvuf erbâbı zühdün ne olduğu konusunda konuşmuş kendi buldukları hallere göre tarifler yapmışlardır. Cüneyd, zühd hakkında şunları söylemiştir: Dünyayı küçümsemek ve ona ait şeyleri kalpten silmektir. Ebû Osman, zühd hakkında demiştir ki: Zühd, dünyayı kalbinden çıkarıp atman ve onu kimin aldığına aldırış etmemendir.”⁴⁴⁹

Yüz seksen beş numaralı bâb başlığında geçen “الوضوء” kelimesinin izahında, bu kelimenin iki vecihle de okunabileceğini, vav’ın fethalı okunması ile kendisiyle abdest alınan su anlamına geldiğini, damme ile okunduğunda ise abdest alma eyleminin kendisinin kastedildiğini bu konu hakkında dil âlimi Sîbeveyh’in tesbitinin ise “الوضوء” kelimesini mastar olarak temizlik, arılık, duruluk manasında olduğu şeklinde açıklama yer almaktadır.⁴⁵⁰

Üç yüz kırk beşinci bâb olan “Şehirlinin köylüye komisyonculuk yapması, kardeşinin satışı üzerine satış yapmanın, sözü alınan bir kadına, sözlüsü onu terk etmeden ya da sözlüsü izin vermeden talip olmanın haram olması” bahsinde (الخطبة) kelimesinin izahını yaparken bu eserden alıntı yapmış, kelimenin ilk hafinin kesra ile okunduğu takdirde “Evlendirme talebi” manasına geldiğini, damme ile okunduğunda ise “Hatibin hitap ettiği sözler” anlamında kullanıldığını Kurtubî’nin eserinden nakletmektedir.⁴⁵¹

⁴⁴⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/161.

⁴⁴⁹Krş. Ebü’l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhâlim Muhammed - Muhammed b. Şerif (Kahire: Dâru’l Meârif, ts.), 1/242.

⁴⁵⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 5/5.

⁴⁵¹Krş. Ebü’l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*, thk. Heyet (Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir/ Dârü’l-Kelimi’t-Tayyib, 1996), 4/107; Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 7/29.

3.4.3 Bâb Başlıklarıyla İlgili Âyetleri Tefsir Etmesi

Bilindiği gibi Nevevî, *Riyâz'üs-sâlihîn* eserinde bâb başlıklarını açtıktan sonra konuyla alakalı âyetlerden örnekler vermiş daha sonra hadislere geçmiştir. Kemalpaşazâde, Nevevî'nin vermiş olduğu âyetleri açıklarken müfessirlerden iktibaslar yaptığı gibi bazı âyetlerin açıklanmasını bizâtihi kendisi yapmıştır.

3.4.3.1 Âyetlerin hadislerle izahı

Hız. Peygamber (s.a.v)'in risâlet görevlerinden bir tanesi de pek tabii Allah'ın inzal buyurduğu âyetleri ümmetine açıklaması ve ümmetinin üstüne düşen vazifeleri onlara öğretmesidir. Kemalpaşazâde *Riyâz*'da yer verilen âyetlerin açıklamalarında hadislerden deliller getirerek meselenin açıklanmasını sağlamıştır.

“Sabır” bâbında, “Ey iman edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin; (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun.”⁴⁵² Âyetin den sonra yer verdiği kısımda hadislerden deliller getirerek ilgili âyeti açıklama gayreti göstermiştir. Açıklamada verdiği hadisler aşağıdaki gibidir;⁴⁵³

Onlardan ilkini *Müslim*'den aldığına dikkat çekerek kaynak göstermiştir. Ebû Hüreyre'den gelen rivâyette Resûlullah (s.a.v):

“Size Allah'ın günahları ne ile temizlediğini ve dereceleri ne ile yükselttiğini haber vereyim mi? buyurmuş.

Ashab: Buyur ya Resûlullah! demişler.

Hız. Peygamber de: Güçlüklere rağmen abdesti yerli yerince almak, mescitlere doğru adımı çok atmak ve namazdan sonra (diğer) namazı beklemektedir. İşte sizin ribatınız budur, işte sizin ribatınız budur, işte sizin ribatınız budur.” buyurmuşlar.⁴⁵⁴

⁴⁵²“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا” Âl-i İmrân 3/200.

⁴⁵³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/163-164.

⁴⁵⁴ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَمْخُو اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا، وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ؟» قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ، وَكَثْرَةُ الْخَطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ، وَاتِّبَاعُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَذَلِكَ رِبَاتُكُمْ» Müslim, “Tâharet”, 41;

Bir diğerk hadisi *Buhâri*’den aldığına dikkat çekerek delil olarak kullanmıştır.

Sehl b. Sâd Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

“Allah yolunda bir gün nöbet tutmak dünya ve içindeki şeylerden hayırlıdır.”⁴⁵⁵

Kemalpaşazâde, “Namazların korunmasıyla” ilgili bâb başlığının altında verilen “Namazlara ve orta namaza dikkat edin”⁴⁵⁶meâlindeki âyetin şerhinde hadislere yer vererek “orta namazdan” ne kastedildiğini hadislerde geçen rivâyetlerle açıklamıştır.

Namazların vaktinde, edebine ve kurallarına uygun olarak kılınmasının Allah teâla’nın bir emri olduğuna dikkat çeken Kemalpaşazâde Ahmed b. Hanbel’i kaynak göstererek “Allah’a en sevimli amelin vaktinde kılmak için acele edilen namaz olduğunun” rivâyetiyle⁴⁵⁷ beraber “orta namazdan” kastedilen mananın “ikinci namazı” olduğunu Tirmîzi’den alarak⁴⁵⁸ göstermektedir.⁴⁵⁹

“İlahi bir yasağı çiğneyen kimsenin ne söyleyeceği” bâbında Nevevî’nin yer vermiş olduğu⁴⁶⁰âyeti tefsirini yaparken

Kemalpaşazâde’nin yer verdiği hadislerden bir tanesi⁴⁶¹Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine aldığı Ebû Saîd el-Hûdrî’nin Hz. Muhammed (s.a.v) gelen rivâyetidir. “İblis: “yâ rabbi izzetime yemin olsun ki kulların yaşadığı müddetçe onları saptırmayı bırakmayacağım dedi. Allah teâlâ: “izzetime ve celâlime yemin ederim ki onlar benden bağışlanma istedikleri müddetçe bende onları bağışlamayı bırakmayacağım” dedi.”⁴⁶²

Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdalbaki ve İbrahim Adva (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba’ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), “Tahâret”, 39 (Hadis no: 51).

⁴⁵⁵Buhâri “Cihâd”, 72 (Hadis no: 2735).

⁴⁵⁶el-Bakarâ 2/238.

⁴⁵⁷Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut ve dğr (Beyrut: Müessesetü’r- Risale, 1999), 41/416.

⁴⁵⁸Tirmizî, “Salât”, 22 (Hadis no:182).

⁴⁵⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz* , 5/93-94 Diğerk örnekler için bk: 5/547; 6/13; 7/320.

⁴⁶⁰“Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar” Âl-i imrân 3/135.

⁴⁶¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 7/100.

⁴⁶²Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/253.

3.4.3.2 Tefsirlerden alıntı yaparak açıkladığı âyetler

Kemalpaşazâde, Kitabın birinci bâbı “Gizli açık bütün işlerde, amellerde, sözler ve hallerde ihlasın gözetilmesi ve belli bir niyetle yapılması” başlığı altında verilen, “Halbuki onlara ancak, dini yalnız O’na has kılarak ve Hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri, Namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.”⁴⁶³ Âyeti tefsirini Sa‘lebi’den yaparak, şöyle açıklamaktadır; “Tevrat’ta ve İncil’de Allah’ı birleyerek ihlasla ibadet etmekle emrolundular. (حُنَفَاءَ) kelimesi ise dinlerin hepsini terk edip İslam dinine yönelmektir. (وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ) namazın kılınması ise beden ile yapılan ibadetlerin en şerefliisidir. (وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ) O, fakirler ve ihtiyaç sahiplerine iyiliktir. (وَذَلِكُمْ) kendisiyle emrolunan şeydir. O da (دِينُ الْقِيَمَةِ) yani; inanç ve doğru dindir. Din kelimesi “kayyime” kelimesine izafe edilmiştir, “kayyime” kelimesi ise hakiki manasında, dinin sıfatıdır. Denilmiştir ki; (لَقِيَمَةٍ)kelimesi yukarı ismi geçen kitaplardır, işte bu din kendisiyle emredilenler ve Allah’a çağırın şeyler konusunda doğru kitapların dinidir.

Halil b. Ahmed: الْقِيَمَةِ “kelimesi الْقِيَمِ kelimesinin çoğuludur. القائم ve القِيمِ kelimelerimâna bakımından aynıdır.”⁴⁶⁴

Kemalpaşazâde “Murakabe” bâbının son âyeti “Allah gözlerin hâin bakışını bilir...”⁴⁶⁵ kısmını açıklarken (الْخَائِنَةَ) kelimesini Râzi’nin tefsirinden alıntı yaparak açıklamıştır. Râzi’ye göre; (الْخَائِنَةَ) “bakma eyleminin sıfatıdır ya da ihanet etmek manasında mastar olarak kullanılmıştır, (عَافِيَةَ) kelimesinin (مَعَاوَةَ) manasıyla kullanıldığı gibi.” Bu âyette (خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ) lafzıyla anlatılmak istenen mananın Râzi’ye göre, “kişinin bakmasının helal olmadığı bir şeye bakış atmasıdır.”⁴⁶⁶

“Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.”⁴⁶⁷ Âyetin tefsirini yaparken iktibasta bulunduğu *Envâr*’dan şu alıntıyı yapmıştır; “Muhabbet: Nefsin,

⁴⁶³” وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ“ Beyyine 98/5.

⁴⁶⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/17; Krş. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sâlebî, *el-Keşf ve’l-Beyân Tefsîru’s-Salebî*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2002), 10/261.

⁴⁶⁵” يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ“ el-Mü’min 40/19.

⁴⁶⁶Krş. Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzi, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Darû’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2000), 27/46; Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/285.

⁴⁶⁷” قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ“ Âl-i İmrân 3/31.

kendisinde tamlığın olduğunu düşündüğü bir şeye yönelmesidir, öyle bir sevgidir ki bu, ona yaklaştıran şeyleri de içinde taşır. Kul hakiki, tam, eksiksiz olan varlığın yalnızca Allah olduğunu, kendisinde ve başkalarında gördüğü her kemâlin, Allah'tan olduğunu, Allah'ın vermesiyle meydana geldiğini ve tekrar Allah'a döneceğini bildiğinde onun sevgisi Allah için olur. Bu durum Allah'a kullukta istekli olmayı ve ona yaklaştıracak şeylere rağbet etmeyi gerekli kılar, bu sebeple muhabbet bağlılıkta, itaatte, kullukta istekli olmak şeklinde yorumlandı ve peygambere itaat gerekli kılındı. (**يُحِبُّكُمْ اللَّهُ**) Emir cümlesinin cevabıdır. Yani sizden razı olsun manasıdır. Muhabbeti kıyas veya mecaz yoluyla açıkladı.”⁴⁶⁸

Kemalpaşazâde “Had cezalarının yerine getirilmesinde acımanın yasaklanması” başlığında verilen (**وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ**)⁴⁶⁹ âyetin tefsirini yaparken, herhangi bir rumuz ya da kaynak göstermeden İbn Kesir'den yapmış olduğu iktibasla şu şekilde açıklamıştır; “Allah'ın emrinin yerine getirilmesinde zina eden erkek ve kadına karşı herhangi bir acıma ve merhamet duyulmaması gerektiğini ama burada yasaklanan acıma ve merhametin insanın içinde kendiliğinden var olan ve herhangi bir sonuca sebebiyet vermeyecek yada cezanın uygulanmasına engel olmayacak merhametin kastedildiğini belirtmektedir, çünkü her insanda tabiatı gereği merhamet ve acıma duygusunun olduğunu, burada yasaklanan merhametin, hüküm verecek olan hâkimi, cezanın uygulanmasından geri durduracak bir merhametin kastedildiğini, hâkimin merhamet ve acıma sebebiyle cezadan vazgeçmesinin ise uygun olmadığını söylemektedir.”⁴⁷⁰

3.4.3.3 Kendisinin bizâtihi açıkladığı âyetler

Kemalpaşazâde âyetleri açıklarken bazen âyetin genel muhtevası üzerin de durmuş bazen de âyette geçen tek bir kelimeyi açıklamakla yetinmiştir.

⁴⁶⁸ Krş. Nâsirüddin Ebû Saîd Abdullah el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru İhyâi'l-türâsi'l-arabiyyi, 1418), 2/13; Kemalpaşazâde, el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz, 2/9.

⁴⁶⁹ en- Nûr 24/2.

⁴⁷⁰ Krş. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihabiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 6/5.

Âyetin genel muhtevasının açıklandığı yere örnek verecek olursak; doksan birinci bâbda verilen âyetin⁴⁷¹ açıklamasını bütün bir şekilde yapmıştır; “Allah teâla sizden hanginizin şaki hanginizin sâid olduğunu bilmektedir. Onları kendi hallerine bırak ve kendini onların hüsranlıklarıyla oyalama, onlara hidâyet etmek senin görevin değil senin yapman gereken sadece tebliğdir.”⁴⁷²

Genel muhtevanın açıklandığı diğer bir örnek ise, Bakara sûresinden istişhâd edilen âyetin⁴⁷³ tefsirinde kendi açıklamalarına yer vererek, dünya hayatında iyiliklerin yapılmasını ve bu iyiliklere, Allah’ın onları güzel bir hâl üzere ölmekle rızıklandırması için yapışılması gerektiğini, eğer kişi, güzel işleri yapar vaziyetteyken ölürse kerîm olan Allah tarafından hayra olan niyeti sebebiyle kişiye karşılığının verileceği ve o niyete muvaffak kılınacağını, o niyetin kişiye kolaylaştırılacağını belirtmiş ve kimin niyeti sâlih ameller olursa Allah’ın o kişiyi niyetinde sabit tutacağını bilgisine yer vermiştir.⁴⁷⁴

3.4.4 Riyazü’s-Sâlihîn’deki Âyetlerin Bâb Başlığıyla Münâsebetini Vermesi

Kemalpaşazâde, bâb başlığı ile başlığın içerisinde, Nevevî tarafından yer verilen âyetlerin muhtevâ bakımından birbirleriyle ilişkileri olduğuna dikkat çekmek için bazı yerlerde âyet ve bâb başlığının münasebetine değinmiştir.

“Verâ ve şüpheli şeylerden kaçınma” bâbı altında verilen “...bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır.”⁴⁷⁵ Âyetin bâb başlığıyla alakasına yer veren Kemalpaşazâde,

(وجه مناسبة هذه الآية لهذا الباب) başlığı açarak şu açıklamaya yer vermiştir: “Şüpheli şeylerde, kişiye gerekli olan ihtiyat ve çekingenliktir. Kişi sakınılması gereken şeylerin etrafında dolaşamaz, kim sözlerinde ve fiillerinde şüpheli şeyleri alışkanlık haline

⁴⁷¹ "إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَابِينَ" en-Nahl 16/125.

⁴⁷² Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/47.

⁴⁷³ Bakara 2/132.

⁴⁷⁴ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/106 Diğer örnekler için bk: 5/205; 7/55.

⁴⁷⁵ "وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ" en-Nür 24/15.

getirip çoğaltırsa ve o bunları hafife alırsa onun harama düşmesi muhtemeldir. Bu da Allah katında büyük bir şeydir.”⁴⁷⁶

Bir başka örnek ise “İki yüzlülüğün kötülenmesi” bâbında Nevevî’nin verdiği “insanlardan gizlerler de Allah’tan gizlemezler. Halbuki geceleyin, O’nun razı olmadığı sözü düzüp kururken O, onlarla beraberdi. Allah yaptıklarınızı kuşatıcıdır. (O’nun ilminden hiçbir şeyi gizleyemezler.)”⁴⁷⁷ âyeti hakkında İbn Kesir’den alıntılanarak kısa bir aktarım yaptıktan sonra (وجه مناسبة الآية لترجمة الباب) diyerek kendisi şu açıklamaya yer vermiştir: “münafıkların ahlakı ve onların lanetlenmiş davranışları zemmedilmiştir. İki yüzlü bir kişi yaptıklarını insanlardan gizlese bile Allah’tan gizleyemez.”⁴⁷⁸

3.4.5 Âyetlerin Özünü Açıklaması

Kemalpaşazâde, bazı âyetleri açıklarken ilgili tefsirlerden yararlanarak gerekli açıklamaları ve iktibasları yaptıktan sonra “her şeyin özü, katkısız olanı”⁴⁷⁹ manasına gelen اللباب başlığı açarak konuyu özetlemiş olsa da bu uygulamaya sıklıkla yer vermemiş bu başlıklara birkaç yerde rastlanmıştır. Onlardan bir tanesi; “Sünnet’in ve edeplerinin korunması” başlığında verilen konuyla ilgili ayette “evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın...”⁴⁸⁰ kısmının açıklamasını İbn Kesir’den alarak şu şekilde yapmıştır; “Allah’ın evlerinizde âyetlerinin ve hikmetinin okunması sebebiyle size kıldığı bu ayrıcalığı ve Allah’ın sizin üzerinizde olan nimetlerini hatırlayın, bu sebeple ona şükür ve hamd edin” dedikten sonra اللباب başlığı koymuş, hikmet kelimesi hakkında şu açıklamayı yapmıştır; hikmet’in ne olduğu hakkında iki görüş vardır; birincisi, kitaptır. İkincisi ise çoğunluğun görüşüyle beraber sünnettir. Sünnet’in ise tilaveti söz konusu değildir, sünneti tilavet ettim denilmez. Ebû Ali demiştir ki; Tilâvet kelimesi sadece Allah’ın Kitabı için kullanılan bir ifadedir.”⁴⁸¹

⁴⁷⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/467.

⁴⁷⁷en-Nisâ 4/108. مَا لَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَفْعَلُونَ مُحِيطًا

⁴⁷⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 6/258 Diğer örnekler için bk: 2/189; 3/511.

⁴⁷⁹Krş. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luga Sihâh fi'l-luga*, thk. Ahmed Abdül-Gafur Attar (Beyrut: Darul-İlim lil-Melayin, 1987), 1/216; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kamûs*, y.y.Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 4/196.

⁴⁸⁰“وَأَذْكُرُنَّ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ” el-Ahzâb 33/34.

⁴⁸¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 2/13.

الباب başlığına başka bir örnek verilecek olursa “Nasihât” başlığı altında gelen “müminler ancak kardeşirler”⁴⁸² âyetin açıklamalarında âyetin özünü şöyle açıklamıştır; “Selmân-ı Fârisî derdi ki; ben İslâm’ın oğlu Selmân’ım. Bu sözün ilgili âyetle münasebeti özü itibariyle iki yönden ele alınır;

Birinci yönü: Mümin’in diğer müminlere nasihatini esirgememesi gerekir tıpkı kardeşine nasihati esirgemediği gibi çünkü müminler ancak kardeşir.

İkinci yönü ise: İki mümin tartıştığı ve birbirleriyle darıldıkları zaman onların arasının düzeltilmesi gerekir.⁴⁸³

3.4.6 Nevevî’nin Bahsettiği Âyetlerin Haricinde Bâbla Alakalı Başka Âyetlere Yer Vermesi

Bilindiği üzere Nevevî *Riyâz*’ındaki tertip usulünde hadislerin konularına ayırmış her bir konu için ayrı bir bâb başlığı açmıştır, koyduğu başlıkların altına ise konuyla alakalı hadislere yer vermeden önce hadislerin vermek istediği mesaja uygun âyetlerden örnekler getirmiştir. Bahsi geçen bu uygulamaya da şerhin çoğunluğunda rastlanmamış birkaç yerde tespit edilmiştir. “Murakabe” bâbında Nevevî, (eş-Şuarâ 26/218-219, el-Hadîd 57/4, Âl-i İmrân 3/5, el- Mü’min 40/19)’uncu âyetleri bâb başlığının hemen altına eklemiş ve “bu konuyla alakalı daha birçok âyet söylenilebilir” dedikten sonra hadislere geçmiş, başka herhangi bir âyet örneğine yer vermemiştir.⁴⁸⁴ Kemalpaşazâde ise Nevevî’nin vermiş olduğu âyetlerin açıklamalarına detaylıca yer verdikten sonra Nevevî’nin, bu konuyla alakalı bir çok âyet vardır sözünü nakletmiş, kendisi de Nevevî’nin örneklerine ek olarak; (el-Bakara 2/235, en-Nisâ 4/1)’inci âyetleri delil olarak kullanmıştır, ancak kendisinin örnek vermiş olduğu bu âyetlerde herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸² el-Hucurât 49/10.

⁴⁸³ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 2/97-98.

⁴⁸⁴ Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, 51.

⁴⁸⁵ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/286 Diğer örnek için bk: 7/13.

3.4.7 Şerhini Yaptığı Hadisleri Numaralandırırken İzlediği Metod

Kemalpaşazâde, hadisleri şerh ederken hadislerin sırasını *Riyazü's-Salihin*'de geçtiği şekliyle vermiştir ama hadisleri açıklarken attığı başlıklar değişmektedir. Mesela;

Birinci bâb olan “ihlas” başlığı altında Nevevi on iki hadis vermiştir, Kemalpaşazâde burada geçen on iki hadis için ayrı ayrı başlıklar atarak العاشر/الثاني عشر ... الاولا/الثاني

Birden on ikiye kadar her hadis için ayrı başlık açmıştır.⁴⁸⁶ İkinci bâb olan “Tevbe” bahsinde ise الاول و الثاني diyerek ikişerli başlık açmışsa da tek tek şerh ettiği de görülmektedir.⁴⁸⁷

Kemalpaşazâde, üçüncü bâb olan “Sabır” başlığı altında gelen yirmi dokuz hadisi ise şu şekilde sıralamıştır; ona kadar tek tek başlık atarak açıklamış, onuncu hadisin şerhini yaptıktan sonra (فصل فيمن كُفَّ لهم الابصار من ذوي البصائر والاختيار) diyerek başlık açılmış, sahabe ve tâbiîn'den gözleri görmeyen kimselerin isimlerine yer verilmiştir.⁴⁸⁸ Bu fasıldan sonra yirmi altıncı hadise kadar ayrı başlıklar açmış yirmi yedi, yirmi sekiz, yirmi dokuzuncu hadise hiçbir başlık atmadan şerhlerini yapmıştır.⁴⁸⁹ Ayrıca fasıl koyma işlemi sadece, farklı hadislerin arasına ayrı bir bölüm olarak konmayıp tek bir hadisin içerisinde de birden fazla fasıl başlığı konularak hadis içi, ek açıklamalara yer verilmiştir.⁴⁹⁰

“Korku” başlığı altında verilen hadislerin altıncısından onuncusuna kadar (السادس الي العاشر) diyerek aynı başlık altında açıklamıştır.⁴⁹¹

⁴⁸⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 1/20-77.

⁴⁸⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 1/105-160.

⁴⁸⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 1/213-214.

⁴⁸⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 1/175-259.

⁴⁹⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 5/240, 242.

⁴⁹¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 3/34-36.

Kemalpaşazâde'nin altı hadisi (الأول الي السادس) diyerek tek başlık altında açıkladığı görülmekle beraber⁴⁹² Bazen de hiçbir başlık atmadan hadisi verip doğrudan hadisin şerhine başladığı da olmuştur.⁴⁹³

Bilinmektedir ki Hadis kitaplarında geniş kapsamlı olan bölümler kitap, kitabın konusuyla alakalı alt başlıklara ise bâb ismi verilmektedir bunu üzerine şerhin tertibinde dikkat çeken bir başka husus vardır ki, Kemalpaşazâde kitapla alakalı olan bâbı belli etmek için (تابع كتاب الفضائل) kavramını kullanmış daha sonra bâb başlığını vermiştir. “Abdestin fazileti” isimli bâb başlığını atmadan önce “faziletler kitabının devamı” diyerek üst başlığı belli etmiştir.⁴⁹⁴

Şerhin tamamında Nevevi'nin usulü gibi sadece bâb başlıklarını belli etmiş kitap bölümlerini ayırmamış olduğu görülse de “Kitâbü'l-Edeb”⁴⁹⁵ “Kitâbü'l- Âdâbü'd-Tâam”⁴⁹⁶ ve “Kitâbü'l- Libâs”⁴⁹⁷ kısımlarının ayrıca bir bölüm olduğunu belli ederek tek bir sayfaya yukarıda geçtiği gibi başlıklar atarak yeni bir bölüme başladığını göstermek istemiştir.

Şerhin sıralamasında dikkat çeken bir başka husus ise sadece bir yerde rastladığımız peygamberimizin istihare namazını ve duasını öğrettiği hadisin⁴⁹⁸ açıklamalarından sonra hâtıme başlığı açarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bilgilere yer vererek, hayırlısını isterken kolay ve afiyet içerisinde bir hayrın istenilmesinin gerektiğinin, zira hayır olanın belanın içinde olabileceği vurgusu yapılmıştır.⁴⁹⁹

3.4.8 Hadis Metinlerindeki Kelimelerin Dil Bilgisi Kurallarına Göre Tahlili

Kemalpaşazâde, hadislerde geçen ifadelerin doğru anlaşılması için kelimelerin irâbı ve cümledeki konumları ile ilgili açıklamalara eserinde yer vermiştir.

⁴⁹²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 3/241-244.

⁴⁹³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 4/143, 261, 445.

⁴⁹⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 5/5.

⁴⁹⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 4/13.

⁴⁹⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 4/137.

⁴⁹⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 4/197.

⁴⁹⁸Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 313-314; Buhârî, “Daavât”, 48 (Hadis no: 6019).

⁴⁹⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 4/121-122.

Otuz dokuz numaralı hadiste geçen⁵⁰⁰(يُصِيبُ) kelimesinin tahlilinde şu bilgilere yer verilmiştir; “meçhul olarak gelmiştir. Fâili açıkça belirtilmemiş olan bu cümlemin mef’ul’ü ya; (مِنْهُ) kelimesinde deki (هُ) zamiridir ve Allah’a râcidir ve Allah’ın hükmüyle kul musibete uğrar anlamındadır. Ya da (مِنْهُ) tamamı mef’ul kabul edilip câr-mecrûr konumunda (هُ) zamirini kula râci kabul edilir.”⁵⁰¹

Bin elli numaralı rivâyette⁵⁰²(يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ) kısmını dil bilgisi yönünden açıklarken;

(يَتَعَاقَبُونَ) fiilinde gelen vâvü’l cemâa’nın fail zamiri olduğunu, fail akılsız çoğul olup fiilin ise başta geldiği takdirde fiilin müfret olarak gelmesi gerekirken neden bu cümlede melâike’ye uygun olarak çoğul kullanılmasının sebebini Benî Hâris lehçesinde böyle bir kullanımın olduğunu belirterek buna benzer olarak (أَكَلُونِي الْبَرَاعِيثُ) “pireler beni yediler” derken yediler de vâvü’l cemâa’nın kullanımıyla hadiste geçen kullanımın aynı olduğu belirtilmiş bazı arap dili âlimleri tarafından

(أَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) âyetini⁵⁰³ de bu duruma hamledildiğini, Sibeveyh ve diğer Nahiv bilginlerine göre ise, fiilin öne geçmesi durumunda zamirin belli edilmesinin câiz olmadığı melâike’nin ise vâvü’l cemaâ’nın bedeli olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁴

3.4.9 Hadis Metinlerindeki Kelimelerin Zaptını Belirleme

Kemalpaşazâde’nin şerhinde önemli bir yer kaplayan uygulamalarından bir tanesi de bâb başlığı, âyet ya da hadis metni içerisinde geçen kelimelerin zaptının belirlenmesi ve kelimelerin anlamının açıklanmasıdır. Bin yirmi dokuz numaralı Peygamberimizin, bir kabristanlığa gelip kabirdekilere selam vermesinin anlatıldığı hadiste⁵⁰⁵ geçen

⁵⁰⁰Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 42; مِنْ يُرِدُ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُصِيبُ; Buhârî, “Merdâ”, 1 (Hadis no: 5321).

⁵⁰¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/224.

⁵⁰²Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 409; Buhârî, “Mevâkîf”, 15 (Hadis no: 530); Müslim, “Mesâcid”, 210 Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Birtakım melekler geceleyin, diğer birtakımı da gündüz vakti birbiri ardınca gelip sizin aranızda bulunurlar. Onlar sabah namazı ile ikinci namazında bir araya gelirler. Geceleyin aranızda kalmış olanlar Allah’ın huzuruna çıkarlar. Allah Teâlâ, kullarının halini çok iyi bildiği halde, meleklerle: –Kullarımı ne halde bıraktınız? diye sorar. Melekler: –Onları namaz kılarken bıraktık; yanlarına da namaz kılarken varmıştık, derler.” .

⁵⁰³el-Enbiyâ 21/3.

⁵⁰⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 5/53 Diğer örnekler için bk: 2/562; 4/261, 273; 6/97; 7/143, 240.

⁵⁰⁵Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 403; Müslim, “Tahâret”, 39.

(المقبرة) kelimesinin okunuş vecihleri hakkında ba'nın dammeli, fethalı veya kesra ile okunabileceğini yalnız kesra ile kullanımın az olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁶

Başka bir örnek ise, dokuz yüz seksen üç numaralı Hz. Peygamber (s.a.v)'in gece yolculuk yaparken yapmış olduğu duanın bize öğretildiği hadiste yer alan (يدب) kelimesinin harekelenmesi hususunda Kemalpaşazâde şu açıklamaya yer vermiştir; “ yâ'nın fethalanması, del'in kesralanması şeklinde okunur. Mastarı (ديب)dir. Mana olarak ise aheste bir yürüyüş tarzını anlatır.” Diyerek kelimenin mana ve zaptını açıklamıştır.⁵⁰⁷

3.4.10 Hadis Metinlerindeki Kelime ve Cümlelerin Mânâlarının İzah Edilmesi

Şerhin en göze çarpan ve şerhte sıklıkla rastlanan metotlarından birisi de hadislerde geçen kelimelerin ve cümlelerin manalarının açıklanmasıdır. Bu başlıkla alakalı ilk örneğimiz, Hz. Aişe'den gelen “Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur ama cihat ve niyet vardır, Allah için savaşa çağırıldığınız zaman ona katılın”⁵⁰⁸ rivâyetidir. Kemalpaşazâde hadisin şerhini yaparken *el-Minhâc*'dan alıntı yaparak şu ifadelerle yer vermiştir; “dârülharp'den dârülislam'a olan hicret, kıyamet gününe kadar devam etmektedir, bu hadis iki şekilde yorumlanmaktadır,

Birincisi; Mekke'nin fetih edilmesinden sonra Mekke'den hicret yoktur, çünkü artık orası İslam yurdu olmuştur, oradan hicret düşünülmez.

İkinci ve doğru olan görüş ise; istenilen, faziletli, mühim olan hicretin, kişiyi ve ehlini görünür bir imtiyazla ayrıcalıklı kılmasıdır, bununla beraber Mekke'nin fethiyle hicret bitmiştir ama kişiyi ve ehlini ayrıcalıklı yapan imtiyaz, sâlih niyet ve cihatla elde edilebilir. Bu hadiste niyetin hayırlı olmasına teşvik vardır ve kişi niyetine göre ödüllendirilir.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/15.

⁵⁰⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/576.

⁵⁰⁸Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 18; حدثنا عمرو بن علي حدثنا يحيى حدثنا سفيان قال حدثني منصور عن مجاهد عن طاوس عن ابن عباس (لا هجرة بعد الفتح و لكن جهاد و نية و إذا استنفرتم فانفروا) Buhârî, “Cihâd”, 27 (Hadis no: 2670); Müslim, “Hac”, 445; Tirmizî, “Hicret”, 33 (Hadis no: 1590).

⁵⁰⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/37-38.

Bir başka örnek ise “ihlas” başlığı altında gelen Ebû Hüreyre rivâyetidir, “Allah sizin bedenlerinize ve yüzlerinize bakmaz ama kalplerinize, amellerinize bakar”⁵¹⁰ anlamındaki hadis de geçen, bakmak anlamında kullanılan (النظر)’ın mânâsını mezkûr eserden alıntı yaparak şu şekilde açıklamıştır; “Nazar’ın mânâsı: O bir tercihtir, rahmettir, lütuftur. Çünkü nazar, bakan kişi için sevginin delilidir. Bakışın terk edilmesi, gözün o şeyden çevrilmesi ise nefretin varlığı ve sevginin olmadığının göstergesidir. İnsanların yönelimleri, beğenilen görüntülere ve kazanç sağlayan mallardır. Yarattıklarına benzemekten münezzeh olan Allah Teâlâ ise nazarını sırra ve öz olana has kılmıştır, onlar kalp ve ameldir. Şu hâlde nazar, cisimler ve mânâ üzerinde meydana gelir. Göz ile olan nazar, cisimlerdir. Basiretle olan nazar ise mânâyadır.⁵¹¹

Üç yüz doksan altı numaralı İbn Mes‘ûd’dan rivâyet edilen; “Sizden birinizin yaratılışının başlangıcı, annesinin karnında kırk günde derlenir toplanır. Sonra ikinci kırk günlük süre içinde pıhtı hâline döner. Sonra da bir o kadar zaman içinde bir parça et olur. Daha sonra Allah bir melek gönderir ve melek, ona ruh üfler. Bu melek dört şeyle; anne rahmindeki canlının rızkını, ecelini, amelini, iyi biri mi, yoksa kötü biri mi olacağını yazmakla emrolunur.”⁵¹² Hadisi şerifinde geçen (العلاقة, المضقة, النطفة) kelimelerini Tıbbî’nin *mişkat* şerhinden alıntı yaparak şu şekilde açıklamaktadır:⁵¹³

(العلاقة): “Cansız katı bir kandır.” (المضقة): “Ağızda çiğnenebilecek miktarda et parçasıdır.” (النطفة): “Meni olarak isimlendirilen az bir sudur, nutfe için akıcı bir madde denilebilir.”⁵¹⁴

Beş yüz altmış bir numaralı helal kazançtan tasadduk etmenin kıymetinin anlatıldığı hadis de⁵¹⁵ geçen (العدل) kelimesini İbn Esir’den alıntı yaparak açıklayan

⁵¹⁰عن أبي هريرة رفعه إلى النبي صلى الله عليه وسلم قال: (إن الله لا ينظر إلى صوركم وأموالكم . ولكن إنما ينظر إلى أعمالكم وقلوبكم) Müslim, “Birr”, 34; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru’l Fikr, ts.), “Zühd”, 9 (No. 4143).

⁵¹¹Ebü’s-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn İbn Esir, *en-Nihâye fî Gâribi’l-Hadîs ve’l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tânâhî (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, 1979), 5/77; Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/56.

⁵¹²Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 190; Müslim, “Kader”, 2643.

⁵¹³Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/22.

⁵¹⁴Şerefüddîn et-Tıbbî, *el-Kâşif an hakâ’iki’s-sünen* (Şerhu’t-Tıbbî alâ Mişkâti’l-Masâbih), thk. Abdülhamid Hindâvî (Riyad: Mektebetü Nizâr. Mustafa el-Bâz, 1997), 2/534.

⁵¹⁵Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 256; ثَمَّ يُرِيدُهَا لِصَاحِبِهَا ، وَلَا يَقْبَلُ اللَّهُ إِلَّا الطَّيِّبَ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُهَا بِمِثْلِهَا ، كَمَا يُرِيدُ أَعْدَاكُمْ فَلَوْ هُوَ حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ (Buhârî, “Zekât”, 7 (Hadis no: 1344).

Kemalpaşazâde şu ifadelere yer vermektedir: “Ayn harfi fethalı veya kesralı olabilir. Benzer, eş manasındadır. Denilmiştir ki; fethalı olduğunda aynı cinsten olan bir şeyin mislidir, kesralı olduğunda aynı cinsten olmayan bir şeyin mislidir.”⁵¹⁶

Bir kimsenin abdesti adabına uygun şekilde alıp daha sonra kelime-i şehâdet getirdiğinde cennetin kapılarından hangisinden girmek isterse ondan girilmesine izin verileceğinin müjdelendiği bin otuz iki numaralı hadisin⁵¹⁷ açıklamalarında verdiği bilgiler ise şu şekilde geçmektedir; “Abdestten sonra kelime-i şehâdet sözünün söylenmesinin Allah’a yapılan bir amel olduğunu, Abdestin putperestlerin yaptığı bir ibadet olmadığını, herhangi bir kimsenin Allah’tan başka bir şeye ibadet etme kastıyla abdest almadığı belirtilmiştir. Müslüman bir kişi abdest aldığı organlarının kirlerden arınacağı kelime-i şehadet söylediğinde ise günahlarının bağışlanacağı ve bu takdirde cennetin istediği kapısından girmeye hak kazanacağı şeklinde açıklamıştır.”⁵¹⁸

Bin yedi yüz yetmiş üç numaralı “Bir bâbanın mal bağış yaparken evlatları arasında ayırım yapmasının hoş olmaması” bâbında Nu‘mân b. Beşir’den gelen rivâyette geçen (النُّحْلُ) kelimesinin izahını İbnü’l-Esîr’in *en-Nihâye*’sinden (نه) rumuzunu belirterek, alıntı yapmıştır; “Hediye ve bağış anlamına gelen bu kelime, herhangi bir karşılık ve bedel olmaksızın yapılan verme işidir. Bu kelimenin mazi, muzari ve mastar kalıpları نَحَلَ-يُنْحَلُ-نُحْلًا şeklinde gelmekle beraber mastarı nûn harfinin ötreli olmasıyla (النَّحْلَةُ) şeklinde nûn harfi kesralı olarak geldiğinde ise hediye manasına gelen (العَطِيَّة) olarak kullanılır.”⁵¹⁹

Komisyonculuğun yasaklanması bâbında gelen bin yedi yüz yetmiş sekiz no’lu hadisin Müslim’den gelen bir rivâyetinde “Hz. Peygamber satış yapacak kişilerin yolda karşılaşılıp ucuz fiyattan ürün almalarını, şehirli kimsenin köylünün malını ucuzdan alıp kendisinin daha yüksek bir fiyatla satmasını, bir kadının, evleneceği bir erkeğe evli olduğu din kardeşi bir kadını boşamayı şart koşmasını, pazarlığı yapılmış bir mal üzerine pazarlık yapmayı, müşteri kızıştırmayı ve satılık hayvanın sütünü sağmayarak

⁵¹⁶Krş. İbn Esir, *en-Nihâye fî Gâribi’l-Hadis ve’l-Eser*, 3/418; Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/379.

⁵¹⁷Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 405; Müslim, “Tahâret”, 17.

⁵¹⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 5/21.

⁵¹⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 7/18.

memesinde biriktirmeyi yasakladı.”⁵²⁰ Hadisini açıklarken وَالنَّصْرِيَّةَ النَّجْشَ عَنْ نَهَى kısmını (ن) rumuzu koyduktan sonra; Nevevî’den naklederek, “النَّجْشَ” kelimesini, nûn’unfethalı, cim harfinin cezmlı, şin harfinin ise kelimenin cümlede geldiği konuma göre değişebileceğini belirterek, mana olarak, alma amacı gütmeyeceği halde sırf malın fiyatını arttırmak, diğer alıcıları kandırmak için yapılan bir iş olup icma‘ ile haram olduğunu, fiyat arttırma işini yapanların ise günah işlediklerini, bu mal arttırma işlemi eğer malı satan kişinin bilgisi dahilinde olmuyorsa satıcıya herhangi bir sorumluluğun olmadığı eğer bu işlemin satıcı ve kızıştırılan kişinin anlaşması dahilinde gerçekleşiyorsa her iki tarafında günaha girdiğini ancak malı satan ve ürüne talip olanlar arasında herhangi bir anlaşma olmadan açık arttırma misali kendiliğinden gelişen bir durum var ise alışverişin geçerli olacağını çünkü burada herhangi bir aldatmanın söz konusu olmadığını belirtmiş, İmam Mâlik’in görüşü olarak içinde aldatmanın olduğu bir alışverişin geçersiz olduğunu nakletmiştir. İmam Şafî ise hadiste geçen (النَّصْرِيَّةَ) kelimesini; koyun ve dişi devenin sütünü iki veya üç gün sağımını yapmadan süt birikene kadar sağılmaması şeklinde açıklamıştır. Bunu yapmaktaki sebep hayvanın, değerli ve bol süt veren bir hayvan olarak gösterilerek müşterisinin ve fiyatının arttırılmak istenmesidir.”⁵²¹ Konuyla alakalı örneklere şerhin birçok yerinde rastlanmaktadır.⁵²²

3.4.11 Hadislerin Âyetlerle İzahı

İslam dininin temel kaynağının Kur’an-ı Kerim olması ve İslami ilimlerin hepsinin yegâne müraacatmercii’nin Kur’an olması sebebiyle hadis şerh literatürün de de çokça ismi geçmekte olan bir başlık vardır ki, Hadislerin âyetlerden deliller getirilmesiyle açıklanmasıdır. Kemalpaşaâde’nin şerhinde de bu duruma sıklıkla rastlanmış hadis yorumlarında âyetlerden örnekler getirilmiştir. Şerhte âyetlerle açıklanan hadisler, genellikle Kemalpaşazâde’nin farklı şerhlerden yaptığı iktibasların içinde yer alan âyetler olması sebebiyle burada iktibasların içerisinde yer alan ayetlere yer verilmeyip

⁵²⁰Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 636; Buhârî, “Şurût”, 11 (Hadis no: 2577).

⁵²¹Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhac şerhu Sahihi’l-Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1392), 10/158-165; Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 7/33-34.

⁵²²Diğer örnekler için bk: Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/233; 3/373; 6/78; 6/139.

sadece Kemalpaşazâde'ye ait ifadelerde yer alan âyetler örnek olması için sunulmuştur.

Kemalpaşazâde, sekiz yüz otuz altı numaralı hadiste ⁵²³ geçen “وَلَمْ يُصَلُّوا عَلَى نَبِيِّهِ” ibarede Allah'ın resûlüne salavatla “Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, Resûl de onlar için istiğfar etseydi, Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı.”⁵²⁴ Âyetine telmih yapıldığını belirtmiştir. ⁵²⁵ Kemalpaşazâde'nin buradaki metoduna şerh içerisinde nadir rastlanmaktadır.

Başka bir örnek; “Ümit” bâbında verilen dört yüz yirmi sekiz numaralı Enes (r.a)'dan gelen rivâyette “Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Gerçek şudur ki kâfir bir iyilik yaptığı zaman, onun karşılığında kendisine dünyalık bir nimet verilir. Mümine gelince, Allah onun iyiliklerini âhirete saklar, dünyada da yaptığı kulluğa göre ona rızık verir.” ⁵²⁶ Kemalpaşazâde hadisi şöyle açıklamaktadır: “Bu hadis sanki Allah Teâla'nın şu sözünün tefsiridir. “Kim, (yalnız) dünya hayatını ve zinetini istemekte ise, işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. İşte onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir; (dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir; yapmakta oldukları şeyler (zaten) bâtıldır.”⁵²⁷ Diyerek hadis ile âyeti irtibatlandırmıştır. ⁵²⁸

3.4.12 Hadislerin Hadislerle İzahı

Kemalpaşazâde, şerhinde yer verdiği hadislerde, çoğu zaman hadislerin senetlerini zikretmemiş sadece sahabî râvisini ya da hadisin son tabakasında bulunan râvi'nin ismini belirtmekle yetinmiştir. Senediyle beraber yer verdiği rivâyetlerin sayısı oldukça azdır. Bununla beraber hadislerin hükümlerine de nadir de olsa değinen Kemalpaşazâde, şerhte yer verdiği hadisler için âlimlerin eserlerinden nakiller

⁵²³Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 347; الأ؛ وَلَمْ يُصَلُّوا عَلَى نَبِيِّهِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَا جَلَسَ قَوْمٌ مَجْلِسًا لَمْ يَذْكُرُوا اللَّهَ فِيهِ، وَلَمْ يُصَلُّوا عَلَى نَبِيِّهِ، إِلَّا كَانَتْ عَلَيْهِمْ تَرَةٌ، فَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُمْ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُمْ. Tirmizî, “Daavât” 8 (Hadis no: 3380).

⁵²⁴en-Nisâ 4/64.

⁵²⁵ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/304.

⁵²⁶Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 203; Müslim, “Münâfikun”, 57.

⁵²⁷ Hüd 11/15-16.

⁵²⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/104.

yaparak, “sahih”, “hasen”, “zayıf” gibi hükümlerini belli etmiştir. Sahih hadislerle yapmış olduğu izahlara örnek verilecek olursa;

“Ebû Cürey Câbir b. Süleym (r.a) şöyle dedi: Fikirlerine insanların başvurduğu bir zat gördüm; onun her söylediğini kabul edip yerine getiriyorlardı. Bu zat kimdir? diye sordum. Allah’ın resûlüdür (s.a.v) dediler. Ben iki defa: aleyke’s-selâm yâ resûlallah sana selâm olsun ey Allah’ın resûlü, dedim. Resûl-i Ekrem: “Aleyke’s-selâm deme; aleyke’s-selâm, ölümlere verilen selâmdır. es-selâmü aleyke, selâm sana olsun, de” buyurdu. Ben: Sen Allah’ın resûlü müsün? diye sordum. Resûl-i Ekrem: “Ben, sana bir sıkıntı ve darlık geldiği zaman dua ettiğinde senden o sıkıntı ve darlığı gideren, sana bir kıtlık yılı isâbet ettiğinde dua edince senin için mahsul bitiren, çölde veya sahrada deven kaybolduğu zaman dua edince deveni sana geri getiren O Allah’ın resûlüyüm” buyurdu. Bunun üzerine ben: Bana tavsiyede bulunsanız, dedim. Hz. Peygamber: “Hiç kimseye sövme” buyurdu. Ben de ondan sonra ne hür ne köle hiçbir kimseye ne deve ne koyun hiçbir hayvana sövmedim. Sonra tavsiyesine şöyle devam etti: “Hiçbir iyiliği küçük görme; kardeşinle güler yüzlü bir vaziyette konuş, çünkü bu da bir iyiliktir. Elbisenin eteklerini dizinin aşağı tarafına kadar kaldır. Eğer bundan hoşlanmazsan topuklarına kadar indir. Fakat elbiseni yerde sürünecek kadar uzatma, çünkü bu kibirden ve kendini beğenmekten ileri gelir; Allah kibirlenip kendini beğenenleri sevmez. Eğer bir kimse sana söver veya sende bulunduğunu bildiği bir şey sebebiyle seni ayıplarsa, sen o kişi hakkında bildiğin şeyler sebebiyle onu ayıplama. Onun bu davranışının vebâli kendine aittir.”⁵²⁹ Kemalpaşazâde hadisin şerhini yaparken yer verdiği, İyâz b. Hımâr Mücâşi’nin Hz. Peygamber (s.a.v)’e gelerek, kendisinin bir suçu olmadığı halde şahsına hakaret eden bir adamdan intikam almasının sakıncasının olup olmadığını sorması üzerine Efendimizin: “karşılıklı hakaretleşen iki şeytandır. Birbirlerine kötü davranırlar.”⁵³⁰ Burada iktibas olarak kullandığı rivâyetin sonuna “hafız Zeynüddîn el-İrâkî bu hadis sahih demiştir” diyerek hadisin hükmünü açıklamıştır.⁵³¹

⁵²⁹Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 335; Ebû Dâvûd, “Libâs” 28 (Hadis no: 4084).

⁵³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/32.

⁵³¹ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 4/235 Diğer örnekler için bk: 5/246; 6/215.

Kemalpaşazâde'nin şerhte hasen rivâyetlere yer verdiği örnekler ise, bir numaralı bâb olan niyet bâbındaki âyetlerin açıklamasını yaparken kullandığı bir hadisin tahrîcine yer vermiş hadis hakkında İbn Mâce'nin hasen dediğini nakletmiştir.⁵³² başka bir örnek; Ebû Hüreyre'den gelen rivâyette, “Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah’a yemin ederim ki, ben bazan açlıktan karnımı yere dayar, bazan da mideme taş bağlardım. Bir gün sahâbîlerin geçtikleri yol üzerine oturmuştum. Resûlullah (s.a.v) benim yanımdan geçti ve beni görünce gülümsedi. Kalbimden geçeni yüzümden anladı ve: “Ebû Hüreyre!” dedi. Ben: Buyurunuz, yâ resûlallah! dedim. Resûl-i Ekrem: “Beni takip et” buyurdu ve yoluna devam etti. Ben de peşinden yürüdüm. Hz. Peygamber evine girdi; ben de girmek için izin istedim, izin verdi; içeri girdim. Bir kap içinde süt buldu ve: “Bu süt nereden geldi?” diye sordu. Falan erkek veya falan kadın onu size hediye etti, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: “Ebû Hüreyre!” diye seslendi. Ben: Buyurunuz, yâ resûlallah! dedim. “Suffe ehline git, onları bana çağır” buyurdu. Ebû Hüreyre der ki: Suffe ehli İslâm konuklarıydı. Onların ne sığınacak aileleri ne malları ne de bir kimseleri vardı. Peygamber’e bir sadaka geldiğinde onlara gönderir, kendisi ondan hiçbir şey almazdı. Şâyet gelen bir hediye ise, onlara da gönderir, kendisi de ondan bir parça alır ve böylece gelen hediyeyi onlarla paylaşırdı. Hz. Peygamber’in Suffe ehlini davet etmesi hoşuma gitmedi. Kendi kendime: Bu süt, suffe ehli arasında kime yetecek ki! O sütü içmek sûretiyle kuvvetlenmeye ben daha çok hak sahibiyim. Oysa onlar geldiğinde Resûlullah bana emreder, ben de onlara veririm; belki de o süttten bana kalmaz. Fakat Allah’ın ve Resûlullah’ın (s.a.v) emrine itaat etmemek de olmaz, dedim. Neticede onlara gittim ve kendilerini davet ettim. Onlar bu daveti kabul ettiler ve içeri girmek için izin istediler, kendilerine izin verildi ve onlar da evde yerlerini aldılar. Hz. Peygamber: “Ebû Hüreyre!” diye seslendi. Ben: Buyurunuz, yâ resûlallah! dedim. “Al, onlara ver!” buyurdu. Ben de süt kabını aldım, herkese vermeye başladım. Verdiğim kişi kanıncaya kadar içiyor, sonra kabı geri veriyor, ben bir başkasına veriyordum, o da kanıncaya kadar içiyor sonra geri veriyordu. En sonunda kabı Nebî (s.a.v) verdim. Topluluğun hepsi süte kanmışlardı. Resûlullah kabı alıp elinde tuttu ve bana bakıp gülümsedi. Sonra: “Ebû Hüreyre!” dedi. Buyurunuz, yâ resûlallah! dedim. “Bir ben kaldım, bir de sen” buyurdu. Ben: Doğru söylediniz, yâ resûlallah, dedim. “Otur da iç” buyurdular. Ben de oturdum ve içtim. Sonra yine,

⁵³²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/35.

“Otur, iç” buyurdu. Yine oturdum ve içtim. Resûl-i Ekrem durmadan: “İç, iç” buyuruyordu. Sonunda ben: Hayır. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah’a yemin ederim ki, artık içecek yerim kalmadı, dedim. “Bana ver” buyurdu. Kabî Resûl-i Ekrem’e verdim, Allah Teâlâ’ya hamdetti, besmele çekti ve kalan sütü kendisi içti.”⁵³³ Hadisinin şerhinde reûlullah’ın, Ebû Hureyre’ye üç defa iç demesinin sebebini açıklarken yer verdiği “Resûlullah (s.a.v) bir şeyi tavsiye ettiğinde üç defa tekrarları, üçten sonra söylemezdi.” Hadisi *İhya*’da geçtiği şekliyle kitabına almış⁵³⁴ hadisin sonuna ise “Hasen hadis, İmam Ahmed rivâyet etti” kaydını düşmüştür.⁵³⁵

“Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak” başlığı altında gelen iki yüz kırk beş numaralı hadisin kısmının açıklaması *ومن يسر على ميسر يسر الله عليه في الدنيا والآخرة*⁵³⁶ yaparken yer verdiği, *خذ حقه في عفاف واف أو غير واف*⁵³⁷ hadisin tahrîci hakkında İraki’den iktibas yaparak bu hadise hasen dediğinin kaydını düşmüştür.⁵³⁸

قال زين الدين بن العراقي: هذا حديث حسن.

Kemalpaşazâde’nin şerhinde zayıf hadislerden deliller kullandığı yerlerden birkaç tanesi ise;

“Allah’a duyulan saygı ve sevgiden ağlamanın değeri” bâbının ikinci hadisi Ebû Hüreyre’den gelen; “Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Allah korkusuyla gözyaşı döken kişi, sağılmış süt memeye dönmedikçe cehenneme girmez. Cihad tozu ile cehennem dumanı asla bir araya gelmez.”⁵³⁹

Kemalpaşazâde, hadisin açıklamasını yaparken yer verdiği;⁵⁴⁰ “*Süneni İbn Mâce*’de Abdullah b. Mes’ûd’dan gelen rivâyette peygamberimiz (s.a.v) buyurdular ki: “Mümin bir kulun iki gözünden yaş çıksa, bu yaş sivrisineğin başı kadar bir miktar olsa sonra

⁵³³Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 233-234; Buhârî, “Rikak”, 17 (Hadis no: 6087).

⁵³⁴Ebû Hâmîd Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ Ulûmi’d-Dîn* (Beyrut: Dâru’l Marife, ts.), 2/7.

⁵³⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/263.

⁵³⁶Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 130; Müslim, “Zikr”, 38.

⁵³⁷İbn Mâce, “Sadakât”, 15.

⁵³⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 2/278 Diğer örnekler için bk: 2/459; 5/240; 7/69.

⁵³⁹Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 213; Tirmizî, “Fezâilu’l-cihâd”, 8 (Hadis no: 1633).

⁵⁴⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/147.

yüzünün bir kısmına değse, Allah o kula cehennemi haram kılar”⁵⁴¹ diyerek rivâyete yer verdikten sonra “bu hadis siyâk itibariyle gariptir. İsnadı zayıftır.” Diyerek hadis hakkındaki hükmü göstermiştir.⁵⁴²

3.4.12.1 İktibas yaptığı hadisleri mânen riâyeti

Kemalpaşazâde'nin hadisleri eserine alırken yapmış olduğu bir uygulamada hadis metinlerinde yapmış olduğu değişikliklerdir. Kırk hadis şerhlerinde de rastlanan bu uygulama emir fiili muzârî fiil şeklinde, çoğul zamiri müfret şeklinde ya da hadiste geçen bir kelime yerine başka bir kelimenin kullanılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴³ “Komisyonculuk ve satış üzerine satış yapmanın yasak oluşu” bâbında geçen Hz. Enes'den gelen rivâyette; Hz. Peygamber (s.a.v.) şehirlinin köylüye komisyonculuk etmesini, ana baba bir kardeş olsa bile yasakladı.⁵⁴⁴ Hadisini açıklarken Nevevî'nin *Minhâc*'ı, Kirmânî'nin *el-Kavâkibu'd-Derari*'si, Kurtubî'nin *el-Müfhim*'inden alıntılar yapmış, “وَإِنْ كَانَ أَحَاهَ لِأَبِيهِ وَأُمِّهِ” Kısmını ise kendi sözleriyle şerh etmiştir; “öz kardeşler olsa bile ifadesi yasak olan hususta bir te'kid ve uyarı içindir, öz kardeş olsalar bile ifadesinden anlatılmak istenen, kendilerinin en çok sevdiği yakın akrabaları olsa bile durum aynıdır demek istenmiştir.” Ayrıca buradaki açıklamasını Müslim'den gelen farklı bir rivâyetle desteklemiştir bunu yaparken naklettiği rivâyette kelime değişikliği yapmıştır. Rivâyette geçen دَعَا ifadesini 545 دَعَا الْعِبَادَ şeklinde nakletmektedir.⁵⁴⁶ Bu lafızla rivâyet hadis kitaplarında rastlanmamıştır.

⁵⁴¹ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدِّمَشْقِيُّ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ قَالَ: حَدَّثَنِي حَمَادُ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ الرَّزْقِيُّ، عَنْ عَوْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّادِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ يَخْرُجُ مِنْ عَيْنَيْهِ دُمُوعٌ، وَإِنْ كَانَ مِثْلَ رَأْسِ الذَّبَابِ، مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ، ثُمَّ تُصِيبُ شَيْئًا مِنْ حَرِّ وَجْهِهِ، إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ فِي الزَّوَانِدِ إِسْنَادَهُ ضَعِيفٌ. وَحَمَادُ بْنُ أَبِي حَمِيدٍ اسْمُهُ مُحَمَّدٌ. بْنُ أَبِي حَمِيدٍ ضَعِيفٌ (4197)» İbn Mâce, es-Sünen, “Zühd”, 19 (Hadis no: 4197)

⁵⁴² Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/325. Diğer örnekler için bk: 1/350; 2/26; 4/383.

⁵⁴³ Bulgurcu, *Kemalpaşazâde'nin hadis ilmindeki yeri (Kırk Hadisler örneği)*, 92.

⁵⁴⁴ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 635; 635; وَأَخَاهُ : نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَبِيعَ حَاضِرًا لِبَادٍ وَإِنْ كَانَ أَحَاهَ . Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/26.

⁵⁴⁵ “لا يبيع حاضر لباد، دَعَا النَّاسَ يَرْزُقُ اللَّهُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ” Müslim, “Kitabu'l Buyu”, 1522.

⁵⁴⁶ Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/26.

“Allah sizin bedenlerinize ve yüzlerinize bakmaz ama kalplerinize, amellerinize bakar”⁵⁴⁷ hadisi şerifinin açıklaması yaparken kullandığı hadis şu lafızlarla geçmektedir;

وفي الحديث: (يُرى الرجل العظيم السمين لا يزن عند الله جناح بعوضة)

Hadis bu lafızlarla, hadis ana kaynaklarında tespit edilememiştir. Buhari ve Müslim’de geçen rivâyetler ise şu şekildedir;

عن أبي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال: إنه ليأتي الرجل العظيم السمين يوم

القيامة لا يزن عند الله جناح بعوضة⁵⁴⁸

Müslim de geçen rivâyetlerde ise şu ziyâde vardır;

أقرءوا فلا تُقيم لهم يوم القيامة وزناً⁵⁴⁹

Görüldüğü gibi Buhari ve Müslim de geçen (إنه ليأتي) ifadesini (يُرى) olarak değiştirmiştir.⁵⁵⁰

Hadis metninde yapmış olduğu kısaltmaya örnek verecek olursak “âyetlerin hadislerle izâhı” başlığı altında da yer verilen “Sabır” bâbındaki “Ey iman edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin; (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun.”⁵⁵¹ Âyetin açıklamasında delil olarak kullandığı hadistir.⁵⁵²

Kemalpaşazâde burada yer verdiği rivâyetin öncesine (في صحيح مسلم) ibaresini koyarak hadisin geçtiği kaynağın bilgisini vermiştir. Hadisin Müslim’de geçen lafzına baktığımızda ise rivâyet şu şekilde gelmektedir;⁵⁵³

⁵⁴⁷Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 20; Müslim, “Birr”, 34; İbn Mâce, “Zühd”, 9 (Hadis no: 4143).

⁵⁴⁸Buhârî, “Tefsîr”, 219 (Hadis no: 4452).

⁵⁴⁹Müslim, “Sıfatü’l kıyâme”, 18.

⁵⁵⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/59.

⁵⁵¹“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا” Âl-i İmrân 3/200.

⁵⁵²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/163-164.

⁵⁵³Müslim, *el-Câmi’u’s-sahih*, “Tahâret”, 41.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَمْحُو اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا، وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ؟» قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ، وَكَثْرَةُ الْخُطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ، وَانْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَذَلِكَ الرَّبَاطُ»

Kemalpaşazâde'nin şerhe aldığı kısım ise;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَمْحُو اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا، وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ؟» قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ، وَكَثْرَةُ الْخُطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ، وَانْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَذَلِكَ الرَّبَاطُ، فَذَلِكَ الرَّبَاطُ، فَذَلِكَ الرَّبَاطُ»

Görüldüğü gibi müslim rivâyetin de geçen (قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ) kısmı şerhe alınmamış (فَذَلِكَ الرَّبَاطُ) kısmı ise üç kere tekrar edilmiştir.⁵⁵⁴

3.4.12.2 Hadislerin şevâhidine yer vermesi

Kemalpaşazâde, şerhinde kullanmış olduğu rivâyetlerin tek kalmadığını göstermek amacıyla hadisin şevahitlerine yer vermiş böylelikle yaptığı istişhâdı kuvvetlendirmiştir.

Dokuz yüz kırk üç numaralı Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den gelen rivâyetinde Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Müminin ruhu, ödeninceye kadar borcuna bağlı kalır.”⁵⁵⁵ Kemalpaşazâde bu rivâyetin şerhini yaparken hadisin anlaşılmasını sağlamak amacıyla mana itibariyle hadisi destekleyen şevahitleri sunmuştur.⁵⁵⁶

Onlardan ilki: Begavi'nin *Şerhu's-Sünne*'sinde Berâ b. Azib'ten gelen rivâyettir. Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurdu: “Borçlu kimse borcu sebebiyle bağlı tutulmaktadır. Kıyamet günü rabbisine tek başına hesap verir.”⁵⁵⁷

İkinci şâhid: Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen* 'leri ile Hâkim'i *Müstedrek*'inde yer alan lafızla gelen Semure b. Cündeb rivâyetidir. Hz. Peygamber (s.a.v) hutbe irat ederken

⁵⁵⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/163.

⁵⁵⁵Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 377; Tirmizî, “Cenâiz” 77 (Hadis no: 1079).

⁵⁵⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/486-491 Diğer örnekler için bk: 1/121; 4/395, 405; 5/521.

⁵⁵⁷Krş. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1983), 8/203.

“burada falan oğullarından kimse var mı?” diye sordu. Bir adam ayağa kalktı ve “ben varım” dedi. Peygamberimiz (s.a.v) sizin arkadaşınız cennetin kapısında borcunu ödeyene kadar bekletiliyor ister borcu ödeyin ister onu Allah’ın azabına bırakın” dedi. Adam “ben onun borcunu üstleniyorum” dedi ve borcunu ödedi.

Üçüncü şahid: Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî’nin Hz Peygamberden yaptığı rivâyettir. “Allah katında; nehyettiği büyük günahlardan sonraki en büyük günah; kişinin ödeyecek mal bırakmadan, borçlu olduğu halde Allah’ın karşısına çıkmasıdır.”⁵⁵⁸

Dördüncü şahid: Şufey b. Mati' Hz. Peygamber’den yaptığı rivâyette: “Dört kişi vardır ki, cehennem halkına, çektikleri eza üzerine (daha fazladan) eza cefa verecekler, kaynar su/hamim ile cehennem/ateş arasında koşacaklar, ‘veyl olsun bize, ölüm nerede’ diye feryad-ı figan edeceklerdir. Bunun üzerine cehennem ehli birbirlerine şöyle diyecekler: Bunların hali nedir ki (zaten var olan) çektiğimiz eza üzerine bize eza cefa ettiler? Hz. Peygamber şöyle dedi: (O adamlardan biri) üzerine közden bir tabut kapatılmış bir adamdır. (İkincisi) bağırsaklarını sürükleyen bir adamdır. (Üçüncüsü) ağzından irin ve kan akan bir adamdır. (Dördüncüsü de) kendi etini yiyen bir adamdır. (Hz. Peygamber şöyle) dedi: Tabutun sahibine şöyle denilecek: En uzak olanın hali nedir (nesi var) ki bizim çektiğimiz eza üzerine bize eza cefa ettiler? Hz. Peygamber dedi ki: (Tabut sahibi) şöyle der: En uzaktaki adam, boynunda milletin parasıyla ölmüştü ve buna ne bir karşılık/ödeme ne de bir karşılık/vefa bulamadı. Sonra bağırsaklarını sürükleyen kimseye şöyle denir: En uzak olanın hali nedir (nesi var) ki bizim çektiğimiz eza üzerine bize eza cefa ettiler? Şöyle denilir: En uzaktaki, idrarın nereye bulaştığına aldırış etmez ve onu yıkamazdı. Sonra ağzından irin ve kan akan kimseye şöyle denilir: En uzak olanın hali nedir (nesi var) ki bizim çektiğimiz eza üzerine bize eza cefa ettiler? Şöyle denilir: En uzaktaki kişi, müstehcenlikten hoşlandığı gibi, kötü söze de bakar ve ondan da zevk alır. Hz. Peygamber dedi: Sonra etini yediği kimseye şöyle denilir: En uzak olanın hali nedir (nesi var) ki bizim çektiğimiz eza üzerine bize eza cefa ettiler? Şöyle denilir: En uzak olanı, gıybet yoluyla insanların etini yerd ve dedikodu yapardı.”⁵⁵⁹

⁵⁵⁸Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Kitabu’l Buyu” 9 (Hadis no: 3342).

⁵⁵⁹Ebü’l-Kasım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdü’l-Mecid Selefî (Musul: Mektebetü’l-ulûmi ve’l-hikem, 1983), 7/310.

Beşinci şâhid: “Câbir (r.a)'den rivâyet edilmiştir; der ki: Bir adam vefât etti Rasûlullah (s.a), cenaze namazını kılması için getirildi. Rasûlullah (s.a): "Onun borcu var mı?" diye sordu. Bizde evet, iki dinar borcu var dedik. Bunun üzerine, Ensar'dan olan Ebû Katâde; O iki dinarı ben yükleniyorum, ya Rasûlallah, dedi. Hz. Peygamber de: “Allah borçlunun hakkını korumuş ve ölüyü ondan kurtarmıştır” dedi. Ebû Katâde: evet dedi. Hz. Peygamber cenaze namazını kıldı bir gün sonra Ebû Katâde'ye rastladı ve üstlendiğin iki dinarlık borcu ne yaptın diye sordu. Ebû Katâde: dün öldü dedim ve ertesi gün Hz. Peygambere gelerek borcu ödediğimi söyledim. Rasûlullah da “şimdi onu kurtardın” dedi.⁵⁶⁰

Altıncı şâhid: Hz. Ali'den rivâyet edilmiştir ki: Hz. Peygambere bir cenaze getirildiğinde ölen kişinin amaliyle ilgili soru sormaz borcu var mı diye sorardı. Eğer borcu var denilirse namazını kılmaktan çekinir, borcu yok denilirse namazını kılardı. Bir gün Hz. Peygambere bir cenaze getirildi. Tekbir için kalktığında “arkadaşınızın borcu var mı?” diye sordu. İki dinar borcu var denildiğinde namazı kılmaktan vazgeçti ve arkadaşınızın namazını kılın dedi. Hz. Ali, iki dinarı ben üstleniyorum dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber öne geçerek cenaze namazını kıldı ve Hz. Ali'ye “Allah sana hayırla karşılık versin kardeşini kurtardığın gibi Allah'ta seni kurtarsın, borçlu ölen biri borcu sebebiyle rehin edilmiştir. Kim kardeşinin borcunu öderse Allah'da kıyamet günü onun borcunu öder.” Dedi.⁵⁶¹

Yedinci şâhid: Hz. Enes (r.a)'dan gelen rivâyete: “Hz. Peygamber'in yanındayken namazını kılması için bir cenaze getirildi. “Arkadaşınızın borcu var mı?” diye sordu. Evet, var dediler. Hz. Peygamber: “Ruhu kabrinde rehin edilen bir adamın namazını kılmam size fayda vermez, onun ruhu semaya yükselmez. Eğer içinizden birisi onun borcuna kefil olursa namazını kılarım o zaman namazım ona fayda verir” dedi.⁵⁶²

Sekizinci şâhid: Ebû Hüreyre'den gelen rivâyette: Resûlullah (s.a.v)'a üzerinde borcu olan bir cenaze getirildiğinde: “Borcunu Ödeyecek bir şey bıraktı mı?” diye sorardı.

⁵⁶⁰Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1412), 3/151.

⁵⁶¹Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhaki, *es-Sünen'ül Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 6/121; Ebû'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût - Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 2004), 3/466.

⁵⁶²Ebû'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvadullah, Abdumuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 5/258.

Şayet borcuna yetecek bir şey bıraktığı söylenirse namazını kılar, aksi takdirde “Cenazenizin namazını kılın!” derdi. Allah kendisine fetihler nasip ettiğinde “Ben mü'minlere kendi nefislerinden ileriyim. Kim borçlu olarak ölürse, o borcun ödenmesi bana aittir; fakat kim mal bırakırsa o mal mîrasçılarınınındır.” Dedi.⁵⁶³

Dokuzuncu şâhid: Ebû Hüreyre'den gelen rivâyette: Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Her kim insanların mallarını ödemek isteyerek (bir muamele sebebiyle) alırsa, Allah o kimseye ödemeyi müyesser kılar. Her kim de halkın mallarını telef etmeyi kast eyleyerek alırsa, Allah da onu telef eylesin"⁵⁶⁴

Onuncu şâhid: Hz. Meymûne'den gelen rivâyette: “Hz. Meymûne'nin borçları çoğalmıştı. Yakın çevresindekiler borçlanmasına karşı çıktılar oda şöyle cevap verdi: borç bırakmayacağım ben Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: bir kul, borcunu ödemeye niyetiyle borçlanırsa Allah onun borcunu öder.”⁵⁶⁵

3.4.12.3 Şerhte kullandığı hadislerin senetlerine yer vermesi

Kemalpaşazâde'nin hadis şerhlerine ait eserlerinde benimsemiş olduğu genel bir usul vardır ki, vermiş olduğu hadislerin senetlerini zikretmeden ya da hadisin son ravisiyle beraber hadisi nakledip senet belirtmeyi gerekli görmemesidir.⁵⁶⁶ *Riyaz*'a yapmış olduğu şerhte de aynı usulü benimseyerek şerhin ekserisindeki hadislere senetsiz yer vermiş olsa da nadir olarak senet gösterdiği yerlerde olmuştur.

Yedi yüz on sekiz numaralı peygamberimizin istihare namazını ve duasını öğrettiği hadisin⁵⁶⁷ açıklamasını yaparken yararlandığı merfu bir hadisi senediyle beraber kullanmıştır.

Dokuz yüz dokuz numaralı, Hz. Peygamber (s.a.v)'in Ebû Said el- Hudrî'den gelen hastalanan bir kimsenin, Allah'dan başka ilah olmadığını mülkün, güç ve kudretin

⁵⁶³Müslim, “Kitâbü'l ferâiz” 1619.

⁵⁶⁴Buhârî, “İstikrâz” 2 (Hadis no: 2257).

⁵⁶⁵Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibban, *Sahihu İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1993), 11/420.

⁵⁶⁶Bulgurcu, *Kemalpaşazâde'nin hadis ilmindeki yeri (Kırk Hadisler örneği)*, 92.

⁵⁶⁷Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 313-314; Buhârî, “Daavât” 48 (Hadis no: 6019).

yalnız Allah'a ait olduğunu tasdikleyen sözleri söylediğinde Cehennem ateşinin o kişiye dokunmayacağını müjdelendiği rivâyetin⁵⁶⁸ açıklamalarını yaparken yer verdiği hadisin senedini şu şekilde göstermiştir: “İbn Ebi'd-Dünyâ- Ebû Nasr Etemmâr- Âmir b. Yesaf- Yahya b. Ebî Kesir- Hasan- Ebû Hüreyre- Hz. Peygamber”⁵⁶⁹

3.4.12.4 Şerhte kullandığı hadislerin başka tariklerdeki ziyadeyi belirtmesi

Kemalpaşazâde'nin çok sık yapmadığı ama yer yer rastladığımız bir uygulaması ise şerhte kullandığı hadislerin farklı kaynaklarda geçen ziyadelerine değinmesi ve ziyadenin geçtiği eseri belli etmesidir. “Dünyaya karşı zühdün fazileti, dünyalığa düşkünlüğün azaltılması ve fakirliğin fazileti” başlığında verilen التَّكَاثُرُ الْهَيْكُمُ الْهَيْكُمُ ayetinin açıklamasını yaparken yer verdiği

وعن عبدالله بن الشخير رضى الله عنه قال: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يقرأ ألهاكم التكاثر فقال: يقول ابن آدم مالي؛ وهل لك يا ابن آدم من مالك إلا ما أكلت فأفقت، أو لبست فأبليت، أو تصدقت فأمضيت؟

“Abdullah İbni Şihhîr (r.a) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v) yanına gelmiştim. O, “Elhâkümü't-tekâsür” sûresini okuyordu. Sûreyi okuyup bitirince şöyle buyurdu: “Âdemoğlu, malım malım deyip duruyor. Ey âdemoğlu! Yeyip tükettiğin, giyip eskittiğin veya sadaka olarak verip sevap kazanmak üzere önden gönderdiğinden başka malı mı var ki?”⁵⁷⁰ hadisini verdikten sonra صحيحه زاد مسلم في diyerek

وما سوى ذلك فهو ذاهب، وتاركه للناس

“Gerisini, ölümle terk eder ve insanlara bırakır”⁵⁷¹ kısmının ilave olduğunu göstermiştir.⁵⁷²

⁵⁶⁸Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 366; Tirmizî, “Deavât” 45 (Hadis no: 3378).

⁵⁶⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz* 4/441 Diğer örnek içi bk: 4/407.

⁵⁷⁰Ahmed b. Hanbel,26/234 (Hadis no: 16307).

⁵⁷¹Müslim, “Zühd”, 2959.

⁵⁷²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/169-170. Diğer örnekler için bk: 2/537; 4/171.

3.4.12.5 Rivâyetlerdeki lafız farklılıklarına dikkat çekmesi

Şerhte kullanılan yöntemlerden bir tanesi de *Riyaz*'da geçen hadislerin veya istişhâd amacıyla kullanılan rivâyetlerin farklı lafızlarına dikkat çekilmesidir.

Dört halifenin cennetle müjdelenmesinin anlatıldığı rivâyette, Hz. Osman'ın cennetle müjdelenmesinde uğrayacağı bir musibetle beraber cennet haberi verilmiştir.⁵⁷³ Hadiste geçen *مَعَ بَلْوَيْصِيئِكَ* “uğrayacağın bela ile” ifadesinin Müslim’de geçen farklı bir lafzına dikkat çekerek⁵⁷⁴ *على بلوى* kaydını düşmüştür.⁵⁷⁵

Kemalpaşazâde, on iki numaralı üç kişinin mağarada esir kalmaları ve Allah rızası için yaptıkları amelleri dile getirmeleri sonucu Allah'ın nusretinin onlara ulaşması sebebiyle mağaradan çıkmalarının anlatıldığı hadisin⁵⁷⁶ açıklamasına başlarken söz konusu rivâyetin İbn Hibban'ın *Sahih*'inde⁵⁷⁷ “Dünyada bir sıkıntısının kaldırılmasının uman bir kimsenin güzel hasletlerini söylemesi” başlığı altındafarklı bir lafızla geldiği gösterilmiş ve İbn Hibban'da geçen rivâyet tamamen verilmeyip hadisin baş kısmından aşağıda verilen pasaj kadarlık bölüm yer almıştır.⁵⁷⁸

⁵⁷³Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 307-308; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 29.

⁵⁷⁴Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 28.

⁵⁷⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/88.

⁵⁷⁶Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 21-22; *سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: انطلق ثلاثة نفر ممن كان قبلكم حتى أواهم المبيت إلى غار فدخلوه، فاندحرت صخرة من الجبل فسدت عليهم الغار، فقالوا: إنه لا ينجيكم من الصخرة إلا أن تدعوا الله تعالى بصالح أعمالكم. قال رجل منهم: اللهم كان لي أبوان شيخان كبيران، وكنت لا أعيق قبليهما أهلاً ولا مالا فأبى بي طلب الشجر يوماً فلم أرح عليهما حتى ناما فحلبت لهما غبوقهما فوجدتهما نائمين، فكرهت أن أوقظهما وأن أعيق قبليهما أهلاً أو مالا، فلبثت والقذح على يدي أنتظر استيقاظهما حتى برق الفجر والصبيبة يتضاغون عند قدمي فاستيقظا فشربا غبوقهما. اللهم إن كنت فعلت ذلك ابتغاء وجهك ففرج عنا ما نحن فيه من هذه الصخرة، فانفرجت شيناً لا يستطيعون الخروج منه. قال الآخر: اللهم إنه كانت لي ابنة عم كانت أحب الناس إلي وفي رواية: كنت أحبها كأشد ما يحب الرجال النساء، فأرذتها على نفسها فامتنعت مني حتى أئمت بها سنة من السنين فجاءتني فأعطينتها عشرين ومائة دينار على أن تخلي بيني وبين نفسي ففعلت، حتى إذا قدرت عليها وفي رواية: فلما فعدت بين رجلينها، قالت: اتق الله ولا تفض الخاتم إلا بحقه، فانصرفت عنها وهي أحب الناس إلي وتركت الذهب الذي أعطيتها، اللهم إن كنت فعلت ذلك ابتغاء وجهك فافرج عنا ما نحن فيه، فانفرجت الصخرة غير أنهم لا يستطيعون الخروج منها. وقال الثالث: اللهم إني استأجرت أجراً وأعطيتهم أجرهم غير رجل واحد ترك الذي له وذهيتمت أجره حتى كثرت منه الأموال فجاتني بعد حين فقال يا عبد الله أد إلي أجري، فقلت: كل ما ترى من أجرك: من الإبل والبقر والغنم والرفيق فقال: يا عبد الله لا تستهزي بي، فقلت: لا أستهزي بك، فأخذت كلة فاستأقاه فلم يترك منه شيئاً، اللهم إن كنت فعلت ذلك ابتغاء وجهك فافرج عنا، ففرجت الصخرة فخرجوا يمشون* (Hadis no: 2152); Müslim, "Zikr", 100.

⁵⁷⁷أخبرنا الفضل بن الحباب الجمحي، قال: حدثنا عمرو بن مَرْزُوق، قال: حدثنا عمران القطان، عن قتادة، عن سعيد بن أبي الحسن، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: خرج ثلاثة فيمن كان قبلكم يرتادون لأهلهم، فأصابتهم السماء، فلجؤوا إلى جبل، فوقع عليهم صخرة، فقال بعضهم لبعض: عفا الأثر، ووقع الحجر، ولا يعلم مكانكم إلا الله، ادعوا الله بأوتق أعمالكم فقال أحدهم: اللهم إن كنت تعلم أنه كانت امرأة تعجبي، فطلبتها، فابنت علي، فجعلت لها جعلاً، فلما ريت نفسها، تركتها، فإن كنت تعلم أي إنما فعلت ذلك رجاء رحمتك، وخشية عذابك، فافرج عنا، فزال ثلث الجبل فقال الآخر: اللهم إن كنت تعلم أنه كان لي والدان، وكنت أخلب لهما في إنايهما، فإذا أتيتها، وهما نائمان، فمدت قائما حتى يستيقظا، فإذا استيقظا شربا، فإن كنت تعلم أي فعلت ذلك رجاء رحمتك وخشية عذابك فافرج عنا فزال ثلث الحجر. فقال الثالث: اللهم إن كنت تعلم أي استأجرت أجيراً يوماً فعمل لي نصف النهار، فأعطيته أجره فسخطه ولم يأخذه، فوفرته عليه حتى صار من كل المال، ثم جاء يطلب أجره فقلت: أخذ هذا كله، ولو شئت لم أعطه إلا أجره، فإن كنت تعلم أي فعلت ذلك رجاء رحمتك وخشية عذابك فافرج عنا، قال: فزال الحجر وخرجوا يتماشون (Bihar al-Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Büstî İbn Hibban, Sahihu İbn Hibban, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1993), 3/251.

⁵⁷⁸ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/77 Diğer örnekler için bk: 5/110, 385; 7/135.

حَرَاجَ ثَلَاثَةَ فَيَمَنَ كَانَ قَبْلَكُمْ يَرْتَادُونَ لِأَهْلِهِمْ، فَأَصَابَتْهُمُ السَّمَاءُ، فَلَجَّوْا إِلَى جَبَلٍ، فَوَقَعَتْ عَلَيْهِمْ صَحْرَةٌ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: عَفَا الْأَثْرُ، وَوَقَعَ الْحَجَرُ، وَلَا يَعْلَمُ مَكَانَكُمْ إِلَّا اللَّهُ، ادْعُوا اللَّهَ بِأَوْثَقِ أَعْمَالِكُمْ.

3.4.12.6 Kaynağını belirterek rivâyet ettiği hadisler (Tahrîc)

Kemalpaşazâde, şerhinde herhangi bir yerin şerhini yaparken çoğu zaman şerhte yer verdiği hadisin hangi kaynaktan geçtiğini belirtmiş bazende, eserin ismiyle beraber hadisin geçtiği bölümün adına da dikkat çekmiştir.⁵⁷⁹

Riyazü's-Sâlihî'nin elli dokuzuncu bâbında Ebû Hüreyre (r.a)'den gelen rivâyette Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Davud aleyhisselâm ancak elinin emeğiyle kazandığını yedi.”⁵⁸⁰ Kemalpaşazâde, hadisin şerhinde yer verdiği rivâyetin “*Sahihi Buhâri*'de geçtiğini belli ederek kaynağı göstermiştir. Rivâyet şu şekildedir. Peygamberimiz: “Allah Teâlâ'nın gönderdiği her peygamber mutlaka koyun gütmüştür” buyurdu. Bunun üzerine sahâbîler: Sende mi güttün, yâ Resûlallah? diye sordular. Resûl-i Ekrem (s.a.v): “Evet, Mekkelilerin koyunlarını Karârît mevkiinde güderdim” buyurdu.⁵⁸¹

Kemalpaşazâde'nin şerhte kullandığı hadisin kaynağıyla beraber kitapta geçtiği bâbı belirttiği yere verilecek örnek; bin doksan bir numaralı, safların düz tutulup arada boşluk bırakılmamasının tembih edildiği Abdullah b. Ömer'den gelen rivâyet⁵⁸² örnek verilebilir. Kemalpaşazâde, hadisin açıklamalarında Enes b. Mâlik'den gelen Mevkuf rivâyeti “Buhârî, *Sahih* isimli eserinde, “Safları sıkı tutmayan kimsenin günahı” bâbı içerisinde yer verdi” diyerek hadisin geçtiği kaynağı ve eserin bâb başlığını göstermiştir.⁵⁸³

3.4.12.7 Kaynağını belirtmeden rivâyet ettiği hadisler

Kemalpaşazâde, hadislerin şerhini yaparken farklı hadislerden örnekler vererek hem konunun iyi anlaşılmasını sağlamış hem de bir hâdisenin ya da durumun farklı

⁵⁷⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/32, 44.

⁵⁸⁰Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 250; Buhârî, “Büyü””, 15 (Hadis no: 1967).

⁵⁸¹Buhârî, “İcâre”, 2 (Hadis no: 2143); Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/345.

⁵⁸²Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 420; Ebû Dâvûd, “Salât” 94 (Hadis no: 666).

⁵⁸³ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/116 Diğer örnekler için bk: 2/385; 5/148, 242; 6/159.

yönlerinin görülmesine imkân tanımıştır. Bu işlemi yaparken de verdiği rivâyetlerde kimi zaman kaynak göstermiş kimi zamanda sadece rivâyete yer vermekle yetinmiştir.

Kitabın ilk hadisi olarak gelen;

وَعَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِي حَفْصِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ بْنِ نُفَيْلِ بْنِ عَبْدِ الْعَزْزَى بْنِ رِيَّاحِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُرْظِ بْنِ رِزَّاحِ بْنِ عَدِيٍّ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ بْنِ غَالِبِ الْفَرَسِيِّ الْعَدَوِيِّ . رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى ، فَمَنْ كَانَتْ هَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ، وَمَنْ كَانَتْ هَجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا ، أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكُحُهَا فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ⁵⁸⁴

“Ameller niyetlere göre değer kazanır, herkese niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah’a ve Resûlü’ne ise onun hicreti Allah’a ve Resûlü’nedir, kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalık ya da evleneceği bir kadına ise o da hicret ettiği şeye ulaşır.”

Hadisin şerh kısmında yer verdiği bir rivâyetin kaynağını göstermemiştir, rivâyet Dârimî’nin *sünen*’inde “Allah’ın rızası dışın da ilim öğrenmenin kınanması bâb’ında” şu şekilde geçmektedir;

أخبرنا إسماعيل بن أبان ثنا يحيى بن يمان عن المنهال بن خليفة عن مطر الوراق عن شهر بن حوشب عن بن عباس قال : إنما يحفظ حديث الرجل على قدر نيته⁵⁸⁵

“Bir kimsenin sözü niyetine göre değer kazanır”

Kemalpaşazâde ise söz konusu olan rivâyeti şu şekilde nakletmiştir;

"عن بن عباس قال: إنما يحفظ الرجل على قدر نيته "

Böyle olduğunda ise mana; “kişi niyetine göre değer kazanır” olmaktadır.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1 (Hadis no. 1); Müslim, "İmâret", 155; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, es-Sünen, thk. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Talâk", 11 (Hadis no: 2203); Tirmizî, "Fezâil'ü'l-cihâd", 26 (Hadis no: 4227).

⁵⁸⁵Ebû Muhammed Abdullah b. Abirrahman b. el-fazl ed-Dârîmi, *es-Sünen*, thk. Fevzi Ahmed Zemirli - Halid es-Sebu'l-İlmî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1987), "Mukaddime", 34 (Hadis no: 387).

⁵⁸⁶Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 1/61.

Kemalpaşazâde'in rivâyette yapmış olduğu bu değişikliğin sebebi ya bir unutma neticesiyedir ya da şerhini yapmış olduğu hadisin, manasıyla uygunluk sağlamak istemiş olması düşünölmekle beraber hadisçiliğini incelerken rastladığımız kırk hadis ve diğer şerhlerinde de uyguladığı bir metot olan mana ile riâyete önem vermesi sebebiyle bu farklılıkları göz ardı etmiş olmalıdır. Kemalpaşazâde'in yapmış olduğu bu hata sadece buraya has değildir. İlgili başlık altında tekrar bu konuya değinilecektir.

Kemalpaşazâde'nin hadisi aldığı kaynağı belirtmeden şerhinde yer verdiği başka bir örnek ise; "Devleti yönetenlerin salih insanları yardımcı edinmelerine teşvik ve kötüye teşvik eden insanlardan uzak tutma" başlığı altında gelen âyetin⁵⁸⁷ açıklamasını yaparken yer verdiği hadisin geçtiği kaynağın ismini hadisin başında ya da sonunda belirtmemiş sadece hadisi nakletmekle yetinmiştir. Hadis şerhte şu şekilde gelmektedir;⁵⁸⁸

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ أَنَّ رَجُلَيْنِ تَخَابَا فِي اللَّهِ أَحَدُهُمَا بِالْمَشْرِقِ وَالْآخَرُ بِالْمَغْرِبِ لَجَمَعَ اللَّهُ تَعَالَى بَيْنَهُمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ هَذَا الَّذِي أَحَبَبْتُهُ فِيَّ

Hadisi burada geçtiği şekliyle arattığımızda hadis kaynaklarında böyle bir rivâyete rastlanmamıştır yalnız İbn Kesir'in *et-Tefsir*'in de şerhte geçtiği lafızla geçmektedir.⁵⁸⁹

Hadis kaynağı olarak ise Beyhaki'nin *Şuabü'l-İmân*'ında lafız farklıyla aşağıdaki gibi gelmiştir;⁵⁹⁰

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ أَنَّ عَبْدَيْنِ تَخَابَا فِي اللَّهِ عَرَّ وَجَلَّ، وَاحِدٌ فِي الْمَشْرِقِ وَالْآخَرُ فِي الْمَغْرِبِ لَجَمَعَ اللَّهُ بَيْنَهُمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَقُولُ: هَذَا الَّذِي كُنْتُ تُحِبُّهُ فِيَّ

Burada kaynak belirtmeden rivâyete yer vermesinin nedeni olarak, hadisi aldığı kaynağın bir hadis kitabı değil de tefsir eseri olması sebebiyle kaynak belirtmemiş olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

⁵⁸⁷ ez-Zuhruf 43/67. "الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ"

⁵⁸⁸Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l-mütra'atü'l-hiyâz*, 4/6.

⁵⁸⁹Krş. İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azim*, 7/219.

⁵⁹⁰Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, thk. Muhammed Saïd b. Besyünî Zağlül (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 11/328.

Yedi yüz on sekiz numaralı peygamberimizin istihare namazını ve duasını öğrettiği hadisin⁵⁹¹ açıklamasını yaparken yararlandığı merfu bir hadisi senediyle beraber yer vermiştir ancak ilgili hadisin kendisini ve geçtiği kaynak tespit edilememiştir. Hadis ve senedi aşağıda geldiği şekliyledir;⁵⁹²

عن الزبير بن بكار- حدثني سعد بن سعيد المقبري- عن أخيه عبدالله- عن أبيه سعيد- عن أبي هريرة قال: قال رسول الله: إذا استخر أحدكم ربّه فليستأله الخيرة في عافية. فإنها ربما خيرته في بلاء

3.4.13 Hadisleri Âlimlerin Görüşleri ve Eserlerinden Yaptığı İktibaslarla İzahı

Hadislerin açıklanmasında pek çok farklı kaynaktan iktibaslar yapan Kemalpaşazâde, hadislerde anlatılmak istenen mesajlara yer verirken birçok farklı âlim ve eserlerinden istifade etmiştir. Daha önce yukarıda geçmiş olan İbn Mes‘ud’dan gelen çocuğun anne karnındaki oluşumun anlatıldığı rivâyetin⁵⁹³ açıklamasını yaparken Muzhiri’nin *Mişkât* şerhinden alıntı yaparak şu açıklamalara yer vermiştir:⁵⁹⁴

“Bil ki Allah Teâlâ insanı, annesinin karnında halden hale çevirir, bununla beraber bir çırpıda yaratmaya da kadirdir. Bu değişimde ibretler ve faydalar vardır.

Onlardan bir tanesi; Allah, insanı eğer bir anda yaratsaydı bu anne için meşakkat olurdu çünkü anne böyle bir duruma alışık değildir böyle bir durum olsa belki bir kusur zannedilirdi bu sebeple ilk önce nutfe olarak yaratıldı bir müddet bekledi, bir müddet sonra alaka oldu ve doğuma kadar diğer evreleri geçirdi.

Aşamalı yaratmanın ikinci faydası: bu durumda Allah’a ibadet edenler ve şükredenler için Allah’ın kudretinin ve nimetinin izhârı vardır. Güzel sûrette, akıl ve zekâ ile süslenmiş bir insan olana kadar onların hallerini değiştirir.

⁵⁹¹Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 313-314; Buhârî, “Daavât”, 48 (Hadis no: 6019).

⁵⁹²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 4/121 Diğer örnekler için bk: 6/15, 212; 7/369.

⁵⁹³إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نُطْفَةً ، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ ، ثُمَّ يُرْسَلُ الْمَلَكُ ، فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ ، وَيُؤَمَّرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ : بِكُتُبِ رِزْقِهِ ، وَأَجَلِهِ ، وَعَمَلِهِ ، وَشَقِيٍّ أَوْ سَعِيدٍ . فَوَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ عَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّىٰ مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ ، فَيَدْخُلُهَا ، وَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّىٰ مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَدْخُلُهَا ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَدْخُلُهَا « Müslim, *el-Câmi’u’s-sahih*, “Kader”, 2643.

⁵⁹⁴Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/26-27.

Üçüncü fayda ise; Allah'ın öldükten sonra tekrar diriltmeye kudretinin tam olduğuna tenbih ve uyarı vardır. Çünkü kim, değersiz bir sudan sonra bir pıhtıdan ve et parçasından insan yaratıp ona ruh üfleyebilir. Bu dönüşüme kadir olan, insanın toprak olmasına, sonra ruhu üflenerek mahşer meydanında hesap ve yaptıklarının karşılığını almak için diriltmeye kâdirdir.”⁵⁹⁵

Yedinci bâb olan “Yakin ve tevekkül” başlığı altında gelen (وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ)⁵⁹⁶ Âyetinin tefsirinde Keşşaf’ dan aldığı şu söze yer vermiştir.⁵⁹⁷ “Seleften bazıları demişlerdir ki: Bu âyeti duyduktan sonra akıllı bir kişinin yaratılmışlardan birine güvenmesi uygun değildir.”⁵⁹⁸

Kıyamet günü rabbimizi göreceğimizin anlatıldığı hadisi şerifi⁵⁹⁹ açıklarken İmam Mâlik’in bu meseleye delil olarak kullandığı âyeti örnek vererek İmam Mâlik’e “Rablerine bakarlar”⁶⁰⁰ âyetinde, yaptıkları işlerin sevaplarına bakan bir topluluk olduğundan söz edenler olduğu sorulduğunda İmam Mâlik, onların yalan söylediğini Allah teâla’nın (كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ)⁶⁰¹ âyetini nereye koyduklarını sorarak, kıyamet günü insanların rablerini gözleriyle göreceklerini eğer müminler Allah’ı görmezlerse Kafirlerle olan mahrum bırakılma sebebiyle kınanmanın gerçekleşmemesi olarak açıklamıştır.⁶⁰²

Buhâri şârihi Kirmânî’den de iktibaslar yapan Kemalpaşazâde,⁶⁰³ bin sekiz yüz yirmi beş numaralı Ebû Musa el-Eşâri’den gelen bir rivâyette Resûlullah (s.a.v); “İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki, kişi eline altın alıp, onu sadaka olarak vereceği bir kimse arayacak, ama bulamayacaktır. Erkeklerin azlığı kadınların çokluğu sebebiyle, kırk kadının bir erkeğin himayesine sığındığı görülecektir.”⁶⁰⁴ Hadis de ki açıklamada,

⁵⁹⁵Krş. Hüseyin b. Mahmud b. el-Hasan el-Müzhiri, *el-Mefâtîh Fi Şerhi'l Mesâbih*, thk. Nureddin Talib (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2012), 1/177-178.

⁵⁹⁶el-Furkan 25/58.

⁵⁹⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/375.

⁵⁹⁸Krş. *Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemaşerî, el-Keşşâf 'an haka'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekavil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 3/296.

⁵⁹⁹Buhârî, “Mevâkîf”, 15 (Hadis no: 529); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20 (Hadis no: 4731); İbn Mâce, “Mukaddime”, 13 (Hadis no: 177).

⁶⁰⁰el-Kıyâmet 75/23.

⁶⁰¹el-Mutaffifin 83/15.

⁶⁰²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/57.

⁶⁰³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/24, 223; 2/104; 3/142; 4/292; 5/61, 211; 6/18.

⁶⁰⁴Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 657; Müslim, “Zekât”, 59.

Kirmânî'nin *el-Kavâkib*'inden iktibas yaparak şu alıntıya yer verilmiştir; “Kadınların çokluğu, ilmin azlığı cehaletin ve zinanın ortaya çıkması için yeterli sebeplerdir. Çünkü kadınlar şeytanın ağıdır, onların akılları ve dinleri eksiktir, *Buhâri*'de Hz. Enes'den gelen merfu rivâyette geçtiği gibi; ‘ilmin azalması, cehaletin ve zinanın yayılması, kadınların çoğalması, erkeklerin azalması, hatta elli kadının bir erkeğin himayesine gireceği.’⁶⁰⁵ Burada geçen sayının hakikat bildirme ihtimali olduğu gibi, kesretten kinaye de olabilir.”⁶⁰⁶

3.4.14 Hadislerle İlgili Kendi Görüşlerine Yer Vermesi

Kemalpaşazâde hadisleri açıklarken, neredeyse şerhin tamamına yakını diyebileceğimiz bir kısmını alanında ehil âlimlerin eserlerinden iktibaslar yaparak açıklamış, farklı âlimlerin görüşlerine yer veren Kemalpaşazâde kendi fikirlerini, konuyla alakalı görüşlerini, hadislerin ne anlatmak istediğini, yeri geldikçe kendi üslubuyla açıklayarak şerhini zenginleştirmiştir.

Burada verilecek olan örnekler, Kemalpaşazâde'nin şerhini yapmış olduğu hadisin tamamı ya da hadisin bir kısmıyla ilgili genel açıklamalarıdır. Kemalpaşazâde'nin kendisinin bizzat izah ettiği bâb başlıklarıyla alakalı meseleler, âyetlerin tefsiri ve hadislerde geçen kelimelerin açıklamalarını yapması gibi konular ilgili başlıklar altında verilmiştir.

“Ümit” bâbının onuncu hadisi olan Ebû Hüreyre'den gelen rivâyette; “Bir kul bir günah işledi de “Allah'ım, günâhımı bağışla” dedi mi, Allah Teâlâ: “Kulum bir günah işledi ve günahı bağışlayacak bir Rabbi olduğunu bildi” der. Sonra kul tekrar günâh işledi de “Rabbim, günâhımı bağışla” dedi mi, Allah Teâlâ: “Kulum bir günah işledi ve günahı bağışlayacak bir Rabbi olduğunu bildi” der. Sonra kul tekrar günah işledi de “Rabbim, günahımı bağışla” dedi mi Allah Teâlâ: “Kulum bir günah işledi ve fakat günahı bağışlayacak veya bu yüzden kendisini sorgulayacak bir Rabbi olduğunu bildi. Ben kulumu affettim, artık dilediğini yapsın” buyurur.⁶⁰⁷ Hadisin sonunda geçen مآثاء

⁶⁰⁵Buhârî, “İlim”, 21.

⁶⁰⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/166.

⁶⁰⁷Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihi* 201; أَدْنَبَ عَيْدٌ دُنْيَا ، فَقَالَ : اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي دُنْيِي ، فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى : أَدْنَبَ عَيْدِي دُنْيَا ، فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا ، وَيَأْخُذُ بِغُفْرِ الدُّنْبِ ، وَيَأْخُذُ بِالدُّنْبِ ، ثُمَّ عَادَ فَادْنَبَ ، فَقَالَ : أَيُّ رَبِّ اغْفِرْ لِي دُنْيِي ، فَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى : أَدْنَبَ عَيْدِي دُنْيَا ، فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الدُّنْبَ ، وَيَأْخُذُ

فَلْيَفْعَلْ kısmını Kemalpaşazâde şöyle açıklamaktadır; “Bunun manası şudur ki: günah yüz kere, bin kere veya çok daha fazla tekrar da edilse ve her defasında günaha tövbe edilse o kişinin tövbesi kabul edilir ve günahı silinir. Eğer ki bütün tövbelerinden dönse bile bütün tövbelerinden sonra ettiği tek tövbe kulun tövbesini geçerli kılar.”⁶⁰⁸

Yine “Ümit” bâbında Ebû Hüreyre’den gelen başka bir rivâyette;

“Aramızda Ebû Bekir, Ömer ve birkaç kişi daha bulunduğu halde Resûlullah (s.a.v) ile birlikte oturuyorduk. Bir ara Resûlullah (s.a.v) kalkıp aramızdan ayrıldı. Dönmesi gecikince bir şey mi oldu diye endişelendik. Bu endişeyi ilk duyan bendim. Kalktım ve onu aramaya başladım. Neticede, Medineliler’e ait bir bahçeye geldim. - Ebû Hüreyre olayı baştan sona anlattı-. En sonunda Resûlullah (s.a.v)’in kendisine şöyle buyurduğunu haber verdi: “Git, bu bahçenin dışında, Allah’dan başka ilâh olmadığına gönülden inanıp şehâdet getiren kime rastlarsan, ona cennetlik olduğu müjdesini ver!”⁶⁰⁹Bu hadisin şerhine kendi ifadeleriyle başlamış, açıklamasında şunlara yere vermiştir;

“Bu hadisin tamamı doksan beşinci bâbda gelecektir. Bahçenin arkasındaki hadiste geçmekte olan topluluğun içerisinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer vardır. Orada bulunan grup Hz. Peygambere soru sormak için toplanmışlardı. O toplulukta bulunanların cennet ehlinden olduğu şüphe getirmez bir gerçektir. Bu zahir lafızdaki “Git, bu bahçenin dışında, Allah’tan başka ilâh olmadığına gönülden inanıp şehâdet getiren kime rastlarsan, ona cennetlik olduğu müjdesini ver” kaydının geçersiz olduğu

بِالدَّنْبِ ، ثُمَّ عَادَ فَأَدْبَبَ ، فَقَالَ : أَي رَبِّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي ، فَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى : أَدْنَبَ عِبْدِي ذَنْبًا ، فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الدَّنْبَ ، وَيَأْخُذُ بِالدَّنْبِ ، قَدْ غَفَرْتُ بِالذَّنْبِ ، ثُمَّ عَادَ فَأَدْبَبَ .. فُلْيَفْعَلْ مَا شَاءَ Müslim, “Tevbe”, 29.

⁶⁰⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 3/90.

⁶⁰⁹Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 201-201; وَعَمْرُ : قَالَ : حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ ، قَالَ : كُنَّا فَعُودًا حَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، مَعَنَا أَبُو بَكْرٍ ، وَعَمْرُ : فِي نَفْرٍ ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ بَيْنِ أَظْهُرِنَا ، فَأَبْطَأَ عَلَيْنَا ، وَخَشِينَا أَنْ يُقْتَطِعَ دُونَنَا ، وَفَرَعْنَا ، فَفَمْنَا ، فَكُنْتُ أَوَّلَ مَنْ فَرَعُ ، فَخَرَجْتُ أَبْتَعِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى آتَيْتُ حَانِطًا لِلْأَنْصَارِ لِبَيْتِي النَّجَّارِ ، فَذَرْتُ بِهِ هَلْ أَجِدُ لَهُ بَابًا؟ فَلَمْ أَجِدْ ، فَأَادَا رِبِيعٌ يَدْخُلُ فِي جُوفِ حَانِطٍ مِنْ بَنِي خَارِجَةَ - وَالرَّبِيعُ الْجَدُولُ - فَاحْتَفَزْتُ ، فَدَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَ : «أَبُو هُرَيْرَةَ» فَقُلْتُ : نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَالَ : «مَا شَأْنُكَ؟» قُلْتُ : كُنْتُ بَيْنَ أَظْهُرِنَا ، فَفَمْتُ فَأَبْطَأَتْ عَلَيْنَا ، فَخَشِينَا أَنْ تُقْتَطِعَ دُونَنَا ، فَفَرَعْنَا ، فَكُنْتُ أَوَّلَ مَنْ فَرَعُ ، فَآتَيْتُ هَذَا الْحَانِطَ ، فَاحْتَفَزْتُ كَمَا يَحْتَفِزُ النَّعْلَبُ ، وَهُوَ لَاءُ النَّاسِ وَرَانِي ، فَقَالَ : «يَا أَبَا هُرَيْرَةَ» وَأَعْطَانِي نَعْلِيهِ ، قَالَ : «أَدْبَبَ بِنَعْلِي هَاتَيْنِ ، فَمَنْ لَقِيتَ مِنْ وِرَاءِ هَذَا الْحَانِطِ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُسْتَيْقِنًا بِهَا قَلْبُهُ ، فَيَبْتَزُهُ بِالْجَنَّةِ» ، فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ لَقِيتَ عَمْرُ ، فَقَالَ : مَا هَاتَانِ النَّعْلَانِ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟ فَقُلْتُ : هَاتَانِ نَعْلَا رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، يَعْنِي بِهِمَا مَنْ لَقِيتَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُسْتَيْقِنًا بِهَا قَلْبُهُ ، بِشَرْتِهِ بِالْجَنَّةِ ، فَضَرَبَ عَمْرُ بِيَدِهِ بَيْنَ تَدْبِي فَخَرَرْتُ لِاسْتِي ، فَقَالَ : ارْجِعْ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ ، فَارْجِعْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَأَجْهَشْتُ بِكَاءٍ ، وَرَكِبْنِي عَمْرُ ، فَأَادَا هُوَ عَلَى أَثْرِي ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «مَا لَكَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟» قُلْتُ : لَقِيتَ عَمْرُ ، فَأَخْبَرْتَهُ بِالَّذِي بَعَثَنِي بِهِ ، فَضَرَبَ بَيْنَ تَدْبِي ضَرْبَةً خَرَرْتُ لِاسْتِي ، قَالَ : ارْجِعْ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «يَا عَمْرُ ، مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا فَعَلْتَ؟» قَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، يَا أَبِي أَنْتَ ، وَأُمِّي ، أَبِيعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ بِنَعْلَيْكَ ، مَنْ لَقِيَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُسْتَيْقِنًا بِهَا قَلْبُهُ بِشَرْتِهِ مُسْلِمٌ ، «بِالْجَنَّةِ؟» قَالَ : «نَعَمْ» ، قَالَ : فَلَا تَفْعَلْ ، فَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَنْكَلِ النَّاسُ عَلَيْهَا ، فَخَلِّهِمْ يَغْمَلُونَ ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «فَخَلِّهِمْ بِالدَّنْبِ» ، 52 Hadisin tamamı burada geçtiği şekliyledir. Riyazü's-Sâlihîn de ise türkçesini verdiğimiz kısma kadar olan bölüm yer almaktadır.

ihtimaldir. Burada ki asıl gaye, müjdeye ortak olanlar Şehadeti dil ile söyleyen ve kalben inanan herkesi kapsamaktadır.”⁶¹⁰

Kemalpaşazâde'in şerh ettiği hadislerin bazısının sonunda hadisin özetini belirten nitelikte; “Hadisin manası” diyerek kısa bir açıklama eklemiştir.

Zulmün ve cimriliğin yasaklandığı hadisin⁶¹¹ şerhini yaparken “hadisin manası” diyerek şu kısa açıklamayı yapmıştır: “Zalim, kıyamet günü bağırsız çağırış, karanlık işler ve şaşkırtıcı, ürkütücü belalar içindedir.”⁶¹²

3.4.15 Riyâzü's-Saihîn'de Tamamı Verilmeyen Hadisleri Tamamlaması

Riyâzü's-Sâlihîn'in elli beşinci bâbının yedinci hadisi aşağıda geldiği şekildedir;

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمِنْبَرِ، وَجَلَسْنَا حَوْلَهُ، فَقَالَ: إِنَّ مِمَّا أَخَافُ عَلَيْكُمْ بَعْدِي، مَا يَفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا

“Resûlullah (s.a.v) minbere oturmuş biz de onun etrafına oturmuştuk. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Benden sonra size dünya nimetlerinin ve zînetlerinin açılmasından ve onlara gönlünüzü kaptırmanızdan korkuyorum.”⁶¹³ Hadisin bu kısmını verdikten sonra başlığı açarak hadisin geri kalan kısmını vermiştir.

فَقَالَ رَجُلٌ: أَوْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: فَسَكَتَ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقِيلَ لَهُ: مَا شَأْنُكَ؟ تُكَلِّمُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا يُكَلِّمُكَ؟ قَالَ: وَرَأَيْنَا أَنَّهُ يُنَزَّلُ عَلَيْهِ، فَأَفَاقَ يَمْسُحُ عَنْهُ الرُّحَصَاءَ، وَقَالَ: «إِنَّ هَذَا السَّائِلُ» - وَكَانَتْ حَمْدَهُ - فَقَالَ: «إِنَّهُ لَا يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ، وَإِنَّ مِمَّا يُنْبِئُ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ أَوْ يُلْمُ، إِلَّا أَكَلَةَ الْخَضِرِ، فَإِنَّهَا أَكَلَتْ، حَتَّى إِذَا امْتَلَأَتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتْ عَيْنَ الشَّمْسِ فَنَلَطَتْ، وَبَالَتْ، ثُمَّ رَتَعَتْ وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرٌ خُلُوٌّ، وَنِعْمَ صَاحِبُ الْمُسْلِمِ هُوَ لِمَنْ أَعْطَى مِنْهُ الْمُسْكِينَ، وَالْيَتِيمَ، وَابْنَ السَّبِيلِ - أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَإِنَّهُ مَنْ يَأْخُذُهُ بَعْضُ حَقِّهِ كَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَسْبَعُ، وَيَكُونُ عَلَيْهِ شَهِيدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ

⁶¹⁰Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/94.

⁶¹¹Nevevi, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 257; Câbir ibn Abdullah (r.a)'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Zulüm yapmaktan sakının. Çünkü zulüm kıyamet gününde zâlime zifiri karanlık olacaktır. Cimrilikten de sakının. Zira cimrilik sizden önce yaşayan insanları, birbirini boğazlamaya ve dokunulmaz haklarını çiğnemeye götürmek suretiyle perişan etmiştir.” Müslim, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Bir”, 2578.

⁶¹²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz* 3/389. Diğer örnekler için bk: 1/215; 4/179, 274, 387; 5/221; 7/196.

⁶¹³Müslim, “Zekat”, 123.

Bunun üzerine bir adam: Ya Resûlallah Hiç hayır şerri getirir mi? dedi. Resûlullah (s.a.v) bir müddet sükût etti, sonra: Nasıl dedin? diye sordu. O zât: Ya Resûlallah Hiç hayır şerri getirir mi? Dedim. Cevap vermedi Bunun üzerine tekrar: «Hiç hayır, şer getirir mi yâ Resûlallah?» dedi. Resûlullah (s.a.v) ona cevap vermeyerek sükût buyurdu. O adama: Acaba sana ne oluyor ki sen Resûlullah (s.a.v)'e söz söylüyorsun, hâlbuki o, seninle konuşmuyor? diyenler oldu. Bir de baktık ki Resûlullah (s.a.v)'e vahy indiriliyor. Az sonra boşanan terini silerek açıldı ve: soruyu soran yok mu? buyurarak, adetâ soruyu soran zâtı över gibi davrandı. Bunun ardından: Hakîkaten hayır, şerri getirmez. (Ama) derenin yetiştirdiği bitkilerden bazısı ya öldürür yahut ölüme yaklaştırır. Yalnız yeşillik yiyen hayvanlar müstesna. Çünkü onlar yerler yerler de böğürleri doldu mu güneşe karşı dururlar, rahatça def-i hacet ve bevlederler. Sonra yine otlarlar. Bu mal yeşil, tatlı bir şeydir. Ondan yoksula, yetime ve yolcuya veren kimse ne iyi Müslümandır. Onu haksız olarak alan kimse yiyip yiyip doymayan obur gibidir mal kıyâmet gününde onun aleyhine şahit olacaktır.⁶¹⁴ Hadisin tamamını vermiş “Bu hadis müslim’in lafzıdır” diyerek hadisi aldığı kaynağı belirtmiştir.⁶¹⁵ Çünkü aynı hadis Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*’nde de geçmektedir.⁶¹⁶

عن أبي هريرة رضي الله عنه : عن النبي صلى الله عليه وسلم قال تعس عبد الدينار والدرهم والقطيفة والخميصة إن أعطي رضي وإن لم يعط لم يرض

Ebû Hüreyre (r.a)’den rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Altın, gümüş, kumaş ve abaya kul olanlar helâk oldular. Eğer onlara istedikleri verilirse hoşnut olur, verilmezse hoşnut olmazlar.”⁶¹⁷ Hadisinden sonra بقية الحديث başlığı açarak rivâyetin devamına yer vermiştir;⁶¹⁸

تعس وانتكس وإذا شيك فلا انتقش طوبى لعبد آخذ بعنان فرسه في سبيل الله أشعث رأسه مغبرة قدماه إن كان في الحراسة كان في الحراسة وإن كان في الساقاة كان في الساقاة إن استأذن لم يؤذن له وإن شفع لم يشفع

“Böyle (dünyâ düşkünü) kişi sürünsün; zarara yuvarlansın! Vücûduna diken battığında cımbızla çıkararak bulunmasın!"Cennet, hayır ve saadet şu kula lâyıktır ki, o Allah

⁶¹⁴Müslim, “Zekat”, 123.

⁶¹⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/186-187.

⁶¹⁶Ahmed b. Hanbel, 18/371.

⁶¹⁷Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 221; Buhârî, “Cihad” 69 (Hadis no: 2720).

⁶¹⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/192-193. Diğer örnekler için: 2/500, 560; 4/595; 5/567.

yolunda cihâd için atının dizginini tutmuş, başı dağınık, iki ayağı tozlanmıştır. Eğer bu gâzî (öncü olarak)ileri karakolda düşman beklemekte ise, o tam ma'nâsıyla düşman beklemekte olur. Eğer askerin gerisinde (ardçı olarak) vazifede ise, orada hakkıyla nöbetçilik vazifesini yapıyorsa. Bu mücâhid bir meclise girmek için izin isterse (küçük görülüp) kendisine izin verilmez. Bir hususta şefaata edecek olursa şefaati kabul edilmez.”⁶¹⁹

3.4.16 Riyâzû's-Sâlihîn'de Geçen Hadisleri Şerhe Alırken Değişiklikler Yapması

Kemalpaşazâde şerhinde yapmayı uygun gördüğü bir uygulama daha vardır ki o da *Riyaz*'da geçen hadislerin şerhini yaparken *Riyaz*'daki hadis metninde değişiklik yaparak şerh de göstermektedir. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç örnek verecek olursak; *Riyazüs 'sâlihîn*'in sekiz yüz iki numaralı hadisi şu şekildedir;

وعن معاذ بن أنس رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : «مَنْ تَرَكَ اللَّيَاسَ تَوَاضِعًا لِلَّهِ ، وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ ، دَعَا اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُؤُوسِ الْخَلَائِقِ حَتَّى يُخَيِّرَهُ مَنْ أَيْ حُلَّ الْإِيمَانَ شَاءَ يَلْبَسُهَا »⁶²⁰

Hadisin şerhini yaparken (مَنْ تَرَكَ ثَوْبَ جَمَالٍ) cümlesini (مَنْ تَرَكَ اللَّيَاسَ تَوَاضِعًا لِلَّهِ) şeklinde değiştirerek şerh etmiştir.⁶²¹

3.4.17 Hadislerdeki Müphemleri Tespit Etmesi

Bilinmektedir ki Peygamberimizden rivâyet edilen hadislerin bazısında Hz. Peygamberin meclisinden bulunan bir kişinin o esnada konuşulan meseleyi daha iyi anlamak istediği için Hz. Peygambere soru yönelmesi ya da kendiyile ilgili bir meseleyi öğrenmek için doğrudan Hz. Peygamberle irtibat kurması sonucunda hadis külliyatında söyleyeni açıkça belirtilmemiş sorular ve sözler yer almaktadır. Kemalpaşazâde, hadislerde geçen bu müphem şahıslardan tespit edilenleri şerhinde belli etmiş kim olduklarını kendinden önce yazılmış olan şerhlerden alıntı yaparak açıklamıştır.⁶²²

⁶¹⁹Buhârî, "Cihad ve's-Siyer", 69 (Hadis no: 2730).

⁶²⁰Nevevî, *Riyâzû's-Sâlihîn*, 339; Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 39 (Hadis no: 2481).

⁶²¹Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/246. Diğer örnekler için bk: 5/146, 209; 7/63.

⁶²²Uçar, *İbni Kemal Paşa ve Hadis İlmindeki Yeri*, 119.

Eski devirlerde yaşamış bir gencin, Allah’a olan inancını ispatlayan, kralın yaşlı sihirbazının genci yerine geçmesi amacıyla eğitim sürecinde başlarına gelen olayların anlatıldığı hadiste⁶²³ gencin ismiyle onu ateşe atan melikin kim olduğu açık değildir. Kemalpaşaâde; gencin isminin, Abdullah b. Samir; melikin isminin ise Necran kralı zûnavas olduğu olayın peygamberimize vahyin gelmesinden 70 sene önce vuku bulduğunu İbn İshâk’ın *es-Sîre*’sinden alıntı yaparak açıklamıştır.⁶²⁴

Bin iki yüz yetmiş iki numaralı hadiste geçen Hz. Peygamberin hac yapılmasını emrettiği esnada, bir adamın; “her sene mi yapalım ey Allah’ın resulü?” sorusunu sorduğu görülmektedir.⁶²⁵ Bu soruyu soran kimsenin ismi, hadis metninin içerisinde açıkça belli değildir. Burada soruyu soran sahâbinin “İbn Abbas” olduğu Beydavî’nin *mişkat* şerhinden alıntı yapılarak açıklanmıştır.⁶²⁶

3.4.18 Hadisleri Fikhî Çerçeve Değerlendirilmesi

Yedi yüz dört numaralı, namaza vakur bir vaziyette gelmenin tavsiye edildiği hadisin⁶²⁷ وَمَا فَاتَكُمْ فَأْتُوا kısmını açıklarken âlimlerin bu mesele hakkında ihtilaf ettiklerini belirterek Şafîî ve ve cumhur ulemânın; namazın başında imamla birlikte namaza yetişemeyen mesbûk’un veya namazın sonunda selama yetişen kişi için namazın tamamlanmasının gerekli olduğunu belirtirken Ebû Hanîfe , arkadaşları ve Mâlik ve ashabının onların görüşünün tam aksine bir görüş belirtmiş, başka bir rivâyette gelen وَأَفْضِلْ مَا سَبَقَكَ kısmını⁶²⁸ delil sayarak namazın kılınmayan kısmının kaza edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁶²⁹ Burada dikkat çekilen mesele fıkhî tartışılan namazın edâsı mı yoksa binâsı mı meselesidir.

Konuyla alakalı verebileceğimiz diğer bir örnek ise iki umre’nin, arasında işlenen günahlara kefaret olduğunun belirtildiği hadisin şerhidir.⁶³⁰ Şafîî mezhebi ve cumhur

⁶²³Nevevî, *Riyâzû’s-Sâlihîn*, 38-40; Müslim, “Zühd” 3005.

⁶²⁴ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/201 Diğer örnekler için bk: 1/401; 2/283; 5/287.

⁶²⁵Müslim, “Hac”, 412; Ahmed b. Hanbel, 16/355.

⁶²⁶Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 5/430.

⁶²⁷Nevevî, *Riyâzû’s-Sâlihîn*, 305; Buhârî, “Cum’a”, 16 (Hadis no: 866).

⁶²⁸Müslim, “Mesâcid”, 154.

⁶²⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 4/70.

⁶³⁰Nevevî, *Riyâzû’s-Sâlihîn*, 468; والحج المبرور ، قال : الغمزة إلى الغمزة كفارة لما بينهما ، والحج المبرور ، وعنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ، قال : الغمزة إلى الغمزة كفارة لما بينهما ، والحج المبرور ، ليس له جزاء إلا الجنة Buhârî, “Umre”, 1 (Hadis no: 1683); Müslim, “Hac” 437.

ulemanın; sene de bir defa yapılan umrenin müstehaplığını savunduklarını, İmam Mâlik ve Mâlikî mezhebi âlimlerinden birçoğunun, senede bir defadan fazla yapılan umrenin mekruh olduğu görüşünde olduklarını belirtilirken; umrenin ne zaman yapılmasının uygun olacağı konusunda verilen görüşlerde ise; İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve cumhur ulemâ'nın: Senenin tamamında umre yapılabileceğini belirttiklerini, ancak Hac için ihrama girmiş bir kimsenin haccı bitene kadar yapmış olduğu umrenin geçerli olmadığı görüşünde oldukları, Ebû Hanîfe'nin ise sene içindeki beş günde; Arefe günü, Kurban günü ve teşrik günlerinde yani zilhicce'nin 11, 12, 13. günleri umre yapmanın mekruh olduğu görüşünü savunduğunun bilgisine yer verilmiştir.⁶³¹

Diğer bir örneğimiz ise yirmi iki numaralı zina yoluyla hamile kalmış bir kadının Efendimize (s.a.v) gelerek gereken cezanın kendisine uygulanmasını istemesi üzerine efendimizin (s.a.v), çocuk doğana kadar cezayı tehir etmesinin anlatıldığı rivâyette⁶³² şu bilgiler yer almaktadır;

Hamile bir kadına, çocuk doğana kadar recm yani “taşlanarak öldürme” cezasının uygulanmayacağı konusunda icma edildiği eğer ki recm uygulanacak olsa anne karnında olan ceninin de ölümüne sebebiyet verilecek olması hasebiyle hamile kadına uygulanacak cezanın çocuk doğana kadar ertelendiği hatta celde “yüz sopa” ceza uygulamasında da durumun aynı olduğu belirtilmiştir. Yine zina eden hamile kadına uygulanacak olan recm cezasının, evladını doğurduktan sonra, çocuğu süttten ayrılan kadar ceza-i işleminde ertelendiği ancak süt anne bulunması durumunda recm'in uygulanabileceğine değinilmiş burada bahsi geçen konuların Şafîî, Hanbeli mezhebi ile Mâlikî mezhebinin meşhur olan görüşünün bu yönde olduğu belirtilmiştir.

⁶³¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 5/433.

⁶³²Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 34-35; *وَعَنْ أَبِي نُجَيْدٍ بِضَمِّ النَّوْنِ وَفَتْحِ الْجِيمِ عِمْرَانَ بْنِ الْخَصِينِ الْخُرَاعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ امْرَأَةً مِنْ جُهَيْنَةَ أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ حُبْلَى مِنَ الزَّوَا ، فَقَالَتْ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَصَبْتُ حَدًّا فَأَقِمْهُ عَلَيَّ ، فَدَعَا نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَيْهَا فَقَالَ : أَحْسِنِ إِلَيْهَا ، فَإِذَا وَضَعْتَ فَأَتِنِي فَفَعَلَ فَأَمَرَ بِهَا نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَشُدَّتْ عَلَيْهَا نِيَابُهَا ، ثُمَّ أَمَرَ بِهَا فَرَجِمَتْ ، ثُمَّ صَلَّى عَلَيْهَا . فَقَالَ لَهُ عُمَرُ : تُصَلِّي عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَقَدْ زَنْتِ ، قَالَ : لَقَدْ تَابَتْ تَوْبَةً لَوْ قَسِمَتْ بَيْنَ سَبْعِينَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ لَوَسَعَتْهُمْ وَهَلْ وَجَدْتُ أَفْضَلَ مِنْ أَنْ جَادَتْ بِنَفْسِهَا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؟* Müslim, “Hudud”, 24; Ebû Dâvûd, “Hudud”, 25 (Hadis no: 4440).

Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in ise çocuk doğduktan sonra süt anne bulunması beklenmeden recm'in gerçekleşmesi gerektiği görüşünde olduklarına dikkat çekilmiştir.

Hadisten çıkarılan başka hükümler ise ceza'nın uygulandığı esnada kadının üzerinde olan elbiselerinin toplanarak bağlanmasının müstehap olduğu aynı şekilde kadınlarda recm işleminin kadının oturur vaziyetteyken uygulanması hususunda ulemanın ittifak ettiği erkeğe uygulanacak ceza da ise erkeğin ayakta olduğu vaziyette cezanın uygulanmasının cumhur ulema tarafından uygun görüldüğü ancak İmam Mâlik'in oturur vaziyette uygulanır görüşünde olduğuna değinilmekle beraber cezaya hükmeden devlet başkanının bu iki görüşten birini tercih edebileceği de söylenmiştir.

İmam Şafîî, Recm edilen kişinin cenaze namazına, devlet başkanı ve orada bulunan hayırlı kimselerin de katılıp nasıl ki diğer insanlar recm uygulanan kişinin cenaze namazını kılıyorlarsa onların kılabilmesine delil olarak ilgili hadisi kullanmış olduğu, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in ise devlet başkanı ve o toplumun hayırlı kişilerinin böyle bir suçtan öldürülen kimsenin cenazesine katılmalarını mekruh gördüklerine dair görüşlere yer verilmiştir.

İmam Zühri'nin: "recm sebebiyle öldürülen ve intihar eden bir kişinin cenaze namazının kılınmaz" dediği Katâde'nin "veledi zinâ'nın da cenaze namazının kılınmayacağı" görüşünü savunduğu aktarılmıştır.⁶³³

3.4.19 Akaidle İlgili Açıklamalar

Yeri geldikçe Akideye dair bilgiler veren Kemalpaşazâde, ilgili alanı da ihmal etmeyerek hadislerde geçen akidevî meselelere değinerek hadisleri açıklamıştır.

Amr b. As'ın hastalığında ziyaretine gidenler arasında bulunan İbn Şümâse'nin bize aktardığı rivâyette Amr b. As'ın; ölüp kabre konulduktan sonra yerine alışması ve sorulacak sorulara nasıl cevap vereceğini düşünebilmesi için yanından hemen ayrılın mamasını tavsiye ettiği kısmı⁶³⁴ alıntılan Kemalpaşazâde şu görüşe yer vermiştir;

⁶³³Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/103-105.

⁶³⁴Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 378; Müslim, "İmân", 192.

“Bu ibare kabrin zorluğuna ve meleklerin suallerine delil sayılır. Ölünün kabre konmasından sonra yanında beklemenin müstehap olduğu da anlaşılmaktadır. Meyyit çevresinde olanları işitmektedir.”⁶³⁵

Başka bir örnek ise dört yüz yirmi iki numaralı hadisin⁶³⁶ “eğer siz günah işlemeseydiniz Allah sizi yok ederdi” kısmını Allah’ın olmuş olanı ve olabilecek ihtimalleri bilmesiyle irtibatlandıran Kemalpaşazâde şu açıklamalara yer vermiştir; “bu ifade Allah teâla’nın olmuş olanı ya da olmamış olanı bilmesinin bir haberi, göstergesidir. Buradan şöyle bir sonuç çıkarılabilir ki; Allah kesin olmuş olanı bildiği gibi olabilecek diğer ihtimalleri de bilmektedir “Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir.”⁶³⁷

Âlimlerden bazıları bu konuyu şöyle açıklamışlardır; Allah olanı, olacağı ve olsaydı nasıl olurdu bilmektedir. Bu sözün özeti de şudur; Allah’a isyan edecek kimseler ve onun Gaffar isminin kapsadığı merhametinin kimlerde aşikâr olup kimlerin bağışlanacağı Allah’ın ilminde sabık idi.⁶³⁸

Dört yüz kırk üç numaralı hadisin⁶³⁹ şerhinde ise Allah’ın sıfatlarının ezeli ve ebedi oluşu meselesine değinen Kemalpaşazâde; “Bu hadisin bağlamı Allah’ın kahhar ve rahmet sıfatlarının açıklanmasıyla ilgilidir. Allah’ın sıfatları sonsuzdur ve hiç kimse onun sıfatlarının künhüne vakıf olamadığı gibi onun rahmeti ve azabı da böyledir. Eğer bir müminin kahhar sıfatının künhüne vakıf olduğu farz edilse o zaman bütün insanların Allah’ın rahmetinden ümit kesmeleri lazım gelirdi ve kimse cenneti ümit edemezdi. Hadiste geçen mümin kelimesinin istiğrak yoluyla cins isim olarak anlaşılmadı caizdir. Müminlerden biri olarak anlaşılabilir. Diğer bir şekilde şu manaya da gelebilir; hadiste geçen mümin ifadesi özellikle söylenmişse olabilir çünkü müminde cennet ümidi kalmazsa kimsede kalmaz. Kafirde yine özellikle söylenmiştir

⁶³⁵Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 4/105.

⁶³⁶Müslim, “Tevbe”, 11.

⁶³⁷“وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ” el-En’âm 6/28.

⁶³⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 3/91-92.

⁶³⁹Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 212; Müslim, “Tevbe”, 23; Tirmizî, “Da'avât”, 100 (Hadis no: 3542).

vardır ki Allah'a ucundan kulluk ederler"⁶⁴⁴âyetinin çatısına girdiği ve böylece ilmin, amelin önüne geçmiş olmasının anlaşıldığını gösterdiğine değinilmiştir.⁶⁴⁵

Bu konuyla alakalı başka bir örnek ise *Riyazü's-Sâlihîn*'deki, on iki numaralı üç kişinin mağarada esir kalmaları ve Allah rızası için yaptıkları amelleri hatırlayarak Allah'ın nusretiyle mağaradan çıktıklarının anlatıldığı rivâyetin⁶⁴⁶ şerhinde, bahsi geçen hadisten “evliyanın kerametinin gerçek olduğunun” çıkarılabileceğinin notu düşülmüştür.⁶⁴⁷ Bu ibâreden anlaşılmaktadır ki Kemalpaşazâde evliyanın kerametlerini reddetmemektedir.

3.4.21 Hadislerin İzahında Edebiyat İlimlerinden Yararlanması ve Şiirle İstishâd

Edebi bir kişiliğe sahip olan, Fars ve Arap dili edebiyatı alanında üstün yeteneği olduğu söylenen,⁶⁴⁸ şiir yazdığı ve ünlü şairlerin bazı şiirlerine⁶⁴⁹ açıklamalar yaptığı bilinen Kemalpaşazâde, hadislerin şerhini yaparken Arap dili edebiyatının alt başlıklarından olan; Belâgat ve Meânî ilimlerinden yararlanmış, izahlarında bu ilimlere ait terimlere yer vermiştir. Bunlardan birkaçına yer verecek olursak;

Tekmil:⁶⁵⁰Meânî terimi olarak kullanılan, öncesinde gelen ifadeleri tamamlayıcı ve açıklayıcı bir yarar sağlayan bu ifadeyi Kemalpaşazâde; “Bir şehirde veba hastalığı'nın yayıldığı duyulunca o şehire girmenin ve oradan çıkmanın kötü görülmesi” bâbında Üsâme İbn Zeyd'den gelen rivâyetin⁶⁵¹ açıklamasının yaparken konuyla alakalı Nevevî, Turbiştî ve Kurtûbî'den nakiller yaptıktan sonra; “تكمیل” notu düşmüş İbn Abdilberr şöyle demiştir, diyerek şu açıklamalara yer vermiştir; “İlim ehlienden olup da Tâun hastalığından kaçmış bir kimseyi duymadım ancak İbnü'l-Medîni'nin (ö. 234/848-49) söylediğine göre, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, Tâun'dan akarsuya kaçtı, o

⁶⁴⁴ "وَمِنَ النَّاسِ مَن يَغْتَذِ اللَّهُ عَلَى حَرْفٍ" el-Hâc 22/11.

⁶⁴⁵ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/62.

⁶⁴⁶ Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 21-22; Buhâri, “İcâre”, 12 (Hadis no: 2152); Müslim, “Zikr”, 100.

⁶⁴⁷ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/80. Diğer örnekler için bk: 4/321; 6/168, 173, 215.

⁶⁴⁸ Taşköprüzade, *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 602.

⁶⁴⁹ Kadir Turgut, “*Kemalpaşazâde'nin Hafız'a Ait Bir Beytin Şerhini İçeren Farsça Risalesi*”, *Doğu Araştırmaları* 2013/1/11 (2013), 25-48.

⁶⁵⁰ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/66.

⁶⁵¹ Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 642; Buhâri, “Tıb” 29 (Hadis no: 5397).

bölgenin halkı her Cuma günü toplanır, hastalığın gitmesi için dua ederlerdi, yine bir Cuma günü toplandıklarında oradakilere hitaben, Zeyd b. Cüd'ân hakkında şöyle seslendiler; Tâun'dan kaçtı, suda boğuldu” Ebû Hatim, Asmâî'den (ö. 212/831) şöyle aktarır; “Basralıların bazıları tâun'dan kaçtı, kaçmak içinde eşeğe bindiler ve ailelerinden uzaklaştılar, bu gidiş safevân tarafınaydı, arkalarından gelen birisi onları, eşeklerinin üstünde giderken bir şeyler söylediklerini işitti.”⁶⁵² Şerh içerisinde bu ifadeye sadece bir yerde rastlanmıştır.

Seci: Vezin olmaksızın kafiyeli söz olarak tanımlanan seci sanatı,⁶⁵³ belagat ilmi içerisinde sözün güzelleştirilmesi ve belli bir ahenkle söylenmesini sağlar. Kemalpaşazâde şerhinde kendi açıklamalarını yaparken sözlerine bu sanatı katarak kelime sonlarında uyum yakalamıştır. Ayrıca bu sanat Kemalpaşazâde'nin söylemiş olduğu sözlerin çoğunluğunda görülmektedir. Onlardan bir tanesi şu örnekte görülmektedir: altmışaltı numaralı, Ebû Ya'lâ Şeddâd b. Evs (r.a)'den gelen rivâyette Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Akıllı kişi, nefsine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Âciz kişi de nefsini duygularına tâbi kılan ve Allah'tan dileklerde bulunup duran (bunu yeterli gören) dır”⁶⁵⁴ buradaki açıklamalarda şu ifadelere yer verir:⁶⁵⁵

لأنه يهوي بصاحبه في الدنيا الى كل داهية، وفي الآخرة الى الهاوية. قيل علي العاقل ان لا يكون طاغيا الا في ثلاث: تزود لمعاد، ومزومة لمعاش، ولذئفي غير مُحَرَّم، وعلى العاقل ان يكون بصيرا بزمانه، مُقبلاً على شأنه، حافظا للسانه

Şerhini şiir ile zenginleştirdiği görülen Kemalpaşazâde gerek kendi şiirlerini gerekse çeşitli âlimlerin şiirlerini eserine ekleyerek manayı kuvvetlendirmiş şerhin metodunda çeşitliliğe yol açmıştır. Kemalpaşazâde, şerhinde kendisine ait şiirlere çok sık yer vermemekle birlikte nadir de olsa kendisinin söylediği düşünülen şiirler vardır. Onlardan bir tanesi Allah'a gerektiği şekliyle tevekkül edildiğinde kuşların

⁶⁵²Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 7/66.

⁶⁵³Cevherî, *es-Sihâh*, 3/363; Zebidî, *Tâcü'l- 'arûs min cevâhiri'l-Kamûs*, 21/179.

⁶⁵⁴Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 55; Tirmizî, "Sıfatü'l-Kiyâme" 25 (Hadis no: 2459); İbn Mâce, "Zühd" 31 (Hadis no: 4260).

⁶⁵⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/314 Diğer örnekler için bk: 3/444, 515.

rızıklandırılması gibi insanların kendi rızıklarına ulaştırılacağı anlatıldığı rivâyetin⁶⁵⁶ şerhini yaparken;

“Benim günlük azığım yoksa ben arzumu terk ederim/Yarın için isteyeceğim şeyler aklıma gelmez/Çünkü yarının yeni bir rızkı vardır.”⁶⁵⁷

Eserde yer verdiği şiirlerin hepsi kendisine ait olmayan müellifimiz kendisinden başka âlimlerin şiirlerinden de yararlanmış kimi zaman söyleyenin ismini açıkça belirtirken kimi zamanda “ediplerden biri şöyle bir şiir söyledi”⁶⁵⁸, “şairin sözü”⁶⁵⁹, “söyleyenin sözü ne güzeldir”⁶⁶⁰ gibi ibarelerle söyleyeni gizli tutmuştur. Şiirin söyleyenine nispet edildiği yere örnek verecek olursak Kitabımızın ilk hadisi amellerin niyetlere göre değer biçildiğinin anlatıldığı hadisin şerhinde İslam dinini özetler nitelikte olan dört hadise yer verilmiş bu dört hadise süs niteliği taşıyan şiir eklenmiştir. Eserde Ebû Hasan Tahir b. Müvevviz’e nispet edilen şiir aşağıdaki gibidir.

Görüşümüze göre dinin özü dört kelimedir

Onları yaratılmışların en hayırlısı demiştir

Şüpheli şeylerden sakın ve seni ilgilendirmeyeni bırak

Bu kelimelerle güzel niyetle amel et.⁶⁶¹

⁶⁵⁶Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 61; Tirmizî, “Zühd” 34 (Hadis no: 2344).

⁶⁵⁷Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz* 1/400 diğer örnek için bk: 2/332; Emrah Uçar, *İbni Kemal Paşa ve Hadis İlmindeki Yeri*, 121.

⁶⁵⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 1/329.

⁶⁵⁹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 4/233.

⁶⁶⁰ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz* , 2/295.

⁶⁶¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra 'atü'l-hiyâz*, 1/22 Diğer örnek için bk: 7/178.

3.4.22 Yaptığı İktibasları İkmâl Etmesi

Müellifin şerhinde dikkat çeken diğer bir özellikte, yaptığı iktibasları ikmâl etmesidir. Şerhin bazı yerlerinde, eserin rumuzunu belirterek alıntısını yapmış, alıntının sonuna yaptığı iktibasın bittiğini belli etmek için, mukaddimede kendisinin de belirttiği üzere “انتهى” notunu düştükten sonra, ya konuyu kendi sözleriyle izah etmeye devam etmiş ya da yaptığı iktibastaki açıklamalar, sıralama sayısı ile verildiyse, sayılarla beraber açıklamaları devam ettirmiştir. Örnek verilecek olursa; “Allah sizin bedenlerinize ve yüzlerinize bakmaz ama kalplerinize, amellerinize bakar”⁶⁶² hadisinin faydalarını *Müfhim*'den iktibas yaparak şu şekilde açıklamıştır; “Bu hadisten şu faydalar elde edilir;

Birinci fayda: Bütün azmin ve özenin, kalbin hallerinin bilinmesine ve sıfatlarının gerçekleştirilmesine yönelik ilimlerin araştırılmasına harcanması, kişinin amacını ve niyetini düzeltmesi, kalbini kötü sıfatlardan temizleyip, övülen sıfatlarla süslemesi gerekir. Kalp Allah'ın nazargâhı olduğunda alem üzerinde Allah'ın değerlendirme yapacağı yer kulun kalbidir, bununla beraber Allah kulun kalbinin hallerini ve sıfatlarını denetler bunun sebebi ise, kalbin ölümüne sebep olacak mezmûm sıfatlar içinde bırakmamaktır.

İkinci fayda: organlarla yapılan amellerden önce kalbin düzeltilmesi önceliklidir, çünkü kalbin amellerinin düzeltilmesi görünen amellerin düzeltilmesi için gereklidir. Onu mükellef kılana bilen bir müminin yaptığı ile amelinde ihlaslı olan kimsenin yaptığı şer'î amel kabul edilir. Amellerin tam olması ise Allah'ın murâkabe edilmesiyle olur. Murâkabe kelimesini ise Hz. Peygamber (sav) ihsan şeklinde tabir ederek şu şekilde söylemiştir, “sanki onu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmen”⁶⁶³ yine başka bir hadiste Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır; “Beden de bir et parçası vardır o sağlam olduğunda bedeninin hepsi sağlam olur”⁶⁶⁴

Üçüncü fayda: Kalp doğru olduğunda, zâhir ameller ve bize gizli olan kalbin işleri de doğru olur. Bize gizli olan bir şeye göre karar verilmez, bir kişi taat veya mâsiyet üzere

⁶⁶²Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, 20; Müslim, “Birr”, 34; İbn Mâce, “Zühd”, 9 (Hadis no: 4143).

⁶⁶³Buhârî, “İmân”, 36 (Hadis no: 50).

⁶⁶⁴“وإن في الجسد مضغة إذا صلحت صلح الجسد كله” Buhârî, “İmân”, 37 (Hadis no: 52).

görüldüğünde o kişi hakkında şeri amelleri yerine getirdiği düşünülür, Allah ise onun kalbindeki mezzum sıfatları bilir böylece onun amelleri geçerli olmaz, yine ihtimal ki bir kimseyi tembellik veya mâsiyet üzere görsek Allah ise onun kalbinde ki güzel sıfatları bildiği için bu güzellikler sayesinde onu bağışlar. İbadetler zannî emarelerdir, kat‘i deliller değildir.

Bunlar, kendisinde salih ameller gördüğümüz kimseye hürmet gösterme husunda aşırı gitmemeyi ve yine bir müslümanın kötü işler yaptığını gördüğümüzde onu hor görmememizi gerektiren şeylerdir. Bilakis, kötülüğü işleyenin kendisi değil, kötü haller zem edilir ve aşağılanır, böyle olması bir tedbirdir ve incelikler.”⁶⁶⁵ *Müfhim*’de geçen ifadeler burada bitmekle beraber Kemalpaşazâde, “bu hadisten elde edilecek dördüncü fayda şudur” diyerek *Müfhim*’de geçen üç faydanın üzerine bir fayda daha ekleyerek şu şekilde açıklamıştır; Zevâhirin süslenmesine özen göstermek basiret ehlinin işlerinden değildir, Allah teâla münafıklar hakkında şöyle buyurmaktadır; “Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin...”⁶⁶⁶ ve yine hadiste rivâyet edilmiştir ki; “...şişman ve gösterişli bir adam görülür ama onun, Allah katında sineğin kanadı kadar değeri yoktur.”⁶⁶⁷ Yine denilmiştir ki; insanlar için ne iyi avlaktır, büyük sakal ve seccade.”⁶⁶⁸

Yaptığı iktibasa açıklama yaptığına dair başka bir örnek ise; Âişe (r.a)’dan gelen rivâyette: “Resûlullah (s.a.v) vefât etmişti. O sırada benim evimin rafında, bir parça arpadan başka bir canlının yiyeceği hiçbir şey yoktu. Ben ondan uzun süre yedim. Sonra ölçtüm de tükeniverdi.”⁶⁶⁹ Hadisin açıklamasında Tîbi’nin *Mişkât* şerhinden şu alıntıyı yapmış; “Ölçü ve tartı alım satım esnasında adaletin ve eşitliğin sağlanması için gerekli bir şeydir. Bunda hayır ve bereket vardır. Ancak İnfak ederken ise hesaplama ve kayıt tutma yasaklanmıştır zira Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Ver ey Bilal! arşın sahibinin malını azaltacağından korkma”⁶⁷⁰ diyerek

⁶⁶⁵Krş. Kurtubî, *Müfhim*, 6/538-539; Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/57-58.

⁶⁶⁶el-Münâfikün 63/4.

⁶⁶⁷Buhârî, “Tefsîr”, 219 (Hadis no. 4452) Burada geçen hadis ile ilgili açıklama, Kemalpaşazâde’in “Şerhte kullandığı hadis metinlerinde değişiklik yapması” başlığı altında gelecektir.

⁶⁶⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/58-59.

⁶⁶⁹Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 223; Buhârî, “Humus”, 3 (Hadis no: 2930); İbn Mâce, “Et’ime”, 49 (Hadis no: 3345).

⁶⁷⁰Krş. Tîbî, *Şerhu’-t-Tibî alâ Mişkâti’l-Masâbih*, 9/2951.

alıntıyı yaptıktan sonra Kemalpaşazâde kendisi şu ifadelerle açıklamasına devam etmiştir;

“Bilal (r.a)’ın bu hadisi, infak esnasında hesap tutulması ve kayıt altına alınmanın nehy edilmiş bir mefhum olduğunun delili değildir. Farz olan sadaka yani zekât verilirken ölçü ve tartma hususunda hesaplama gerekli bir şeydir. Bütün sınıflar arasındaki fertlerin durumunun eşitlenmesi için gerekli ve güzel olan bir sadaka nasıl yasaklanır?”⁶⁷¹

Görüldüğü gibi Kemalpaşazâde burada Tîbi’nin görüşünün aksine bir görüş savunarak yaptığı iktibasları kendi yorumlarıyla açıklamıştır.

3.4.23 İktibas Yaptığı Eserin Metninde Değişiklik Yapması

Kemalpaşazâde’in kelimelerin anlamlarını açıklarken en fazla kullandığı eserlerden bir tanesi, İbn Esîr’in *en-Nihâye fi Gâribi’l-Hadisi*’dir. Elli yedinci bâb olan “Kanaat” başlığını açıklarken mâlum eserden yapmış olduğu iktibasını kısaltarak aktarmıştır.

İbn Esir, eserinde “Kanaat” kavramını şu şekilde açıklamaktadır; قنع “Rükû halindeyken sırtı doğrulana kadar kişinin başını çevirmemesidir. (أَقْنَعَهُ يُقْنِعُهُ إِقْنَاعًا) ikna olma emin olma anlamına da gelmektedir. Namazda oturuşta ellerin durumuyla ilgili bir hadiste ⁶⁷²نُقِّنِعَ يَدَيْكَ ifadesi geçmektedir yani ellerinkaldırılması anlamındadır. Yine vardır ki; Kâni’in şهادeti kabul edilmez kâni olan kişi hizmetçi ve birine tâbi olma konumundadır şهادetinde töhmet altında kalma veya menfaat celp etme gibi sebeplerden şahitliğinde tereddüt edebilir. القانع kelimesinin aslı isteyen demektir.

Söylenmiştir ki; “istemeyene veya istemek zorunda kalanı yedirin ve doyurun” bu memnuniyettendir. Verilenin kolaylığı sebebiyle rıza vardır. قَنَّعَ يَقْنَعُ قُنُوعًا وَقِنَاعَةً ayne’l harfi kesralı olduğunda rıza hali fethalı olduğunda isteme hali olduğundadır. Söylenmiştir ki; “Kanaat bitmez bir hazinedir.” Konuyla alakalı başka bir sözde

⁶⁷¹Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/207 Diğer örnekler için bk: 4/226, 402; 5/266; 6/27.

⁶⁷²Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/315.

denilmiştir ki; “kanaat eden aziz tamah eden zelildir” denmiştir çünkü kanaat eden kişi istemek sûretiyle zelil olmaz ondan azizlik gitmez...”⁶⁷³

Kemalpaşazâde ise bu açıklamaların sadece şu kadarını eserine almıştır; “قَنَّعَ يَنْفَعُ فُنُوعاً” “قَنَّعَ” ayne’l harfi kesralı olduğunda rıza hali anlamı vardır. Söylenmiştir ki; “Kanaat bitmez bir hazinedir.” Konuyla alakalı başka bir sözde; “kanaat eden aziz, tamah eden zelildir” denmiştir çünkü kanaat eden kişi istemek sûretiyle zelil olmaz ondan azizlik gitmez. Ayne’l harfi fethalı olduğunda ise isteme halidir. Allah teâlââyette buyurmuştur ki; “istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedinir.”⁶⁷⁴ Görüldüğü gibi Kemalpaşazâde alıntı yaptığı kaynaktaki bilgilerin açıkladığı bâb başlığıyla alakalı olmadığını düşündüğü kısımları eserine almamış, İbn Esir’in eserinde yer vermediği âyeti Kemalpaşazâde örnek olarak kendisi eklemiştir.⁶⁷⁵

3.4.24 Hadislerin Fevâidini Belirtmesi

Peygamberimizin sözleri herkes için yol gösterici ve öğretici mahiyette sözlerdir, ne var ki bazı durumlarda hadislerden doğru çıkarımlar yapılması ve alınması gereken dersin alınması güç duruma düşebilmektedir. Şârih’in bir görevi de hadislerin, okuyucu tarafından doğru anlaşılmasını sağlamaktır. Bu sebeple hadisten elde edilen faydaların verilmesi hadis şârihleri tarafından, şerhlerde sıklıkla yer verilen bir uygulamadır. Kemalpaşazâde’de bu geleneği devam ettirerek hadislerden elde edilen faydaları bazen kendi ifadeleriyle açıklamış, bazen de kendinden önceki şerhlerde geçen fevâidlerden iktibas yapmıştır. Burada kullanılan fevâid kelimesinin manasını “Çıkarım” olarak yorumlamanın daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bir hadisten, ancak doğru çıkarımlar yapıldığı takdirde ilgili hadisten faydalar elde edilmiş olur.

Kemalpaşazâde hadislerin fevâidlerini kimi zaman kendisi açıklamış, kimi zamanda farklı alimlerin eserlerinden iktibaslar yaparak hadisin faydalarına yer vermiştir. Öncelik olarak kendisinin açıkladığı fevâidlere örnek verecek olursak;

⁶⁷³Krş. İbn Esir, *en-Nihâye fî Gâribi’l-Hadîs ve’l-Eser*, 4/190.

⁶⁷⁴el-Hac 22/36.

⁶⁷⁵Kemalpaşazâde, *el-Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 3/301-302.

“Sabır” bâbında Abdullah İbn Abbâs’dan gelen rivâyette; “Uyeyne b. Kays Medine’ye geldi ve kardeşinin oğlu Hür b. Kays’a misafir oldu. Hür, Hz. Ömer’in danışma meclisi üyelerindendi. Genç, yaşlı kurrâ’ların hepsi Hz. Ömer’in meclisinde bulunurdu. Uyeyne, Hür b. Kays’a: Ey kardeşimin oğlu (Hz. Ömer’in danışma meclisinde bulunman sebebiyle) devlet başkanı yanında kıymetin vardır, beni onunla görüştür, dedi. Hür, Hz. Ömer’den izin aldı, Uyeyne Hz. Ömer’in yanına girince; Ey Hattabın oğlu! Allah’a yemin ederim ki, bize fazla bir şey vermiyorsun. Aramızda adâletle de hükmetmiyorsun, dedi. Ömer hiddetlendi. Uyeyne’ye ceza vermek istedi. Bunu sezen Hür: Ey mü’minlerin emiri! Allah, peygamberine “Affı seç, iyiliği emret, câhillerin kusuruna bakma”⁶⁷⁶buyurdu. Benim amcam da câhillere, dedi. (Râvi diyor ki:) Allah’a yemin ederim ki, Hür bu âyeti okuyunca Ömer, Uyeyne’yi cezalandırmaktan vazgeçti. Zaten Ömer, Allah’ın kitabına son derece bağlı idi.”⁶⁷⁷ Hadisinden elde edilen çıkarımları Kemalpaşazâde’in kendisi şu şekilde açıklamaktadır;

“Bu hadis de şu faydalar, çıkarımlar vardır;

Onlardan biri: İnsanların ulaşabilecekleri yerler onların mevkilerine, konumlarına göredir.

İkincisi: Âlim bir kimse kendisinden yaşça küçük olanı hor görmez, ilim ve takva sebebiyle öne geçmesini hafife almaz, ilim sahibi birinin gözünde, bir kimsenin genç ya da yaşlı olması eşittir. Fazileti veren Allah’tır, onu dilediğine verir.

Üçüncüsü: Vilâyetlerin önde gelen kimseleriyle istişare etmek faziletlidir.

Dördüncüsü: Devlet başkanıyla oturup kalkanların âlim, zâhid, hilim sahibi ve temkîn ehli kimseler olması gerekir. Nefis tabiatı gereği etkilenen, sirâyet eden bir yapıya sahiptir, denilmiştir ki: Ahmak kimsenin hastalığı akıllı kimseye hızlıca geçer, köz kumlar içine konulunca yok olur

⁶⁷⁶el-Âraf 7/199.

⁶⁷⁷Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 47; Buhârî, “Tefsîr”, 139 (No. 4366).

Hız. Ömer kemal vasıfları kendinde bulundurduğu halde cahillerin içine karışmaktan sakınır, âlimler ve zâhidlerle oturup kalkardı.

Beşincisi: İnsanoğlu, erlik derecesine çıksa da yakîn safiyeti verilse de müttakilere imam dahi olsa, nefsin arzuları onunla beraber bulunur, bundan kurtulması da mümkün değildir. Nefsin terbiyesinden gâye, şeriâtın sınırlarını aşmamaktır. Nefsin arzularının hepsinden kurtulmayı filozoflarda aramış ama bulamamışlar ancak onları azaltabilmişlerdir.

Altıncısı: Muhatabın cahil birisi olması ihtimaliyle, öfkenin sakinleştirilmesi ve sabırlı olmak fazilettir.

Yedincisi: Allah'ın kitabına vukûfiyet ve onun manasının düşünülmesi.⁶⁷⁸

“Sırrın Muhafazası” bâb başlığında verilen iki numaralı hadisin şerhinde kendi ifadeleriyle hadisin fevâidini şöyle açıklamaktadır:⁶⁷⁹ “Bu hadis şu faydaları bünyesinde barındırmaktadır:

Onlardan ilki: kadının velisinin, kadının durumunu koruması ve dininin muhafazası konusunda ihtimam göstermesi gerektiğidir.

İkincisi: Babanın kızı için salih bir erkeğe dünür olmak istemesi -bunu Buhâri bâb başlığı olarak koymuştur- çünkü sıla-i rahîm vaciptir. Kişi, kızını fasık veya bid‘atçı biriyle evlendirdiğinde Allah'ın gazabına uğrar. Akrabalık bağının kesilmesi hakkında Peygamberimiz demiştir ki: “kim kızını günahkâr bir kişiyle evlendirirse akrabalık

⁶⁷⁸Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü'l mütra'atü'l-hiyâz*, 1/201-202; Uçar, İbni Kemal Paşa ve Hadis İlmindeki Yeri, 118/119.

⁶⁷⁹Abdullah İbni Ömer (r.a) rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer, kızı Hafsa'nın dul kaldığı zamandan bahisle dedi ki: - Osman İbni Affân ile karşılaştım ve ona Hafsa'dan söz ederek “İstersen sana Hafsa'yı nikâhlayayım” dedim. Osman: - Hele bir düşüneyim, cevabını verdi. Aradan birkaç gün geçtikten sonra karşılaştığımızda, “Şimdilik evlenemeyeceğim” dedi. Sonra Ebû Bekir'e rastladım. Ona da: - İstersen sana kızım Hafsa'yı nikahlayayım, dedim. O ise sustu; ağzını açıp da bir söz söylemedi. Bu sebeple ona Osman'a gücendiğimden daha fazla kızdım. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Hafsa'ya Nebiy-i Ekrem (s.a.v) talip oldu. Ben de kızımı ona nikâhladım. O sıralarda Ebû Bekir'le karşılaştığımızda bana: - Hafsa'yla evlenmemi istediğin, benim de sana cevap vermediğim zaman herhalde bana gücenmişsindir, dedi. Ben: - Evet, diye cevap verdim. Ebû Bekir şunları söyledi: - Bana bu konuyu açtığında sana bir cevap vermeyişimin sebebi, Hz. Peygamber'in Hafsa ile evlenmekten söz etmesidir. Elbette Resûlullah'ın sırrını ifşâ edemezdim. Şayet Nebiy-i Muhterem Hafsa ile evlenmekten vazgeçseydi, elbette onunla evlenirdim Buhâri, “Megâzi”, 9 (Hadis no: 3783).

bağını kesmiştir.”⁶⁸⁰ Yine Aişe (r.a)’dan gelen bir rivâyette: “Nikah bir nevi esirliktir, kişi kızını nereye koyduğuna dikkat etsin.”⁶⁸¹

Üçüncüsü: Yine bu hadiste Hz. Ebû Bekir (r.a)’in doğruluğunun kemaline delil vardır. Bütün hallerinde ve sözlerinde doğruluğu gözetmesidir. Burada sessiz kaldı çünkü cevap vermesi mümkün değildi eğer cevap verseydi peygamberin sırrını açığa çıkarması uygun olmayacaktı, ben senin kızını istemiyorum demesi de mümkün değildi, çünkü eğer peygamberimizin Hz. Hafsa’yı kabul etmeyeceğini bilseydi kendisi de Hz. Ömer’in teklifini kabul ederdi. Hz. Osman gibi “şimdi evlilik düşünmüyorum” demedi çünkü Hz. Hafsa’yı istediğine dair tereddütü yoktu.

Dördüncüsü: İnsanın ahlakı temiz olsa bile nefsi vardır ve yaşadığı sürece nefsi sıfatlarının kendisinde ortaya çıkmasından kurtulamaz.

Beşincisi: Mümin kardeşler arasında kardeşlik hukukunun ihmal edildiği bir durum olduğunda özür beyan etmenin müstehaplığına delildir. Tıpkı Hz. Ebû Bekir’in o gün sessiz kalmasının sebebinin, sonrasında Hz. Ömer’e açıklaması gibi.

Altıncısı: Hürlerin kalpleri, sırların kabirleridir”⁶⁸²

Kemalpaşazâde hadislerin fevâidini belirtirken kendinden önceki âlimler ve eserlerinden de istifade etmiş bazı hadislerin fevâidlerini yaptığı iktibaslarla açıklamıştır. Onlardan birkaç tanesi şöyledir;

Riyaz’ın kırk dört numaralı hadisi Hz. Enes (r.a)’den gelen riâyette;

“Ebû Talha (r.a)’ın hasta bir erkek çocuğu vardı. Ebû Talha evde değilken çocuk öldü. Eve döndüğü zaman: “Oğlumun durumu nedir?” diye sordu.

⁶⁸⁰Beyhaki, *Şuabü ’l-îmân*, 11/157.

⁶⁸¹Burada geçen rivâyet Hz. Aişe’den gelmiştir. النكاح رِقٌّ فَلْيَنْظُرْ أَحَدَكُمْ أَيْنَ يَضَعُ كَرِيمَتَهُ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi ’d-Dîn*, 2/41; Burada geçen rivâyet ise Hz. Esmâ’dan gelmiştir. عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهَا قَالَتْ: إِنَّمَا النِّكَاحُ رِقٌّ فَلْيَنْظُرْ أَحَدَكُمْ Beyhaki, *es-Sünen ’ül Kübrâ*, 7/132.

⁶⁸²Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü ’l mütra ’atü ’l-hiyâz*, 4/65-67 Diğer örnekler için bk: 2/185, 598.

Çocuğun annesi Ümmü Süleym: O şimdi eskisinden daha rahat, dedi. Akşam yemeğini hazırlayıp getirdi. Ebû Talha yemeğini yedi sonra da hanımıyla yattı. Daha sonra hanımı ona “Çocuğu defnediniz” dedi.

Ebû Talha sabahleyin Peygamber (s.a.v)’e gitti ve olup biteni anlattı.

Peygamber (s.a.v): “Bu gece ilişkide bulundunuz mu?” diye sordu.

Ebû Talha: Evet, dedi.

Peygamber (s.a.v): “Allahım, bu ikisine mübârek kıl” diye dua etti.

(O gece ki birliktelikleri sebebiyle) Ümmü Süleym bir erkek çocuk doğurdu. Ebû Talha bana:

“Çocuğu al, Peygamber’e götür” dedi. Ümmü Süleym de bir miktar hurma verdi,

Peygamber (s.a.v): “Çocuğun yanında herhangi bir şey var mı?” diye sordu.

Ben: Evet, birkaç hurma var, dedim. Peygamber (s.a.v) hurmaları ağzına alıp çiğnedi. Sonra çıkarıp çocuğun ağzına koydu ve damağını hafifçe ovdu, adını da Abdullah koydu.⁶⁸³

Kemalpaşazâde bu hadisin fevâidini *Minhâc*’ dan alıntılıyarak şu “çıkartımlara” yer vermektedir.⁶⁸⁴

“Birinci şudur ki: Çocuk doğduğu zaman ona tahnik yapmak icmâ ile sünnettir.

İkincisi: Tahniği yapan kimse salih bir erkek ya da salih bir kadın olmalıdır.

⁶⁸³Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, 45; Buhârî, “Akîka”, 1 (Hadis no: 5153); Müslim, “Edeb”, 5.

⁶⁸⁴Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü’l mütra’atü’l-hiyâz*, 1/240. Diğer için bk: 4/133.

Üçüncüsü: Tahniğin hurmayla yapılması müstehaptır ama oldu ki hurmanın haricinde bir şeyle de tahnik yapılırsa da tahnik yapılmış olur ama faziletli olan hurmayla yapılmasıdır.

Beşincisi: Tevâzudur. Konumu ve büyüklüğü olan bir kimsenin tahnik ve benzeri şerhleri yapmasının onun büyüklüğünden bir şey eksiltmeyeceği.

Altıncısı: Çocuğa, Abdullah ismini vermenin müstehap olması.

Yedincisi: Çocuğa doğduğu gün isim verilebileceğinin câiz olması.⁶⁸⁵

3.4.25 **Gibi Lafızlarla Hadisleri Açıkladığı Yerler** قلنا- قالت- أقول- قيل- يقال

Hadis şerhlerinin çoğunda rastlanan uygulamalardan bir tanesi de ihtimal dahilinde sorulabilecek bir sorunun ya da anlaşılmadığı düşünülen meselenin orada bulunan hayali bir kişi tarafından sorulduğunun varsayılıp, cevabının şârih tarafından yanıtlandığı yöntemdir. Kemalpaşazâde'de bu geleneği bozmamış bazen kendinden önceki şerhlerden bu uygulamanın geçtiği yerleri iktibas yapmış bazen de kendisi sorup kendisi cevaplamıştır. Onlardan birine örnek verecek olursak; "Kul, Allah'ın hoşnut olduğu bir sözü söyler, fakat onunla Allah'ın rızâsını kazanacağı hiç aklına gelmez. Halbuki Allah, o söz sebebiyle, kendisine kavuştuğu kıyamet gününe kadar o kimseden hoşnut olur. Yine bir kul da Allah'ın gazabını gerektiren bir söz söyler fakat o sözün kendisini Allah'ın gazabına çarptıracağını düşünmez. Oysa Allah, o kimseye o kötü söz sebebiyle kendisine kavuşacağı kıyamet gününe kadar gazap eder."⁶⁸⁶ Kemalpaşazâde hadisin şerhini yaparken "Eğer dersin ki: "Allah ona rızanı yazar" cümlesinden ne kastedilmektedir? Derim ki: "Allah'ın rızasını yazması" kulunu rızasına uygun işler yapmaya muvaffak kılmasıdır. O kulun gönlü, dünyada hoşnuttur. Berzahta kabir azabından korunur. Kabri ona geniş olur. Ona damat gibi uyu denilir o kişi ki eşinin ona duyduğu sevgi sebebiyle uyandırır ve kıyamet günü mutlu bir şekilde diriltir. Allah onu gölgesinde gölgelendirir. En sonunda cennette rabbine ve onun

⁶⁸⁵Nevevî, *el-Minhac şerhu Sahihî'l-Müslim*, 13/123-124.

⁶⁸⁶Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 545; İbn Mâce, "Fiten" 12 (Hadis no: 3970).

haricindeki nimetlerin hepsine kavuşur. Bunların tam aksi Allah'ın öfke yazdığı kişi için geçerlidir.”⁶⁸⁷

⁶⁸⁷ Kemalpaşazâde, *el- Fevâidü 'l mütra 'atü 'l-hiyâz*, 6/226 Diğer örnekler için bk: 1/282; 2/29; 5/541; 7/136.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kemalpaşazâde'nin *el-Fevâidü'l Mütra'atü'l-Hiyâz fî Şerhi Kitâbi'r-Riyâz* adlı eseri *Riyâzü's-Sâlihîn*'in bilinen en eski şerhidir. Bu nedenle kendisinden sonra yazılan şerhlere kaynaklık ettiği düşünülmektedir. Bir şerh çalışmasını değerli kılan önemli unsurlardan biri de şerh içerisinde farklı ilim dallarıyla kurulan irtibattır. Bu durum Kemalpaşazâde'nin şerhinde oldukça dikkat çekmektedir. Müftî olması hasebiyle fıkha hâkim olan müellif, şerhinde sadece fikhî açıklamalar ya da mezhepsel farklılıklara yer vermekle yetinmemiş, akaid, tasavvuf, edebiyat, tarih gibi ilimleri ilgilendiren meselelere de sıklıkla değinmiş, bu ilimlere dair eserleri kaynak olarak kullanmıştır. Ancak kaynak kullanımında her zaman aynı titizliği göstermiş değildir. Kaynak gösterirken bazen müellifin adını vermekle yetinmiş eserini zikretmemiş bazen de sadece eserin ismini belirterek kaynak göstermiştir.

Kemalpaşazâde mukaddimesinde, bazı eserlere rumuz koyduğunu ifade etmiş, bunun sebebini ise ilgili eserlerden sıklıkla iktibaslar yapması şeklinde açıklamıştır. Müellif farklı ilimlerden iktibaslar yaparken âyet ve hadislerden deliller kullanmayı ihmal etmemiş böylece şerhini kuvvetlendirmiştir. Hadislerin kaynak gösteriminde ise Kemalpaşazâde aldığı kaynağı genellikle sarih bir şekilde belli etmiş olsa da kaynak göstermeden nakillerde bulunduğu da olmuştur. *Riyâz*'da olduğu gibi Kemalpaşazâdehadislerin senetlerine neredeyse hiç yer vermemiş sadece sahabî ravisini söylemekle yetinmiştir. Bununla birlikte nadir de olsa senet verdiği yerler görülmektedir. Kemalpaşazâde'nin hadisleri naklederken lafızlarda değişiklik yapması hadis ilmi açısından eleştiriye açık bir durumdur. Kemalpaşazâde'nin hadisleri mânen rivâyet etmesi kırk hadis şerhlerinde de görülen bir uygulamadır.

Kemalpaşazâde şeyhülislâmlık görevi nedeniyle halkın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmuş yazdığı şerh de ilimlerin usul kısmını ilgilendiren konularına girmeyi pek fazla tercih etmemiştir. Bu nedenle müellif hadislerin senet tenkidinden ziyade kelimelerin mana ve i'rabı üzerinde durarak muhteva değerlendirmesine önem vermiştir.

Kemalpaşazâde şiiirlerden iktibaslar yaparak şerhine zenginlik katmaktadır. Vermiş olduğu şiiirlerin söyleyeni bazen belli edilmiş bazen de söyleyeni gösterilmeden şerhe alınmıştır. Kemalpaşazâde şerhinde çoğunlukla *Buhâri*, *Müslim* ve *Mişkât* şerhlerinden alıntılarının yapıldığına rastlansa da yeri geldikçe Kemalpaşazâde'nin kısa açıklamalar şeklinde yorumlarda bulunduğu, anlatmak istenileni özetlediği yerler de tespit edilmiştir.

Kemalpaşazâde'nin 933/1527 yılında kaleme aldığı kırk hadis şerhlerinde görülen hadisçiliği ve metodu ile 936/1530 yılında tamamladığı *Riyâzü's-Sâlihîn* şerhi mukayese edildiğinde bâriz farklar görülmemektedir. Kemalpaşazâde *Riyâzü's-Sâlihîn* şerhinde içerik ve iktibasları zengin tutmuş olsa da onun kullandığı metot hemen hemen aynıdır.

Kemalpaşazâde ile ilgili pek çok çalışma yapılmasına rağmen yakın zamana kadar bu şerh hakkında yaygın bir bilgi bulunmamakta, *Riyâzü's-Sâlihîn*'in şerhleri arasında zikredilmemektedir. Bu nedenle bu çalışma Kemalpaşazâde'nin söz konusu şerhini gündemine alması ve bilinen en eski *Riyâz* şerhi olarak gösterilen İbn Allân'ın şerhinin Kemalpaşazâde'nin şerhi ile mukayesesi, onun şerhi görüp görmediği veya istifade edip etmediğinin tespiti farklı çalışmalara konu olacak niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Acar, Cafer. “İbn Kemal’in Şah İsmâil’e Yönelik Tekfirinin Siyâsî Boyutları Üzerine”. *Daniname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (20 Eylül 2022), 105-131.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut ve dğr. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r- Risale, 1999.
- Akbaş, Mustafa Yasin. “Mesâbîhu’s-Sünne Şerhlerinden Miftâhu’l-Fütûh’un Eşref el-Fukkâi’ye Aidiyeti Meselesi”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (24 Ekim 2021), 208-233.
- Aktaş, Sahip. “Kemalpaşazâde’nin Belâgata Dair Risalelerinde Sekkâkî Yorumu ve Eleştirisi”. *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu*. ed. Murat Demirkol vd. Ankara: Fecr, 2022.
- Alphan, Mehmet Bahattin. *el-Minhâc Adlı Eseri Çerçevesinde İmam Nevevî’nin Şafî Mezhebine Katkıları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Amâsi, İbrahim b. Ahmed el-. *Tercüme-i Şakâ’ik-i Nu’mâniyye*. ed. Gökhan Alp, Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2021.
- Atsız, Nihal. “Kemalpaşa-oğlu ’nun Eserleri”. *Şarkiyat Mecmuası* 6 (20 Aralık 2011).
- Aybakan, Bilal. “el-Mühezzeb”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/517-519. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aydın, Mükerrerem Bedizel - Yılmaz, Büşra Seda. “Şeyhülislam Kemalpaşazâde’ye Ait Bir Tıp Risalesi: Fevâidü’l-Kemalpaşazâde”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (29 Haziran 2021), 169-216.
- Aydoğdu, Necdet. “Risâletün fî Mustalahâti’l-Muhaddisîn Risalesi Bağlamında İbn Kemal’in Hadisçiliği”. *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu*. thk. Murat Demirkol vd. Ankara: Fecr, 2022.
- Bahçeci, Rabia Hacer. *İbn Kemal Tefsirinin el-Keşşâf Geleneğindeki Yeri: Dil ve Belâgat İlimleri Çerçevesinde Mukayeseli Bir İnceleme*. İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bahçıvan, Seyit. “Şeyhülislam İbn Kemalpaşa’nın Vasiyetnâmesi”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2001), 209-214.

- Bâlî, Ali. b. *El-İkdu'l-Manzum fî Zikri Efazûlî'r-Rum: Ali B. Bali'nin Şaka'ik Zeyli*. thk. Suat Donuk - Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 1. Baskı., 2018.
- Başaran, Selman. “Ebû Bekir eş-Şâfiî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Başaran, Selman. “el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/102. İstanbul, 1995.
- Bayraktutar, Muammer. “Kemalpaşazâde'nin Kırk Hadis Şerhlerinde Eleştiriye Açık Bazı Yaklaşım ve Yorumlar”. *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu*. ed. Murat Demirkol vd. Ankara: Fecr, 2022.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb Arnavut. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1983.
- Bereke, Abdulfettâh Abdullah. “Hakîm et-Tirmizî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/196-199. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-. *es-Sünen'ül Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-. *Şuabü'l-îmân*. thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah el-. *Envârü't-Tenzîl ve Esrarü't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dâru İhyâi'l-türâsi'l-arabiyyi, 1418.
- Bilge, Mustafa L. “Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/365-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülhadis”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Bulgurcu, Kahraman. *Kemâlpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Can, Betül. *Fatih Döneminden Tanzimat'a kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *Tâcü'l-Luga Sihâh fi'l-Luga*. thk. Ahmed Abdül-Gafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Darul-İlim lil-Melayin, 1987.
- Çelik, İmran Hüseyin. *İslam Hukuk Tarihinde İmam Nevevî ve Fikhî Tercihleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Çelik, Murat. *Osmanlı Medreseleri ile Avrupa Üniversitelerinin İşleyişleri Bakımından Mukayesesi: 1450-1600*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Çetin, Mehmet. “Kemalpaşazâde’nin Beşinci Risâledeki Kırk Hadis Şerhi ve Şerh Yöntemi”. *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu*. ed. Murat Demirkol vd. Ankara: Fecr, 2022.
- Çiçek, Hüseyin. *Şeyhülislam İbn Kemalpaşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Dakr, Abdulğani. *el-İmâmu'n-Nevevî Şeyhu'l-İslam ve'l-Müslimin ve-Umdetu'l-Fukahâi ve'l-Muhaddisin*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1994.
- Dalkıran, Sayın. *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvût - Hasan Abdülmün'im Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 2004.
- Dârîmi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abirrahman b. el-fazl ed-. *es- Sünen*. thk. Fevzi Ahmed Zemirli - Halid es-Sebu'l-İlmî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1987.
- Demir, Halis - Çatılı, Kemal. “İbn Kemal Üzerine Yapılan İlmi Çalışmalar”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/ Tokat İlmîyat Dergisi* VII/1 (2019), 151-178.
- Doğan, Halil İbrahim. “İbn Kemâl Paşa'nın et-Tefsîr'indeki Hadisçiliği”. *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu*. ed. Murat Demirkol vd. Ankara: Fecr, 2022.
- Düzenli, Aygül. “Memlükler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)”. *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*. ed. Şükran Fazlıoğlu - Fuat Aydın. Mahya yayıncılık. İstanbul: Mahya, 1. baskı., 2019.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnâvût vd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

- Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî. *Mecma'u'z-Zevâ'id*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1412.
- Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullah, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdü'l-Mecid Selefî. 20 Cilt. Musul: Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikem, 1983.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakatü'l-Müfessirîn*. thk. Süleyman b. Salih el-Hizzî. 1 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997.
- Efendi, Taşköprülüzâde Ahmed. *eş-Şaka'iku'n-Nu'maniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye = Osmanlı Alimleri (Çeviri-Eleştirmeli Metin)*. İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Eliaçık, Muhittin. “Şeyhülislam Kemalpaşazâde'nin Esrar ve Şarap Hakkında Manzum Fetvaları”. *International Journal of Language Academy* 35/35 (2020), 20-37.
- Emiroğlu, Nagihan. *Türk (Bahrî) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Erkoçoğlu, Fatih. “Hüseyin Hüsameddin'in Kemalpaşazâde'nin Amasyalı Olduğu İddiasını İspat Çabasına Tarihçilik Açısından Bakış”. *Uluslararası Amasya Âlimleri Semozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Nisan 2017, Amasya = International Amasya Scholars' Symposium 2* (2017), 413-423.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Marife, ts.
- Gül, Ahmet. *Osmnalı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 1989.
- Gür, Eyüp. *İbn-i Kemâl'in Hayatı, Kader ve Kazâ Anlayışı ve “Risâle fi'l-Cebr ve'l-Kader” Adlı Eserinin Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- İbn Esir, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn. *en-Nihâye fi Gârîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tânâhî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahihu İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1993.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihabiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.
- İbn Mis'ar, Ebü'l-Mehasin Mufaddal b. Muhammed. *Tarihü'l-Ulemai'n-Nahviyyin mine'l-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin ve Gayrihim*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1981.
- İbnü'l-Attâr, Ebû'l-Hasan Alaeddin Ali b. İbrâhim b. *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn (el-İcâz fi Şerhi Ebî Dâvûd es-Sicistânî içinde)*. thk. Ebû, Ubeyde b. Hasan Âli Selmân. Amman: Dâru'l Eseriyye, 2007.
- İbnü'l-Attâr, Ebû'l-Hasan Alaeddin Ali b. İbrâhim b. *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti İmâm Muhyiddîn*. thk. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan âl-i Selman. Umman: Dâru'l-Eseriyye, 2007.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*. thk. Abdü'l-Kâdir Arnaût - Muhammed Arnaût. 10 Cilt. Dımeşk-Beyrut: Darû İbn Kesîr, 1986.
- İlhan, Avni. "Kutbüddin er-Râvendî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 486-487. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İlhan, İbrahim. *İmâm Nevevî'nin Hayatı Minhâcü't-Tâlibîn Eserindeki Farklı Görüş ve Tercihleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Kandemir, M. Yaşar. "Nevevî". 33/45-49. *İstanbul: TDV Yayınları*, 2007.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Hayrettin Karaman - Ali Özek vd. Ankara: TDV Yayınları, 10. Basım, 2012.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife. *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife. *Süllemü'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*. thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaût - Ekmeleddin İhsanoğlu. 6 Cilt. İstanbul: Merkezü'l-Ebhâsli't-Târîh ve'l-Fünûn ve's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2010.

Kavcar, Cahit. "İbn-i Kemal'in Şairliği ve Yusuf ü Züleyha'sı". *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*. ed. S. Hayri Bolay vd. 587-593. Ankara: Gelişim Matbaası, 1987.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu 'cemü'l-Mü'ellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. 13 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ, trs.

Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed. *Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn = el-Fevâidül'Mütra'atü'l-Hiyâz fî Şerhi Kitâbi'r-Riyâz*. thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah - Ahmed Fevvâz el-Humeyyir vd. Katar: Darü'n-Nevadir Vezaretü'l-Evkaf ve Şuûnu'l-İslamiyye, 2014.

Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed. "Yayınevi Tarafından Yapılan Mukkadime". *Şerhu Riyazi's-Sâlihîn = el-Fevaidü'mütra'atü'l-hiyaz fî şerh-i kitabi'r-riyaz*. thk. Mahammemd Hallûf el-Abdullah - Ahmed Fevvâz el-Humeyyir vd. 1-6. Beyrut, Dımaşk, Katar: Darü'n-Nevadir Vezaretü'l-Evkaf ve Şuûnu'l-İslamiyye, 2014.

Kılıç, Mustafa. *İbn Kemal'in Tefsirdeki Metodu*. ed. Süleyman Hayri Bolay vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. baskı., 1989.

Kılıçer, Esat. "Fıkıhçı Olarak İbn Kemal". *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*. ed. S. Hayri Bolay vd. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1985.

Koçyiğit, Talat. "Abd b. Humeyd". 1/58. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Koçyiğit, Yakup. *Muhyiddin en-Nevevî'nin Hayatı, Eserleri ve Sahih-i Müslim Şerhi'ndeki Metodu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989.

Kökoğlu, Ali. *Kemalpaşazâde'nin Selimnâmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994.

Köse, Saffet. "İbnü'n-Nakîb el-Mısrî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 166-167. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Köstü, Ayşegül. *İmâm Nevevî'nin Kırk Hadis Adlı Eserinde Değerler Eğitimi*. Kilis: 7 Aralık Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer el-. *el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*. thk. Heyet. 7 Cilt. Dımeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir/ Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1996.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhâlim Muhammed - Muhammed b. Şerif. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l Meârif, ts.

- Küçük, Raşit. “Riyâzü’s-Sâlihîn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/146-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Latîfî. *Tezkiretü’s-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ*. thk. Rıdvan Canım. 1 Cilt. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Marsak, Emine Erdoğan. “Nevevî ve Riyâzu’s-Sâlihîn’de Yöntem Arayışları Üzerine”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 29 (2020), 165-185.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Müzhiri, Hüseyin b. Mahmud b. el-Hasan el-. *el-Mefâtîh Fi Şerhi’l Mesâbîh*. thk. Nureddin Talib. 6 Cilt. Kuveyt: Dâru’n-Nevâdir, 2012.
- Nevevî. *Riyâzü’s-Salihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. 8 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2020.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *el-Minhac Şerhu Sahihi’l-Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2. Basım, 1392.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *İrşâdü Tullâbi’l-Hakâik Nevevî’nin Hadis Usûlü*. ed. Muhammed Enes Topgöl - Ömer Faruk Maden. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *Riyâzü’s-Sâlihîn*. thk. Şuayb el-Arnaût. Dımaşk: Dâru’l Me’emûni li’t-Türâs, 2. Basım, 1990.
- Nevevî, İmam. *El-Ezkar*. çev. M. Yaşar Kandemir. Tahsil Yayınları, 2020.
- Onur, Samet. *Riyâzü’s-Salihîn’de Zayıf Olduğu İddia Edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Öçal, Şamil. *Kemal Paşazade’nin Felsefi ve Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.
- Öge, Ali. *Şeyhu’l-İslam İbn Kemal’in Sünnilik Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Öge, Furkan Ramazan. “16. Yüzyıl Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kemalpaşazâde’ye Dair İlmî-Akademik Literatür Değerlendirmesi”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2021), 321-354.

- Özer, Salih. “Şeyhu’l-İslam Kemâl Paşazâde’nin (ö. 1534) Hadis İlmine İlişkin Faaliyetleri, Şerhçiliği ve Hadis Usûlü Risâlesinin Tercümesi”. *Dini Araştırmalar* 9/26 (01 Haziran 2006), 193-210.
- Özer, Salim. *İbn Kemal’in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri : (Tahkik ve Tahlil)*. Kayseri : Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Râzi, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-. *Mefâtihu’l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Darû’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.
- Rençber, İsmail. *En-Nevevi’nin “el-Erba’ün en-Neveviyye” Eserinden Hareketle Hz. Peygamberin Sözlerinin İ’râb ve Belâgat Yönünden Tahlili*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Sâlebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-. *el-Keşf ve’l-Beyân Tefsîru’s-Salebî*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2002.
- Sarı, Hacı. “Kemalpaşazade’nin ‘fi’l-Hassi ‘ala’s-Sa’yi ve’l-Men’i ‘ani’l-Betâle’ Adlı Risalesi Çerçevesinde İslam Emek Tasavvuru Üzerine Bir Deneme”. *Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Dergisi* 11/2 (2018), 377-390.
- Sarıkaya, Muammer. *Kemalpaşazade’nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.
- Sehî Beg. *Heşt Bihişt*. ed. Halûk İpekten vd. 1 Cilt. Ankara: T.C. Kültür ve Truzim Bakanlığı, 2017.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyübîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Şirinov, Rufet. *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul’l-Mefâtih Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tahtacı, Hakan. *Kemalpaşazâde’nin Risâle-i Münîra İsimli Eserindeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirilmesi*.Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Taşbaş, Erdal. “Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış”. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 1/2 (2011), 213-223.
- Taşdelen, Hasan. “Kemalpaşazâde’nin Belâgat Tarihindeki Yeri”. *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu*. ed. Murat Demirkol vd. Ankara: Fecr, 2022.

- Taşköprîzade, Ahmad ibn Mustafa. *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. ed. Muhammet Hekimoğlu - Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şeka'iku'n-Nu'mâniyye fi 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. 1 Cilt. Beyrut: Darü'l Kitâb'i Arabî, 1975.
- Tıbî, Şerefüddîn et-. *el-Kâşif an Hakâ'iki's-Sünen (Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Masâbih)*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr. Mustafa el-Bâz, 1997.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdulbaki ve İbrahim Adva. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Topaloğlu, Nuri. "Kurtubî, Ahmed b. Ömer". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/454-455. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Turan, Şerafettin. "Bayezid II". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/234-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Turan, Şerafettin. "İbn Kemal'in Tarihciliği ve Tarih Metodolojisi". *Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemâl Araştırma Merkezinin Tertip Ettiği Şeyhülislam İbn Kemâl Sempozyumu*. ed. Süleyman Hayri Bolay vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1986.
- Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Turgut, Kadir. "Kemalpaşazâde'nin Hafız'a Ait Bir Beytin Şerhini İçeren Farsça Risalesi". *Doğu Araştırmaları* 2013/1/11 (2013), 25-48.
- Tüccar, Zülfikar. "Meydânî, Ahmed b. Muhammed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/501-502. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Uçar, Emrah. *İbni Kemal Paşa ve Hadis İlmindeki Yeri*. Ürdün: University of Jordan, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uğur, Ahmet. *İbn-i Kemal*. Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Uğur, Ahmet. "Kemalpaşazâde ve Şah İsmâil (Safavîler)". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 13-28.
- Ulusoy, Ahmet. *Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi : İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Uzunyol, Muhammed. *Kemâlpaşazâde'de (873/1469 - 940/1534) Tasavvuf ve Risâletü'l-Münîre İsimli Eseri Bağlamında İlim ve İrşâd*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Bezzâvî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yazıcı, Yunus. "Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin Hadis Alanı ile ilgili Eserleri ve Hadis İlmî Müktesebatı". *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu*. ed. Murat Demirkol vd. Ankara: Fecr, 2022.
- Yıldız, Ahmed. *Yahya en-Nevevî'nin Kur'an'a Yaklaşımı*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/97-100. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yücel, Ekrem. *Osmanlı Devri Dâru'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*. ; Ankara : Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Yücel, Yaşar - Sevim, Ali. *Türkiye Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 1990.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-. *Tâcü'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-. *Tezkiretü'l-Huffâz*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Malemi. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Tarîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*. thk. Beşşar Avvad Maruf. 15 Cilt. b.y.: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2003.
- Zehebi, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-. *Tarîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmür. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1996.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an Haka'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekavil fî Vücûhi't-Te'vil*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.

Zirikli, Muhammed Hayriddin ez-. *el-A'lam*. b.y.: Darul-İlim lil-Melayin, 2002.

